

શ્રી વર્ધમાન-સત્ય-નીતિ-હર્ષસૂરિ જૈન ગ્રંથમાલા-પુસ્તક ૧

લેટ

ૐ અર્હમ્ ॥

લેટ

અધિકૃત આચાર્યશ્રી વિજયનીતિસૂરીશ્વરપાદપદ્મભૈરવે નમઃ

શ્રીમદ્ વિદ્વાનદત્ત મહારાજવિરચિતા

પ્રશ્નોત્તરરત્નમાલા

નિવેચનકર્તા-

સન્નિવ્રત કર્પૂરવિજયદત્ત મહારાજ

દ્રવ્યસહાયક-

શ્રેષ્ઠી મોહનલાલ સાકલચ દ ગેરદલાલ અમદાવાદ

પ્રકાશક-

શ્રી વર્ધમાન-સત્ય-નીતિ-હર્ષસૂરિ જૈન ગ્રંથમાલાના

વ્યવસ્થાપક શ્રેષ્ઠી ભોગીલાલ માદલચ દ

રીચીગડ-અમદાવાદ

પ્રથમાવૃત્તિ] મૂલ્ય પાનપાન [પ્રત ૧૦૦૦

દ્વીતીય] મૂલ્ય સવત્ ૨૪૦ [વિ મ ૧૯૯

મુકે શેઠ દેવચંદ્ર દામજી
આનંદ મુણીય-ભાનુભટ્ટ

संमाराब्धितितोर्षवे निजगुणानादिस्तने साधने ।

पन्यासप्रवराय भावनिजयायाह नमामि ध्रुवम् ॥ ४ ॥

यस्माद् बोधमयीं महोदयतीं धर्मांमृतस्यन्दिनीम् ।

समागर्णयतारणैकतरणीं दुःखौघप्रध्वमिनीम् ॥

जीवानन्दनिधायिनीं भवमृतिरोषापहन्त्रीं गिरम् ।

श्रुत्वा शान्तरसप्रदा भविष्या शान्तिं परा लेभिर ॥ ५ ॥

ससृत्यर्णवदु एचनमर्करं भवस्पमाना जना ।

हस्तालम्बनमाप्य पोतसदृश भव्यायतमा बुधा ॥

आत्मोत्थानपथप्रवृत्तमहतो विनोस्मात् पारणा ।

यस्योदग्रवशोऽगितानमधुना विस्तारयन्त्यादरात् ॥ ६ ॥

मुन्युद्यानविकाशनोऽग्रमजुषि सद्देशनाशालिनि ।

सद्भागागलिभारनिर्भरभृति प्रवादृशा शोभिनि ॥

निश्चानन्दनिधायिनि स्मरमदो मादव्यथाध्यसिनि ।

पन्यामप्रपरेऽत्र भावनिजये भक्त्या न केके नता ॥ ७ ॥

कथमुने ! विश्वजनीनवृत्ते ! मृणार्णवेन्दो ! जनतार्चितादग्रे !

गुणान् प्रगुण्यानधमर्षिणस्ते नुवेऽसिलान् वधपदारविन्दे ! ८

मायाष्टकमिदं भक्त्या मूलचन्द्रेण गुम्फितम् ॥

का ताचरणमग्नानां कुर्यात् कल्याणमञ्जसा ॥ ९ ॥

જોડ મોહનલાલ ગાંધીનંદ જોડ લાલ

જોડ મોહનલાલ ગાંધીનંદ જોડ લાલ — અમદાવાદ

પ રિ ચ ય

કુટલાક જીવન એવા હોય છે કે જે પોતાનો જીવન પ્રવાહ નિરતર મૌનપણે લોડક-યાણના કાર્યો તરફ યથાશક્તિ વહેતો રાખે છે એમની મેવા મૂગી અને ઢાઇ પણ જાતની મોટી જાહેરાત વિનાની હોય છે

શે. મોહનલાલ માડળચંદલાઈનું જીવન આવા જ પ્રકારનું ગણાય તેઓશ્રીએ ધીમે ધીમે શેઠ જાનરમા એક પ્રમાણિક વેપારી તરીકે નામના કાઢી છે તેમ લક્ષ્મીની માર્ગદર્શનાનો મત્ર જીવનમા યથાર્થપણે જિતાગી એક ધનવાન તરીકેનો ધર્મ જગ પણ ભૂલ્યા નથી પચાવન વર્ષના આરે પહોંચેલી તેઓશ્રીની જીવનયાત્રા યશસ્વી અને પ્રેમગણાદાયી છે અને હજી પણ જીવનની સુવાસ તેઓશ્રી ફેલાવતા રહ્યા છે

દરેથી પીડાતી દુનિયાના દુ ખ એમને હૈયે વચ્ચા અને પાત્ર હજાર જેવી રકમ એક દવાખાના માટે તેઓશ્રીએ ડાઢી આજે અમદાવાદમા તેઓશ્રી તરફથી ખોલવામા આવેલ આ દવાખાનાનો અનેક દરદીઓ લાભ લઈ શેઠની ઉદારવૃત્તિ માટે મૂગો આરીવાંદ વરસાવી રહ્યા છે

જૈન ધર્મની પ્રભાવના, ગર્ગીબોને મદદ, અભ્યાસપિપાસુ એને પોતાના વિકાસમા આવતી આર્થિક મુશ્કેલીનું નીવારણ અને આવા આવા જનકડ્યાણના ધાર્મિક અને લોકોપયોગી

કાર્યોમા તેઓશ્રીનો નાનપ્રવાર દ્વમેશા કેડ પછુ જાતની
વહેતા વિના વહેતા જ દોર છે

આ મહાનાયના માર્ગોડી પ્રેરણા ડગ્તુ માહિત્ય જન
નામા પ્રવાર પામે, જ્ઞાત-પિપાસુઓ તેનો વધારે ને વધારે
લાભ ક્ષેતા વાય, અને એ રીતે મન્મુતિનો મળીન પ્રચાર
ચોડે રહે એવી ગુણ ભાવના પણ તેઓશ્રી અવારનવાર ભાવના
આવ્યા છે અને એ દિશામા પણ પોતાની લક્ષ્મીની સાર્થકતા
કરવાની તક તેઓશ્રીએ જાતી હી નથી

આવુ જ એ 'પ્રશ્નોત્તર રત્નમાલા' નામક ઉપયોગી
માહિત્ય આજે જિજ્ઞાસુઓ સમક્ષ રજૂ થાય છે તેમા પણ
તેઓશ્રીનો જ નહતાર નોધવાપાત્ર છે

તેઓશ્રીના કુદુબમા પણ શ્રીમતાઈની માર્થકતા અને
જીવનની માધનાનો પરમ માર્ગ પ્રકાશતા આવા સદ્ગુણો
કરવાની ભાવના જાગૃત થતી આવે છે તે વધુ ને વધુ કૃત્તેશ્વરે
એટલુ આ સ્થાને ઇચ્છીએ છીએ

—પ્રકાશકે

શ્રી ચિદાન દલકૃત

પ્રશ્નોત્તરરત્નમાળા

પ્રસ્તાવના

ચિદાનંદ ૧ પદકેજ નમી, ચિદાનંદ ૨ સુખહેવ;
ચિદાનંદ સુખમા સદા, મગન કરે તતખેવ ૧
ચિદાનંદ પ્રભુની ૩ કૃણા, કેવળ બિજ ૪ અનપાય,
જાણે કેવળ અનુભવી, કિણુથી કહી ન જાય ૨
ચિદાનંદ પ્રભુની ૫ કૃતિ, અર્થગ લીર અપાર;
મદમતિ હું તેહનો, પાર ન લહું નિરધાર ૩
તો પણુ સુજથી મદમતિ, તેહ તણે હિતકાજ,
તેમજ સ્વહિત કાગણે, ચિદાનંદ મહાગજ ૪.
કૃતિ તેહની નિગખા, ૫ ઉત્તરમાળ ઉદાર,
તાસ વિવરણુ કરવા ભણી, આત્મ થયો ઉજમાળ ૫.
બુદ્ધિવિકળ પણુ ભક્તિવશ, બોલુ સુખકર બોલ,
કાલુ બોલે બાળ જે, કુણુ આવે તસ તોલ ૬.

શ્રી કુપૂરચ દલ અપરનામ શ્રી ચિદાનંદ દલ મહા-
રાજ આ વીસમી સદીમાજ વિદ્યમાન હતા, એમ તેમની અનેક

---

૧ ચરણકમળ ૨ સુખને હેતે ૩ જીવનકળા-રેખા ૪ કેવળ
ગાનના અમોઘ ઉપાયરૂપ ૫ અચરચના. ૬ પ્રશ્નોત્તરમાળ

કૃતિઓ પાત્રી જણાય છે આનંદધનજી મનારાજીની પેઠે તેઓશ્રી પણ અધ્યાત્મશાસ્ત્રના નિષ્ઠ અને અધ્યાત્મનાત્વમા નિપુણ હતા એ વાતની તેમની કૃતિઓ નારી રીતે નાફી પૂર છે તેમણે બનાવેલી કૃતિઓમા ચિદાનંદ બહેનેરી, સ્વચ્છેદ્ય પુદ્ગલ ગીતા, છૂટક ગવૈયા તેમજ આ પ્રશ્નોત્તરરત્નમાળા મુખ્ય છે તેમની બધી કાવ્યરચના મરુ અને અર્ધગબીર જણાય છે હરેક કૃતિમા કાવ્યચમત્કૃતિ સાથે અર્થગોસ્વ અપૂર્વ હોવાથી તેમની મકાન કૃતિ હૃદયગમ છે તેમના પ્રત્યેક પદમા અધ્યાત્મ માર્ગને ઉપદેશ સમાયેલો છે તેઓશ્રી અષ્ટાગ યોગના સારા અભ્યાસી હતા, તેથી તેમનાના ઉત્તમ સ્કારતુ યોગબળ હતું, તેમજ કોઈ અજબ પ્રકારની શક્તિ-સિધ્ધિ વિદ્યમાન હતી એમ સબળાય છે તેઓ તીર્થપ્રદેશમા વિશેષે વાસ કરતા હોય એમ અનુમાન થાય છે શત્રુજય અને ગિરનારમા તેા અમુક ગુફા કે સ્થાન તેમના પવિત્ર નામથી ઓળખાય પણ છે શ્રી સમેતશિખરજી ઉપર તેમનો દેહાંત થયો છે, એવી હતકથા સંસ્થાપ્ય છે તેઓ નિરપૂઢી હતા એમ તેમના સબધી આબજવામા આવતી કેદ લીક હતકથા ઉપરથી સિધ્ધ થાય છે લોકપરિચયથી તેઓ અલગ રહેતા અને પોને રાજાની અને સિધ્ધિમંત્ર છે એમ લોક ભાગ્યે જ જાણી શકે એવી સારી રીતે પોતાનું જીવન ગાળતા હતા, તેમ છતાં કાકતાનીય ન્યાયે ન્યાયે કોઈને તે વાતની જાણ થતી ત્યારે પ્રાય પોતે તે સ્થાન તજી જતા હતા તેમને અનેક મતશાસ્ત્રનો પરિચય હતો એમ તેમની કૃતિનું સૂક્ષ્મ દષ્ટિથી અવલોકન કરનાર સમજી શકે તેવું છે તેમની વાલી રસાત અને અવકારક છે અધ્યાત્મ લક્ષ્ય માથે શાસ્ત્ર અભ્યાસમા તેમની હોડ હતી શકે એવો કોઈ પ્રબળ પુરુષ તેમની પાછળ ભાગ્યે જ થયો લાગે છે આધુનિક છતાં તેમની મધ્યેથી એની તો અર્ધબોધક સાથે આકર્ષક છે કે આનંદધનજીની બહેનેરી

આથે ચિદાનંદ બહોતેરી અનેક અધ્યાત્મરમિક જનો મુકન ડહધી ગાય છે વિશેષમા ચિદાનંદજીની કૃતિમા શબ્દરચના એવી તો સાદી છે કે તે ગાત્રી બાગ જીરોને પણ બહુ સુવબ થઈ પડે છે તે કૃતિમાની ‘પ્રશ્નોત્તરરત્નમાળા’ પણ એક છે મૂળ ગ્રંથ લઘુ છતાં તેમા અર્થગૌરવ એટલું બધું છે કે તેમાના એક એક પ્રશ્નના ઉત્તર માટે એક એક સ્વતંત્ર ગ્રંથની યોજના સમર્થ વિદ્વાન કરી શકે મારી જેવા મહમતિથી તેમ બનવું અશક્ય છે, પણ તેનું મહુજ અપહીકરણ કરના માટે યથામતિ ઉદ્ધમ કર્યો છે તેમાથી સારમાત્ર ગ્રહણ કરી લખ્ય જનો સ્વપરહિતમા વૃદ્ધિ કરો એ જ મહાકાક્ષા અને એ જ કર્તવ્યરૂપ સમજી પ્રસ્તુત પ્રસ્તાવના સમાપ્ત કરું છું

ચિદાનંદપદ રસિક કર્પૂરવિજયજી

શ્રી ચર્ચમાન-સાત્ય-નાતિ-હયલુગિ જૈનગ્રન્થમાલા-પુસ્તક ૬

છંદમ્

જિનાગમતત્ત્વવિશારદ સુવિહિતાચાર્ય શ્રી વિજય-
હર્ષ સરીશ્વરપાદપદ્મભેજ્યો નમઃ

ધોમત્ત ચિદાનંદજા રતા

પ્રશ્નોત્તરરત્નમાળા * (વિવેચન સમેતા)

(મગધાચાર્ય—દોહા)

પરમ જ્યોતિ પરમાત્મા, પરમાનંદ અનૂપ,	
નમો સિદ્ધ સુખકર મદા, કલાતીત સિદ્ધ-રૂપ	૧
પદ્ય મહાનત આદરત, પાળત પદ્યાચાર,	
સમતારસ સાચર સદા, સત્તાવીશ ગુણધાર	૨
પદ્ય મમિતિ ગુપતિધરા, ચરણ કરણ ગુણધાર,	
ચિદાનંદ જિનકે હિયે, કરુણા ભાવ અપાર	૩
સુરગિરિ હરિ સાચર જીમે, ધીર વીર ગલીર,	
અપ્રમત્ત વિહારથી, માતુ અપર સમીર	૪

* આ પ્રશ્નોત્તરરત્નમાળા શ્રી ચિદાનંદજી જીર્ણ કૃત્યકૃત
મહારાજે શ્રી ભાવનગરમાં ગદીને સવત ૧૯૦૬ માં બનાવી છે, એમ
હેઠા ઠાવ્ય પરથી જણાય છે

ઇત્યાદિક ગુણયુક્ત જે, જગમ 'તીરથ' જાણુ,
 તે સુનિવર પ્રણમુ મદા, અધિક પ્રેમ મન આણુ ૫
 લાખ ખાતકી એક ખાત, પ્રશ્ન પ્રશ્નમે જાણુ,
 એકગત ચોદે પ્રશ્નકો, ઉત્તર કહુ વખાણુ, ૬
 પ્રશ્નમાળ એ કંઠમે, જે ધારત નર નાગ,
 તામ હિયે અતિ ઉપજે, માર વિવેક વિચાર ૭

વિવેચન—અનત જ્ઞાન, દર્શનરૂપ જ્યોતિ જેમને
 જાગી છે, તેમજ રાગ, દ્વેષ, મોહાદિક સકળ દોષ માત્રનો સંપૂર્ણ
 ક્ષય કરવાથી જેમને અનત ચારિત્ર-ચિરતા ગુણ પ્રાપ્ત થયો છે
 અને તેથી જ જેમની મમાન આખા જગતમા ખીણ કાઢ
 વ્યક્તિ જણાતી નથી એવા નિરૂપમ શ્રી અરિહંત પરમાત્માને
 હું પ્રણમુ છું તથા કર્મ-કલકથી સંપૂર્ણ રીતે મુક્ત થયેલા
 હોવાથી એટલે દેહાદિક મંપૂર્ણ ઉપાધિથી રહિત થયેલા હોવાથી
 કાયમને માટે મહાજ્ઞ સ્વાભાવિક આત્મસ્વરૂપને મંપ્રાપ્ત થયેલા
 અને આત્માર્થી ભગ્ય જનોને એવું જ સ્વાભાવિક સુખ પ્રાપ્ત
 કરાવી શકે એવા મિહ્ન પરમાત્માને પ્રણામ કરુ છું ૧

વગી જે અહિંમા, મત્ય, અમ્નેય, પ્રહસચર્ચ અને
 અસંગનારૂપ પાત્ર મહાપ્રતોને સેવે છે, જ્ઞાનાચાર, દર્શનચાર,
 ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચાર રૂપ પાત્ર આચારને પામે
 છે, મહામાગરની જેમ અગાધ સમતારમથી ભરેલા છે, તથા
 માધુ યોગ્ય મત્તવીર ગુણોને સદા ધારી રાખે છે; ઇર્ષ્યા,
 ભાવાદિક પાત્ર મમિતિ અને મન, વચન, કાયાની ત્રણ
 ગુમિને, તથા ચરણમિત્તરી (મૂળ ગુણ વીપયક ૭૦ લેદ) અને
 કરુણમિત્તરી (ઉત્તરગુણ સંબધી ૭૦ લેદ)ને જે સેવે છે,
 તેમજ જ્ઞાન અને ચારિત્રથી પૂર્ણ એવા જેના હૃદયમા અત્યંત

કપવૃક્ષ ચિતામણિ, કામગવી શુ થાય;
ચિત્રાવેલી હે કહા, શુ સાધ્યા હુ ખ જાય ૧૩
શ્વણુ નયન મુખ કંઠ ભુજા, હૃદય કંઠ અંગ બાળ,
ધનકા મહન હે કહા, કહા જગ મહોટા જાળ ૧૪
પાપ રોગ અને હુ ખના, કહા કાગળુ શુ હોય,
અશુચિ વસ્તુ જગમે કહા, કહા યુચિ કહા જોય ૧૫
કહા સુધા અન્ન નિષ કહા, કહા સગ કુસગ,
કહા હે રગ પતંગકા, કહા મજાકી રગ ૧૬

૧૧૪ પ્રશ્નો મૂલક ૧૬ કુહાના અર્થ

“દેવ, ધર્મ અને શુરુ જોને કહીએ? મુખ, હુખ, જ્ઞાન,
અજ્ઞાન ધ્યેય, ધ્યાના, માન, અપમાન, છન, અજીવ, પુણ્ય,
પાપ આત્મવ, મવર નિર્જરા, બધ, મોક્ષ, હેય, જોય, ઉપાદેય
બ્રોધ, અબ્રોધ વિવેક, અવિવેક ચતુર, મૂરખ, રાય રક, શુભ
વત જોગી જતિ, મત મહત શરીર કાયર પશુ માનવ
દેવ, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર અધિર, થિર, છિન્નર અગાધ,
તપ જપ સજમ ચોર અને સાધુ કોને કહીએ? જગતમા
અતિ દુર્જય (હુ ખે છની શખા) એવુ શુ છે? અધિક કપટ
કયા છે? તેમજ નીચ, ઠીચ અને ઉત્તમ કોણ છે? અતિ આકરો
અભિ કયો? નિરકુશ હાથી કયો? જગતમા (કિમ) વિપવેલી
કઈ? પ્રમળ તરંગ(મિખા)વાળો સાગર કયો? મદાય કોનાથી
હરતા રહેવુ? અને વેગે જઈને કોને મળવુ? વિજયી જેવી
સખા પત્તુ કઈ? વગી જગતમા અચળ, માર, અને અમાર
વસ્તુ કઈ છે? નરકદાર કયુ છે? અધ, ખહેરા મુગો કોણ છે?
માતા પિતા, સત્ત્વ, મિત્ર, પડિત મૂર્ખ, મુખી, હુખી અને
બર નહિત કોણ છે? જગમા સહુથી મોટો ભય કયો છે? અતિ

આઠરી જરા કંઈ છે ? બહુ આકરી વેદના કંઈ છે ? અને અતિ વાકો ઘોડો કયો છે ? કલ્પવૃક્ષ, ચિતામણિ, કામધેનુ અને ચિત્રા-વેલી માને ઝહીએ ? હુ, ખ માત્ર ટાળવાનો ખરો ઉપાય શો ? કાન, આખ, મુખ, હાથ, ભુજ, હૃદય ઠઠ અને લાલ (લલાટ) એ દરેડનુ ભૂષણ શુ ? જગતમા મહોદ્રી જાળ કંઈ ? પાપ, રોગ અને હુ ખના કારણ કયા ? જગતમા પવિત્ર અને અપવિત્ર વસ્તુ ઠંઈ ? અમૃત અને વિષ કયુ ? સગ અને કુમગ કયો ? પતંગનો રગ કયો અને મજીરી રગ કયો ? ”

આ સર્વ પ્રશ્નમુદાય કહ્યો હવે તેના ઉત્તર

અનુક્રમે કહે છે—

અઠયાવીશ પ્રશ્નોના ઉત્તર નીચે પ્રમાણે.

દેવ શ્રી અરિહત નિરાગી,
દયા મૂળ શુચિ ધર્મ સોભાગી;
હિત ઉપદેશ ગુરુ મુસાધ,
જે ધારત ગુણ અગમ અગાધ ૧

ઉદાસીનતા મુખ જગમાહી,
જન્મ મરણ મમદુ ખ કોઈ નાહી,
આત્મખોધ જ્ઞાન હિતકાર,
પ્રબલ અજ્ઞાન ભ્રમણ મમાર. ૨

ચિત્તનિરોધ તે ઉત્તમ ધ્યાન,
દ્યેય વીતગગી ભગવાન,
ધ્યાતા તામ મુમુક્ષુ ખખાન,
જે જિનમત તત્વારથ જાન. ૩

લહી ભવ્યતા મ્હોટો માન,
કવણુ અભવ્ય ત્રિભુવન અપમાન,
ચેતન લક્ષણ કહીએ જીવ,
રહિત ચેતન જાન ગણ ૪

પરહિપગાર પુણ્ય કરી જાણુ
પરપીડા તે પાપ વખાણુ,
આશ્રય કર્મ આગમન ધારે,
સ વર તાસ વિરોધ વિચારે ૫

નિર્મળ હસ અશ નિહા હોય,
નિર્જરા દ્વાદશવિધ તપ જોય,
વેદ ભેદ બધન દુ ખરૂંપ,
બધ અભાવ તે મોક્ષ અનૂપ ૬

પરપરિણુતિ મમતાદિકે હોય,
સ્વસ્વભાવ જ્ઞાન કરે જોય,
ઉપાદેય આતમ ગુણુવૃદ્ધ,
જાણો ભવિકે મહામુખકદ ૭

પરમબોધ મિથ્યાદગ્ધ રોધ,
મિથ્યાદગ્ધુ દુ ખ હેત અબોધ,
આતમ હિત ચિતા અવિવેક,
તાસ વિમુખ જહતા અવિવેક ૮

૧ દેવ શ્રી અરિહત નિરાળી—રાગ દ્રેષ અને
મોહાદિકે હોય માનથી મુક્ત થવેવા મર્વજ સર્વદર્શ ઉત્કૃષ્ટ
આસ્ત્રવત તથા સર્વશક્તિસપત્ર એવા અરિહત ભગવાન જ

દેવાધિદેવ છે જે મપૂર્ણ અતિશયવત છતાં અમૃત સમાન વચનોથી ભવ્ય જનોના ત્રિવિધ (મન, વચન અને કાયા સબધી) તાપને ઉપશાન્ત કરે છે

૨ દયા મૃગ શુચિ ધર્મ સોભાળી—કોઈનું કંઈ પણ અનિદ્ધ—અહિત મનથી, વચનથી કે કાયાથી નહીં કરવારૂપ અને મર્વ કોઈનું એકાત હિત કરવારૂપ મર્વ જીવને સુખદાયી અને બહાણું નિપુણ દયાનું તત્ત્વ જેમા મમાયેલું છે એવો અહિંસા, સયમ અને તપશ્શય જરો ધર્મ છે

૩ હિત ઉપદેશ ગુરુ સુમાધ, જે ધાગત ગુણ અગમ અમાધ—જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ક્ષમા, મૃદુતા, ઋણુતાદિક અનેક ઉમદા ગુણોને પોતે એવન કરતા છતાં જે ભવ્ય જનો પ્રત્યે તેમની યોગ્યતાનુમારે હિત ઉપદેશ દેવામા તત્તર રહે એવા સુમાધુ નિર્મથ પુરુષો ગુરૂપદને લાયક)

૪ ઉદાસીનતા સુખ જગમાહી—જગતમા જીવોની વિધ વિધ કર્મ અનુમારે જે વિચિત્રતા પ્રતીત થાય છે, તેમા સુઆઈ નહિ જતા જ્ઞાનદષ્ટિવડે તેથી નિરાળા રહી શ્વ શ્વરૂપમા સ્થિતિ ડરવી એટલે નિજ વર્તવ્યરૂપ ચારિત્રમા રમણુતા કરવી એમા જ ખરૂં સુખ મમાયેલું છે દુનિયામા દશ્ય થતી ખોટી માયિક વસ્તુઓમા કર્તૃત્વ અભિમાન ડરી તેમા સુઆઈ જનારા જનો તેવા સુખથી બેનરીખ જ રહે છે

૫ જન્મ મગણુ મમ દુ ખ કોઈ નાહી—મહા દુર્ગધમય સહાસમા કોઈને પરાણે બેસાડી રાખતા અથવા કોઈને અન્યાયથી કેદખાનામા પુરી રાખતા જે દુ ખ થાય તેથી બેશુમાર દુ ખ જીવને ગર્ભાવાસમા થાય છે, કેમકે ગર્ભાવાસમા જીવને મહાદુર્ગધી અને પરતત્રતાનો પૂરતો

ખ્યાત કરકુમેશ આળ્યા કરે છે તેથી તે મૂર્ચ્છિતપ્રાય અવસ્થા બોગવે છે મહામમાથી તો માલુમ જોરથી પણ નામી જઈ શકે છે, અને કેદખાનામાથી પણ કોઈની અનુકંપાવડે છૂટી શકે છે અથવા દુખને કમી કરી શકે છે તેવું ગર્ભાયાસમા નથી, એટલું જ નહિ પણ તેમા અતિ ઘણી દુઃખી અને પરત્રનો પૂરતો અનુભવ કરવો પડે છે તેવા ગર્ભાવ સના દુખ કરતા પણ માતાની ચેતનિદ્વારા ગહાર નીમ્બના જન્મમમયે જીવને ભારે દુખ થાય છે તે વખતનું દુખ ખરેખર કમકમાટી ઉપજાવે એવું છે એથી પણ અનંત દુખ જીવને મરણમયે પ્રતીત થાય છે આ વાતની કંઈક આખી અન્ય જીવોને તે તે મમયે અનુભવવા પડતા દુખ નજરોનજર જોવાથી થાય છે આ તો એક જ વખત જ મ મરણના દુખની વાત કરી, પરંતુ એવા અનંત જન્મમરણના ફેશમા જીવો ક્યાં જ કરે છે ત્યામુધો જન્મમરણના બીજભૂત રાગ, દ્વેષ, મોહ, અજ્ઞાન પ્રમુખ દોષને દૂર કરવા જીવ પ્રયત્ન કરે નહીં ત્યામુધી એવા અનંત દુખમાથી તેનો છુટકો થઈ શકે જ નહીં, અને રાગ દ્વેષાદિક દોષોને નિર્મૂળ કર્યા કે તરત જ જન્મ મરણના અનંત દુખનો અંત જ આવ્યો જાણવો.

૬ આત્મબોધ જ્ઞાન હિતકાર—જેથી આત્માનું સ્વરૂપ જોણખાન, આત્માને હિતકારી ગુણ અને અહિતકારી દોષનું જ્ઞાન થાય, જેથી હિતકારી વસ્તુનો જ આહર અને અહિતકારી વસ્તુનો ત્યાગ કરવા લક્ષ્ય જાગે તેવું તત્ત્વજ્ઞાન આ માને અત્યંત હિતકારી છે મત-સુસાધુ જનોની યથાવિધિ ઉપામના કરીને એ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે, એથી વિજ્ઞાન-વિવેક જાગે છે કહ્યું છે કે—“સો કહિયે સો પુછિએ, તામે ધરીએ રગ, ચાતે મિટે બોધતા, બોધરૂપ વહે રગ ” જેથી રાગ, દ્વેષ અને મોહાદિકનો તાપ ઉપશમે

અને ઉત્તમ મયમનુ સેવન કરી સહજ શીતળતા અનુભવાય
એવું આત્મજ્ઞાન જ અત્યંત હિતકર છે

૭ પ્રબળ અજ્ઞાન ભ્રમણ સ સાર—જેમ શૂકર
(ભુક) વિદ્યામા જ રતિ માને, તેને તે જ પ્રિય લાગે પણ ખીલ
ઉત્તમ ચીજ પ્રિય લાગે નહિ તેમ ભવાભિનદી જીવને હૃદતા,
તૃષ્ણા, દીનતા, મત્સર, ભય, યદ્વૃત્તા, અસતતા અને અવૃદ્ધવૃત્તિ
વિગેરે દોષોને લીધે દીર્ઘ કાળ સ સારપર્યટન કરવું પડે તે પ્રિય
લાગે, પણ જે સદ્ગુણોથી જન્મ-મરણના ભયથી મુક્ત થવાય
તે પ્રિય ન જ લાગે, તે પ્રબળ અજ્ઞાનતાનું જ જોર જાણવું

૮ ચિત્ત નિરોધ તે ઉત્તમ ધ્યાન—જ્યાં મુખી જીવને
પથ વિષયાદિક પ્રમાદ જ પ્રિય છે ત્યાં મુખી ચિત્તનો પ્રવાહ
(વ્યાપાર) તે જ દિશામાં વહ્યા કરે છે આત્માને પરિણામે
અનર્થકારી દિશામાં વહેતો મનનો પ્રવાહ રોકીને એકાત્મ હિત
કારી દિશામાં તે પ્રવાહને વાળવો-વાળવા પ્રયત્ન કરવો તે ઉત્તમ
ધ્યાન કહેવાય છે આર્તધ્યાન અને રૌદ્ર ધ્યાનના કારણે ટાળી
ધર્મધ્યાન અને શુકલ ધ્યાનના કારણે સેવવાનો અભ્યાસ કરવો
એ જ આત્માને એકાત્મ હિતકારી છે, ચિત્તનો વેગ વિષયાદિકમાં
વધતો જાય એવા માદા કારણે સેવવાથી વારવાર સંકલેશ પેદા
થાય છે તેનો સમ્યગ્ વિચાર કરી તેવા માદા કારણોથી થતો
સંકલેશ અટકાવવા માટે અસ્થિતાદિક પદોનું સ્વરૂપ સમજી
તેમાં મનને જોડવું અને તેમાં જ તટલીન થઈ રહેવું એ જ
આત્માને એકાત્મ હિતકારી છે

૯ ધ્યેય વીતરાગી ભગવાન—જેને આત્મા-
પરમાત્માનું સ્વરૂપ સમજાયું છે એવો અતરઆત્મા ધ્યાતા હોઈ
શકે છે અને જેમના મમસ્ત દોષ માત્ર દૂર થઈ ગયા છે એવા
વીતરાગ પરમાત્મા ધ્યાન કરવા યોગ્ય-ધ્યેય છે પરમાત્માનું

ધ્યાન કરનાર ધ્યાતા ધ્યાનના પ્રસાવથી કીટ (ઇત) કમરીના દૃષ્ટાંતે પોતે જ પરમાત્માના રૂપને પામી શકે છે તેથી જેના નમસ્ત્ર સંગાદિક દોષો વિવચ પામ્યા છે, અને મમસ્ત્ર ગુણગણ નગદ થયેના છે એવા અરિહુત-મિથ્ય પરમાત્માનુ ૪ ધ્યાન કરવું આત્માર્થી જીવોને હિતકર છે

૧૦ ધ્યાતા તાસ મુમુક્ષુ બખાન, જે જિનમત્ત તત્વારથ જાન—જેમણે સગ દેર્શક નતરગ શત્રુઓને સંપૂર્ણ રીતે જીતી લીધા છે એવા જિનેશ્વર ભગવાને કથન કરેલા તત્ત્વને સારી રીતે જાણી સમજીને જેને જન્મમરણાદિક દુ ખનો સર્વથા ક્ષય કરી મોક્ષ સબધી અક્ષય અવિચળ મુખ જેળ વગાની તીવ્ર અભિવાધા જાગી છે એવા મુમુક્ષુ જનો જ ખરેખર પૂર્વોક્ત વીતરાગ પરમાત્માનુ ધ્યાન કરવાના અધિકારી છે

૧૧ લહી અલ્યતા મ્હોટો માન—જન્મ જરા અને મરણના દુ ખથી સર્વથા મુક્ત થઈ મોક્ષ સબધી અક્ષય મુખ પામવાને અધિકારી બનવું, એટલે તેની મોગ્યતા મોગ્યવી એ જ ખરેખર આત્મ મકતર (Self respect) સમજવે

૧૨ કવણુ અલ્ય ત્રિભુવન અપમાન—પૂર્વોક્ત અન્યતાથી ત્રિપરીત અલ્યતા મોક્ષ સબધી શાન્ધત મુખથી સદા જનશીબ જ રહેવાય એવી અયોગ્યતા એ જ ખરેખર જગતમા મ્હોટામા મ્હોટું અપમાન જાણવું, કેમકે તેથી જીવ ત્યા ત્યા જન્મ જરા અને મરણ સબધી અનત દાવા નળમા પચાયા જ કરે છે

૧૩ ચેતન લક્ષણ કહીએ જીવ—ચેતના એ જીવનું સામાન્ય લક્ષણ છે ચેતના એટલે ચેતન-સજીવનપણું ખાટી જ્ઞાન ઈર્ષ્ય, ચારિત્ર તપ, વીર્ય અને ઉપયોગ એ જીવના વિશેષ લક્ષણો છે એવા લક્ષણો જીવમા જ લાલી શકે

૧૪ રહિત એનન જાન અણવ—જેનામા પૂર્વોક્ત એતના-એનન્ય-સણવનતા વિદ્યમાન નથી તે અણવ અથવા નિર્ણવ કહેવાય છે નિર્ણવ વસ્તુમા મામાન્ય લક્ષણુ એનન્ય જ નથી તો વિશેષ લક્ષણુ જ્ઞાનાદિઃ હોય જ ક્યાથી ? એવી રીતે અણવ અને અણવ વસ્તુનો નિર્ણય કરવો સુગમ પડે છે

૧૫ પરઉપગાર પુણ્ય કઠી જાણુ—જેમ અન્ય જીવોનુ હિત થાય એમ મન, વચન અને કાયાનો સદુપયોગ કરવો, અન્ય જીવોને શાતા-સમાધિ ઉપજે એવા કાર્ય પરમાર્થ-દૃષ્ટિથી કરવા, કરાવવા કે અનુમોદના, કદાપિ સ્વપ્નમા પણ કોઈ જીવને પીડા-અશાતા-અસમાધિ-આહિન એવુ મનથી પણ નહીં ઇચ્છતા સદા સર્વદા સર્વનુ એકાત હિન-વાત્સલ્ય થાય તેવુ જ મનથી ચિતવણુ, તેવુ જ વચન વાપરણુ અને તેવુ જ કાયાથી પ્રવર્તન કરણુ, એવા પવિત્ર માર્ગથી કદાપિ સ્પષ્ટિત ન થવાય એટલા માટે આવધાન રહેણુ એવા હિતકારી કાર્ય કરી તેનો બદલો નહીં ઇચ્છે. યશકીર્તિ પ્રમુખનો લોભ નહીં રાખતા સ્વકર્તવ્ય સમજીને સહુની ઉપર મમદૃષ્ટિ રાખીને એટલે રાગ દ્વેષથી થતી વિષમતા ટાળીને અને મૈત્રી પ્રમુખ ચાર ભાવનાનો અત કરણુથી આશ્રય કરીને સ્વપરહિતને માટે પ્રવર્તણુ એ જ ખરેખર પુણ્યનો માર્ગ છે પૂર્વ મહાપુરુષોએ એજ પુણ્યમાર્ગ આદરેલો છે અને ઉપદેશેલો છે, સ્વપરની ઉન્નતિ ઇચ્છનારે એજ માર્ગ અવગણવા યોગ્ય છે

૧૬ પરપીડાને પાપ વખાણુ—ક્રોધથી, માનથી, માયાથી કે લોભથી રાગદ્વેષને વશ થઈ, આત્માનો નિષ્ક્રિય - નિર્મળ સ્વભાવ ભૂલી જઈ, પરભાવમા પરિણમીને ‘સહુ જીવને આત્મ સમાન લેખવા’ એ મહાવાક્યને ગિમારી દઈ, પરજીવોને બનતી સહાય કરવાને બદલે ઉત્તરી પીડા કરવા

મનથી, વચનથી કે કાયાથી પ્રવૃત્તિ કરવી, કરાવવી કે અનુમોદવી એના જેવું બીજું પાપ—અન્યાયાચરણ શુ હોઈ શકે ? પરભ્રાત્ર જતા જીવને પાપના વિપાક ભોગવવા પડે છે પાપાચરણથી જ જીવને નરક તિર્થ અગતિમા કડવા દુઃખની કાટીએ. ખમવી પડે છે તેથીજ ભવભીરૂ જનો તેવા પાપાચરણથી સદતર દૂર રહે છે સહુને આત્મ મમાન લેખી કોઈ જીવને કંઈ પણ પીડા ઉપજે તેવું જ્ઞાપિ તે જરૂર કે કરાવતા નથી જે પોતાને જ પ્રતિકૂળ-દુઃખકારી લાગે તેવો અખતરો પારકા ઉપર નજ અજમાવવો એઈએ હવે મગજથી સામાની રિયતિનો વ્યાજબી વિચાર કરી લેવામા આવે તો તેને પીડવાની ઇચ્છા થાય જ નહીં વિવેક વિના મિથ્યા અહુતા અને મમતામા મુઝાઈ પરને પીડા ઉખાળવા જીવ પ્રવૃત્ત થાય છે, અને વિવેકવડે સ્વપરતુ યથાર્થ જ્ઞાન નતા અપરને અહિતકારી માર્ગથી પાછો નિવરતે છે સુમાવત વિવેચી જીવ જ અહિસા ધર્મનું યથાર્થ પાલન કરે છે

૧૭ આશ્રવ કર્મ આગમન કારે—જેથી નવનવા કર્મ આત્માને આવીને વળગે એટલે આત્મા સાથે શુભાશુભ કર્મનું મિશ્રણ થવાના જે કાલ તેને શાસ્ત્રમા આશ્રવ કહેવામા આવે છે ઇન્દ્રિયોના વિષયોનું સેવન કોષાદિક કષાયને વશ થવું, અવિરતિપણે રહેવું, મન વચન તથા કાયાના વિચિત્ર વ્યાપાર કરવા અને નવતરવપ્રકરણમા કયન કરેલી પચીશ પ્રકારની ક્રિયાનું એવન કરવું એવડે શુભાશુભ કર્મનું આવાગ મન થાય છે

૧૮ સંવર તાસ વિરોધ વિચારે—ઉપર કહેલા આશ્રવને અટકાવવા એટલે, ઉપર જણાવેલી વિવિધ કરણીવડે આત્મા સાથે મિશ્રણ થતા શુભાશુભ કર્મને રોકવા તે સંવર

ઢહેવાય છે સમિતિ (મમ્યક પ્રવર્તન) ગુપ્તિ (મન વચન અને કાયાનુ ગોપન), પરિમહ (અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગાદિક) અને ક્ષમાદિક દશ મહા શિક્ષાનુ પાલન કરવું, દ્વાદશ ભાવના અને મામાયકાદિક ચારિત્રવડે પૂર્વોક્ત આશ્રવ ટાળી શકાય છે

૧૯ નિર્મળ હસ અ ગ જિહ્વાહોય, નિર્જરા દ્વાદશવિધ તપ જોય—જેમ હસ ક્ષીર-નીરની વહેચણુ કરી શકે છે, તેમ જેના ઘટમા નિર્મળ જ્ઞાન વૈરાગ્ય પ્રગટયા છે તે બાહ્ય અને અભ્યંતર તપવડે નિર્જરા-પૂર્વભવના સચેલા ઈર્મનો ક્ષય કરી શકે છે ખાનપાન વિના નિરાહાર રહેવું, આહારમા ઓછાશ કરવી, નિયમિતપણે ખાનપાન વિગેરે કરવું, નાના પ્રકારના રસનો ત્યાગ કરવો, મમજીને સ્વાધીનપણે શીત તાપાદિકને સહવા, અને નાના પ્રકારના આસનજય પ્રમુખથી દેહને દમવું, એ સર્વ બાહ્ય તપરૂપ છે એ બાહ્ય તપ ઉત્તમ લક્ષ્યથી ઠરવામા આવે તો તે અભ્યંતર તપની પુષ્ટિને માટે ધાય છે જાણતા અણખાપુતા ગુપ્ત કે પ્રગટ કરેલા પાપની નિષ્કપટપણે ગુરુ સમીપે શુધ્ધિ ઠરવી, ગુણી જનોનું બહુમાન માત્રવવું સદ્ગુણીની સેવા-ચાકરી બગવની, અભિનવ શાસ્ત્રનું પઠન-પાઠનાદિક કરવું, અરિહતાદિક પદનું સ્વરૂપ મમજી તેમા પોતાની વૃત્તિ સ્થિર કરવી, અને દેહભૂર્મ્મનો ત્યાગ કરીને પરમાત્મસ્વરૂપમા તહીન બની સૂવું, એ અભ્યંતર તપ ઢહેવાય છે સમતામૂલક શાસ્ત્ર આજ્ઞાનુસારે પૂવોક્ત તપ કરવાથી અનેક જન્મના સચેલા કઠણ કર્મ પણ ક્ષય પામે છે, માટે મોક્ષાર્થી જનોએ આત્માવશુધ્ધિ કરવા માટે ઉક્ત ઉભય પ્રકારના તપ અવશ્ય સેવવો યોગ્ય છે તીર્થ ડરોએ પણ ઉક્ત તપનો આશ્રય લીધેલો છે

૨૦ વેદ ભેદ બધન દુ ખરૂપ—વેદ ભેદ એટલે ચાર ભેદનાળુ બધન (બધ) દુ ખદાયક જ છે પરમાર્થ એવો છે કે નવનત્તમા અનુક્રમે કહેલો બધ ચાર પ્રકારનો છે તે બધો ગ્રાહનો વિગેધી હોવાથી દુ ખદાયક જ છે ૧ પ્રકૃતિબધ, ૨ સ્થિતિબધ ૩ રમબધ ને ૪ પ્રદેશબધ આત્માના જ્ઞાના દિક ગુણને આવરનાના અભાવવાળો પ્રકૃતિબધ, દીર્ઘ ૧ સ્વ કાળની સ્થિતિનો નિશ્ચય કરનાર સ્થિતિબધ, ૧-૨-૩-૪ દાદીઓ અથવા તીવ્રમહાદિક ગુણાગુણ રસ જે વિપાક કાળે પેદાનો પડે તે રસબધ અને તે ત્રણેના સમહરૂપ જે કર્મના પ્રદેશનો સમય તે પ્રદેશબધ આ કર્મબધ શુભ તેમજ અશુભ બન્ને પ્રકારનો હોઈ શકે છે તેનો વિશેષ આધાર કર્મકથાદિકથી જાણી લેવો તે શુભ બધ પણ સુવર્ણની બેડી જેવો અને અશુભ બધ લોહાની બેડી જેવો છે તે ઉભય પ્રકારનો બધ ભારભૂત-૮ ખદાયક જાણી મુમુક્ષુઓએ વર્જવા યોગ્ય છે

૨૧ બધ અભાવ તે મોક્ષ અનૂપ—મિથ્યાત્વ, અવિરત, ક્વાય, યોગ પ્રમુખ ક્રમબધના સામાન્ય હેતુઓ છે, અને તેના વિશેષ હેતુઓ પણ પ્રથમ કર્મકથામાં બતાવેલા છે તે લક્ષ્યમાં લઈ તેવા બધેહેતુઓથી યાછા એસરતા આત્મા અનુક્રમે અનુપમ એવા મોક્ષપ્રાપ્તિના અધિકારી થઈ શકે ૥ રાગદ્વેષ પ્રમુખ ભાવકર્મ છે, એટલે તે કર્મબધને બહુ પુષ્ટિ આપે છે તેથી આત્મા રસ્તવરૂપથી સ્થૂત—બ્રહ્મ થઈ પરભાવમાં પ્રમ પેસારો કરે છે, અને એમ કરવાથી સંસારસતતિની વૃદ્ધિ થયા કરે છે વડના બીજની પેઠે તેનો અત આવી શકતો નથી પરંતુ બે રાગ, દ્વેષ પ્રમુખ પોષક ખદાર્થ મળે નહીં તો તેનો તરત જ અત આવી જાય છે આથી જ તરત

જ્ઞાની અધ્યાત્મી પુરુષો રાગ દ્વેષાદિકને જ નિર્મૂળ કરવા મથે છે

૨૨ પરપરિણતિ મમતાદિક હોય — પોતાના આત્માને સારી રીતે જોળખી શકાય અને તેમા જે અનત-શક્તિ-સામર્થ્ય રહેવું છે તેની જેથી દૃઢ પ્રતીતિ થાય એના સર્વજ્ઞ વચન કે વીતરાગ ભગવાનની પરમ તત્ત્વબોધક પ્રતિમાનું અતર લક્ષ્યથી આલ્લબન લેવું અને તેમા જ એટલે સ્વરૂપમા જ રમણ કરવું એની પરિણતિ આત્માને અનત હિંતકારી છે પરંતુ તેવી આત્મપરિણતિ તો પરપુદ્ગલિક વસ્તુમા અનાદિ અનતકાળથી લાગી રહેવી પ્રીતિ-મમતાને પરિહરવાથી જ જાગે છે, તેથી આત્માર્થી જનોએ તેવી પૌદ્ગલિક પ્રીતિ તાજવી અને આત્માના અતરંગ જ્ઞાનાદિક શુભોમા પ્રીતિ જોડવા પ્રયત્ન કરવો યોગ્ય છે ત્યાં સુધી જીવ નકામી પરવસ્તુઓમા મમતાબુધ્ધિ ધારે છે ત્યાં સુધી ગમે તેટલું કાયાકષ્ટ કરે તો પણ તે તેના આત્માને હિંતકારક થતું નથી, અને મમતાબુધ્ધિ તજી કે તરત તેની મક્કળ કરણી તેના આત્માને એકાંત હિંતકારક થાય છે, માટે સુમુતુ જનોએ પરવસ્તુઓમાથી મમતાબુધ્ધિ ઉખેડી નાખી આત્માના સ્વાર્ભાવિક સદ્ગુણોમા જ મમતાબુધ્ધિ ધારવી ઉચિત છે અને એ જ કર્તવ્ય છે

૨૩ સ્વપરભાવ જ્ઞાન કરે જોય — સ્વ એટલે આત્મદ્રવ્ય અને પર એટલે આત્મા સિવાયના બીજા દ્રવ્યો તેનું જેમ યથાર્થ જાણપણુ થાય તેમ જની શકે ત્યાંસુધી ગુરુગમ્ય અભ્યાસ કરવો ઉચિત છે આત્મા, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલ અને કાળ એ પદ્ધતિઓ તેમના ગુણપર્યાયયુક્ત હોય છે તેનો વિશેષ અધિકાર નવતત્ત્વાદિક ગ્રંથોથી જાણવો આત્મા ચૈતન્યયુક્ત ચેતન દ્રવ્ય છે, ત્યારે બાકીના બધા ચેતન્યરહિત જડ દ્રવ્યો છે તેમને ગુણપર્યાય યુક્ત સારી રીતે જોળખી આત્માને અનુપયોગી એવા

પુદ્ગળ પ્રમુખ પરદ્રવ્યોથી નિવૃત્ત થવું અને આત્માના જ
શુદ્ધિમા મધ્યમપણે પ્રવૃત્ત થવું નેય એટલે જાણવા યોગ્ય સર્વ
દ્રવ્યો જાણીને તજવા યોગ્ય તજવા અને આદરવા યોગ્ય જ
આદરવા, એ જ સાર વિવેકનું ફળ છે, બાકી પોપટની પેઠે કેવળ
મુખપાઠ માનથી તા' આત્માનું કંઈ વળે તેમ નથી જ

૨૪ ઉપાદેય આત્મગુણ વૃદ્ધ, જાણો ભવિક
મહા સુખકે દ—આત્માના અનંત શુદ્ધિનો વૃદ્ધ એટલે
સમુદાય એ જ ઉપાદેય એટલે આદરવા-આરાધવા યોગ્ય છે,
અને એજ આત્માને પરમ સુખકારી છે સ્વશુદ્ધિની ઉપેક્ષા
ઠરી અને આત્મગુણના વિરાધી અવશુદ્ધિને પોરી પોતે જ
પોતાનો શત્રુ બને છે તેથી જ તેને મમા ચક્રમા અનંત કાળ
પયન્ત રમણવું પડે છે આવી મહાખેદકારક અને ગભીર ભૂત
સુધાર્યા વિના તેનો છૂટકો જ નથી તે વિના પોતે પોતાના
આત્મામા જ મત્તાગત રહેલ અનંત સુખનો આમ્વાદ-અનુભવ
કરી શકવાનો નથી અનંત કાળથી ચાની આવતી આ પોતાની
બૂલ સુધારી સ્વદોષમા રતું C મૂલન ઠરી નાખવા જ યત્ન કરવો
જરૂરનો છે કે જેથી આત્મામા મત્તાગત રહેવા સકળ શુદ્ધિ
સહજ જાગૃત થઈ પ્રકાશિત થઈને રહેશે

૨૫ પરમ બોધ મિથ્યા દગરોધ—મિથ્યાદગ
એટલે મિથ્યાત્વ-વિપર્યય-વિપરીત વાસના, તત્ત્વમા અતત્ત્વબુધ્ધિ
અને અતત્ત્વમા તત્ત્વબુધ્ધિ, શુદ્ધિમા દોષબુધ્ધિ અને દોષમા
શુદ્ધિબુધ્ધિ, હિનમા અહિતબુધ્ધિ, અને અહિતમા હિતબુધ્ધિ
સુદેવમા કુદેવબુધ્ધિ અને કુદેવમા સુદેવબુધ્ધિ, સુગુરુમા કુગુરુબુધ્ધિ
અને કુગુરુમા સુગુરુબુધ્ધિ, તેમજ સુધર્મમા કુધર્મબુધ્ધિ અને
કુધર્મમા સુધર્મબુધ્ધિ, આવી મિથ્યામતિ એ જ મિથ્યાત્વ, તેને
રોધ એટલે અનકાવ કંઈ તે જ પરમ બોધ છે ઉપર કહેલ

મિથ્યાત્વ-અનાદિ કુસંગયોગે પ્રબલેલુ છે, તેનો રોધ કરવા આત્માર્થી જનોએ સુસંગ સજ્જા સાવધાન થવું ઘટે છે મહા-સમર્થ જ્ઞાની પુરુષોના નિષ્પક્ષપાતી વચન ઉપર પૂરતા વિશ્વાસ વિના તે અનાદિ અનંત રોગ ટળવાનો નથી, અને અનંત અન્યાયાધ અક્ષયમુખ થવાનું નથી

૨૬ મિથ્યાદૃગ્ દુ ખ હેતુ અભોધ—જેથી મિથ્યાત્વજન્ય અનંત અપાર દુ ખ ઉપજે તેજ અભોધ યા અજ્ઞાન છે મિથ્યાત્વ એ મહાશય, મહાવિષ, મહાવ્યાધિ અને મહાદુ ખરૂં છે, જે તેની મહાવ્યથાને ન મટાડે તે જ્ઞાન જ નહીં કિંતુ અજ્ઞાન જ સમજવું જે પોતે જ પૂર્વોક્ત મિથ્યામતિથી મિથ્યા ઘસનાથી ભરેલા છે તે બાપડા પરના મિથ્યાત્વને શી રીતે મટાવી શકે? જે પોતે જ ભવોદ્ધિમા અનેકથા હુમના હોય તે બીજાને શી રીતે તારી શકે? જેમને પોતાને જ મમ્ય-ગૃહર્શન-મમ્યકૃત્વ પ્રગટ્યું નથી તે બીજા અર્થી જનોને શી રીતે મમ્યગૃહર્શન પ્રગટાવી શકે? જે પોતે જ નિરતરનિર્ધન-દુ ખી નિયતિમા સબળ્યા કરે છે તે બીજાને શાશ્વત મધન મુખી નિયતિમા શી રીતે મૂકી શકે? આથી જ મિથ્યાનાસના દૂર કરવા અત કબ્જથી ધૃતતા હોય તેમણે એવા સમર્થ નિષ્પક્ષ-પાતી મત-સુમાધુ જનોની હિતચિંતા હૃદયે ધરી, તેનું મનન કરી, મ્વઆચારવિચારમા ખનતો સુધારો કરવા મેદાને પડવું એ જ આત્માને એકાંત હિતકારી માર્ગ છે અને એ જ ઉપાદેય છે.

૨૭ આત્મહિત ચિંતા સુવિવેક—જેથી આત્માનું હિત ઠંડાણ થઈ શકે એવું અતરમા સદા ય ચિંતવન (લક્ષ્ય) બન્યું રહે તેજ સુવિવેક એટલે ખરો વિવેક છે બાકીનો વિવેક તો કેવળ દૃઢિમ યા નકામો છે આત્મા એ શી વસ્તુ છે? તેનું સ્વરૂપ શું છે? તેની ઝેદવી શક્તિ છે? તે કેમ ઢકાઈ

જ્યેષ્ઠ છે? તે ગી ઝીને પ્રાપ્ત થઈ શકે? તમ
 કાષ્ઠ ૩? તે તત્ત્વાય કેમ દૂર થઈ શકે? તે
 સાધન છે? તે તે સાધનનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો
 આ મનુષ્યના દેહમાં અમૃત્ય છે? તેને એને કે
 દેવામાં આપે છે એ વિશેષ આત્મા સંબંધી વિષય
 મધ્ય મધ્યેય લાગુ થઈ રહેલું બહુ જરૂર છે.
 આત્માનો અનુભવ લાગ્યો છે એવા તત્ત્વ જોઈને તે
 માન કરવા હવે ઉત્તમાદ્ય થવાની જરૂર છે. અહીં
 ગદ્યવત્ત કરવાથી જીવને અન્યાર મુશ્કેલી બહુ પડે
 અને આગળ ખમવું પડે, માટે હવે વધારે વખત
 સાધનની ઉપેક્ષા નહીં કરતા જેમ અને તેમ જડી
 અને પ્રેમથી મત્સ્યગતિ મેળીને અહિંત સાધી જે
 લક્ષ્ય નાખવું તેમાં ગદ્યવત્ત કરવી એ સોનેરી વસ્તુ
 જેવું કામ છે કેમકે ત્રિકા સાધવા અતર લક્ષ્યરૂપ
 લાગ્યો જીવને બહુ બહુ દુષ્કર છે.

૨૮ તાસ વિમુખ જડતા અવિવેક-ક્રમ
 આત્મવક્ષ્ય ત્યજી કેવળ જડ એવી પૌરુષાવિક વસ્તુમાં જ
 ધરવી તેમાં નિમગ્ન થઈ રહેલું, એથી ઉપરાંત બીજી
 કર્તવ્ય અવશિષ્ટ (ખાકી) નથી, ખાનપાન એકમાત્ર
 એ જ આ દુનિયામાં માર વસ્તુ છે અને એ જ પ્રાણ.
 અહોનિશ ધમ કર્તવ્ય છે-આવા અસાનગતિ
 ચાર તે જ અવિવેક છે એવા અવિવેક
 પામે છે, અને એથી જ જીવસંસાર
 જરા મૃત્યુ આધિ, વ્યાધિ
 અતલ દુઃખ દાવાનળમાં પડ્યા
 મોહમદિરાના પ્રમળ વેગ
 અથવા એવા જ સર્વિ

કર
 મુયો
 અને
 મુખી

આવા અયોગ્ય જીવન કલ્યાણ શી રીતે થાય ?

૨૯ થી ૫૭ સુધીના ૨૯ પ્રશ્નોના ઉત્તર

પરભવ સાધક ચતુર કહાવે,
મૂરખ જે તે બધ બહાવે,
ત્યાગી અચળ રાજ પદ પાવે,
જે લોભી તે રક કહાવે ૯

ઉત્તમ ગુણુરાગી ગુણુવત,
જે નર લહત ભવોદધિ અત,
ભોગી જમ મમતા નહિ ગતિ,
મન ધ્રિજી જીતે તે જતિ ૧૦

સમતા રસ માગર સો મત,
તજત માન તે પુરુષ મહત,
શૂરવીર જે કદ્રુષ વારે,
કાયર કામઆણા શિરે ધારે ૧૧.

અવિવેકી નર પશુ મમાન,
માનવ જસ ઘટ આતમ જ્ઞાન,
દિવ્ય દષ્ટિ ધારી જિનદેવ,
કરતા તાસ ઇદ્રાદિક સેવ ૧૨.

બ્રાહ્મણ તે જે બ્રહ્મ પિછાણે,
ક્ષત્રી કર્મરિપુ વરા આણે;
વૈશ્ય હાણે વૃદ્ધિ જે લખે.
શુદ્ર ભક્ષ અભક્ષ જે ભખે ૧૩

અધિરૂપ બાણે મસા
ચિર એ જિન ધર્મ હિતકાર,
દિદિ મુખ છિલ્લે વડ બાણે
અમલુ અતિ દિ અગાધ વખાણે ૧૪

દુઃખાનેધન તપ મનોહાર,
જપ ઉત્તમ જગમે નવકાર,
સજમ આતમ ધિગ્તા બાવ,
ભવસાયર તગ્વાકો નાવ ૧૫

છતી ગહિ ગોપવે તે ચોર,
શિવમાધક તે માધ કિસોર,
અતિ દુર્જય મનકી ગતિ ભોય,
અધિક કપટ નાઠીમે હોય ૧૬

૨૯ પરભવ માધકે ચતુર કહાવે—બાળકને સ્ત
નપાતની સ્ત્રુજ વાતના પરભવની મિદ્ધિ કરી આપે છે તે અને
તેના જેવા અનેક પુરાવાથી પરભવની પ્રતીતિ કરીને આ દાર્શિક
હેલ તજ્યા બાઠ જે પરભવમા પોતાને અમુક પ્રયાણ કરવાતું
છે તેને માટે પ્રવચી શુભ માધન કરી રાખવા કઠીબધ્ધ રહે
તેને જ ખરો ચતુર મમજનો, કેમકે તે પોતાની ચતુરાઈના
અદુપયોગ પોતાતું હિત માધવામા કરે છે વડી કેટલાક મુઘ
જનો લોહરજન કયા માટે જ મ્વચતુરાઈ બતાવે છે પરતુ તે
તેનો અદુપયોગ નથી પણ દુરુપયોગ છે

૩૦ સુરખ જે તે બધ બતાવે—મિથ્યાત્વ અવિ-
રનિ, કામ્ય અને યોગ હુ પ્રણિધાન કે રાગભેદાદિક દોષો જે
વડે છવ વિવિધ કર્મબધન કરી સમારચકમા ભમ્યા જ કરે

છે તે આત્મશુષ્ણના વિરોધી દોષોને એવનાર અને આત્મશુષ્ણને
 હુષ્ણનાર આત્મદ્રોહી મૂર્ખ છે ' બુદ્ધિ પામીને તરવનો
 વિચાર કરવો જોઈએ ' એ મહાવાક્યને અવગણી બુદ્ધિનો
 અવળો ઉપયોગ કરનાર દુર્બુદ્ધિ વિવેકહીન મૂર્ખ જ ગણાય,
 દુર્લભ એવા માનવદેહને પામીને વીતરાગપ્રણીત
 યતનિયમ પાળવા એ મહાવાક્યની ઉપેક્ષા કરી તુચ્છ
 અને ક્ષણિક એવા વિષયસુખમા જ મગ્ન થઈ જવું તે મોટી
 મૂર્ખાઈ છે લક્ષ્મી પામીને પાત્રદાનવડે તેનો ટકાવો
 લેવો એ મહાવાક્યનો મર્મ ભૂલી જઈ પામેલી લક્ષ્મી
 કેવળ એશઆરામમા જ ઉડાવી દેવી અથવા કૃપણતા દોષથી
 તેના ઉપર ખોટી મમતાબુધ્ધિ રાખીને તેનો કંઈ પણ મદુપયોગ
 ન કરવો એ પણ મૂર્ખાઈ નહિ તો બીજું શું ? અને
 જિહ્વા પામીને પરને પ્રીતિ ઉપજે એવું પ્રિય અને
 પૃથ્વ વચન બોલવું એ મહાવાક્યને લોપી જેમ આવે
 તેમ જીભની લવરી કરી એ ઉન્મત્તતા નહીં તો બીજું શું ?
 આ ઉપર જણાવેલા મહાવાક્યોમા જ બહુધા બધો સાર
 મમાયેલો છે જે તેનો સાર સમજીને તે મુજબ વર્તન કરે
 છે તેને મ સારચક્રમા વધારે વખત રજાવું પડતું નથી તત્ત્વ
 રહસ્ય મમજીને તત્ત્વશ્રદ્ધા નિર્મલ રાખી જે તત્ત્વરમણતા
 આદરે છે, એટલે કે જડ ચેતનને સારી રીતે સમજી લઈ
 સ્વચેતન દ્રવ્યમા રહેલી અનંત અગાધ શક્તિ—સામર્થ્યની
 દૃઢ પ્રતીતિ કરી જે પોતાના આત્મામા જ સત્તાગત રહેલી
 અનંત અપાર શક્તિને પ્રગટ કરવાની પવિત્ર બુદ્ધિથી જ વીત
 રાગ વચનાનુમાર પ્રવૃત્તિ કરે છે તે ભાવ્યશાળી ભગ્ય જનને
 બહુ ભવગ્રમણ કરવું પડતું જ નથી પણ ઉપર જણાવે તેથી
 અવળી રીતે આપમતિવડે જથ્થા-કીર્તિની ઇચ્છાથી કે ગતાનુ-

ગતિવ્રતાથી કે બીજા કોઈ જાનના જાહલાની છુટાથી દાનાદિક ધર્મક્રિયા કરે છે તે મૂર્ખ આત્માહિત સાધી શકતો નથી, માટે મોક્ષાર્થ જનોએ જે કંઈ ધર્મ અનુષ્ઠાન કરવું તે કેવળ આત્મકલ્યાણ કરવા માટે જ કરવું કેમકે એવા પવિત્ર આ મલક્યથી આત્મા નિર્મળ થાય છે અને વિપરીત લક્ષ્યથી આત્મા મલિન થાય છે, એમ સમજી વિવેકબુદ્ધિએ વિચારી સ્વાહિત આદરવું

૩૧ ત્યાગી અચળ રાજપદ પાવે—સદ્વિવેકવડે તત્વાત્તરવને નિશ્ચય કરી જે સત્પુત્ર તજવા યોગ્ય તણ હે છે અને આદરવા યોગ્ય આદરી લે છે, તે અતે અવિચળ એવી મોક્ષપદવીને પામે છે જે કારણો સેવવાથી જીવને નાહક જાવ ભ્રમણ કરી અનત દુખ સહેવા પડે છે તે ખવા કારણો તજવા યોગ્ય છે, અને જે કારણો સેવીને જીવ મર્વ કર્મબંધ નથી મુક્ત થઈ અતે પરમપદને પામે છે તે એવ્ય જ મત લખ કે સર્વ પાપસ્થાનકો સમજીને પરિહરવા યોગ્ય છે, અને વીતરાગ સર્વનકયિત સર્વ શુભસ્થાનકો અનુક્રમે એવવા યોગ્ય છે, એમ વિવેકયુક્ત ત્યાગ-વરાગ્યને એવનાર અનુક્રમે અક્ષય સુખનો ભોગી થઈ શકે છે પોતપોતાના અધિકાર મુજબ ધર્મશાધન કરી અનુક્રમે બિચી પાયરી ઉપર ચઢનાર સુખે સ્વઉત્તરિને માધી અક્ષય અબાધિત સુખને પામી શકે છે

૩૨ જે લોભી તે ર કે કંઢાવે—ગમે તેટલી ભોગ સામી પ્રાપ્ત થયા છતાં જે લોભાધ થઈ અધિકાધિકની તજવા કર્યા કરે છે તે જ ખરેખર દીન-દુખી છે, અને પ્રાપ્ત મામતી મા સતુષ્ટ રહી જે પ્રસન્નતાથી પરજવને માટે સત્ સાધન સેવવા ઉત્તમાણ રહે છે તે જ ખરેખર સુખી છે ' ન તૃષ્ણાયા પરા ય્યાધિ ન તોપાત્ પરમ સુગમ ' એ બે મહાવાક્યો ઉપરની વાતને પૂરેપૂરો ટેકો આપે છે, એમ સમજી શાણા જનોએ સતોષવૃત્તિ ધારવી ઉચિત છે

૩૩ ઉત્તમ ગુણરાગી ગુણવત, જે નર લલિત ભવોદધિ અત—જે પોતે સદ્ગુણી છતાં ખીજા મદ્ગુણીને રાગી હોય છે તેવો પુરુષ જલદી સસારને અત પામી શકે છે જે પોતે ગુણી હોઈ ખીજના સદ્ગુણોને મહુન કરી શકતા નથી અને તેથી તેમના ઉપર અકૃત્રિમ પ્રેમ ધરવાને બદલે દ્વેષ, ઈર્ષ્યા કે મત્સર ધારણ કરે છે તે પોતે અગુણથી અત (બ્રહ્મ) થઈને ભવ અટવીમા જ ભટકે છે, મતલબ કે દ્વેષ દોષથી ગમે તેવા ગુણ વિષુસે છે અને ઉત્તમ ગુણાનુરાગથી ગુણહીન પણ ઉત્તતિને પામે છે શ્રીમદ્ યશોવજયજી ઉપાધ્યાયે ૧૮ પાપમ્યાનઠની સજ્જાય પૈકી દ્વેષની સજ્જાયમા દ્વેષ દોષથી થતી મહાહાનિ અને ગુણાનુરાગથી થતો એકાન્ત આત્મલાભ મારી રીતે મમન્તવેલ છે, તેથી તે સબધી વિશેષ મનન કરી કૃષ્ણ વાસુદેવની પેઠે મદ્ગુણગ્રાહી થવાનો ખપ કરવો ઉચિત છે

૩૪ જોગી જમ મમતા નહિ ગતિ—જેને રથ માત્ર પણ પરપોદ્ગલિક વસ્તુમા મમતા વર્તતી નથી તે જ ખરા જોગી કહેવાય છે ઉત્તમ પ્રકારના યોગબળથી જેમણે મમતા ગાળી નાખી છે તે જ મોક્ષના અધિકારી થઈ શકે છે મમતા મૂર્છા એ જ ખરેખર પરિગ્રહ રૂપ છે અને પરિગ્રહવડે ઉન્મત્ત બનેલા બાપડા જીવોની કેવળ દુર્દશા જ થાય છે, તેમા પણ જે સાધુવેધ ધારીને પરિગ્રહને ધારે છે તેમની તે સર્વત્ર મહા વિટળના થાય છે, કેમકે તે સાધુના વેષે જગતને હો છે એટલે ધર્મદ્વંધ બની જગતને ધૂતે છે અને સર્વજ્ઞ ભગવાનની પવિત્ર આજ્ઞાનો ભંગ કરે છે સર્વજ્ઞ ભગવાને સાધુને દ્રવ્યભાવથી નિર્ગ્રંથપણુ ધારવા ફરમાવેલું છે દ્રવ્યથી સુવર્ણ વિગેરે અને ભાવથી મૂર્છા પરિહરવા પ્રભુએ ફરમાવેલું છે, તે

મુજબ પ્રતિજ્ઞા કર્યા છતાં પુનઃ પ્રતિજ્ઞાક્રમ થઈ મમતા ધારવી અત્યંત અનુચિત છે કહ્યું છે કે 'મમતા ધિર મુખ શાકિની, નિર મમતા અનુદ્રવ, મમતા શિવ પ્રતિકૂળ હૈ, નિરમમતા અનુદ્રવ' "

૩૫ મન ઇદ્રી જીતે તે જતિ—મનને અને ઇદ્રિ-
નવર્ગને વશ કરી પીતરાગ પરમાત્માએ કરમાવેલી દશ શિક્ષાને
મારી રીતે સમજીને જે આરાધે છે તે જ ખરો યતિ છે, અને
એથી જીવતા ચાવી એન્ડે મનને અને ઇદ્રિયોને મોકળા મૂકી
જે કેવળ સ્વચ્છદપણે આત્મા વિરુદ્ધ વર્તે છે તે તો કેવળ
યતિનામને કનડ લગાડનાર એ એમ ચોક્કસ જાણવું જે
ઉત્તમ પ્રકારની દશ શિક્ષા મર્વજ ભગવાને આત્માના એકાત
હિતને માટે કરમાવેલી છે તે આ પ્રમાણે છે—

૧ ક્ષમાગુણ ધારી મહનચીલ થવું, ૨ મૃદુતા-કેમળતા
આહરી સદ્ગુણી પ્રત્યે નમ્રતા ધારવી, ૩ યજ્ઞના એટલે મર
ળના આહરી નિષ્કપટવૃત્તિ સેવવી, ૪ લોભ તણને સતોષવૃત્તિ
સેવવી, ૫ યથાર્થજ્ઞ બાહ્ય અવ્યતર તપવડે આત્મવિશુદ્ધિ
કરવી, ૬ અયમ ગુણવડે આત્મનિઘ્રંડ કરવો અને મર્વ જતું
એને આત્મા સમાન લેખી કાઢના પ્રતિ પ્રતિકૂળ આચરણ
ન જ કરવું, ૭ પ્રિય અને પાપ એન્ડે હિતકારી એવું જ મત્ય
વચન બોલવું ૮ અન્નાયાચરણ તણને પ્રમાણિકપણે એટલે
શુદ્ધ આત્મ કરણથી વ્યવહાર સેવવો મમતાહિંસ પરિ-
ગ્રહને અનર્થરૂપ મમજી-નિર્ધારી નિર્મમત્વપણું-નિષ્કપટ
સેવવું ૧૦ મન વચન અને કાયાની પવિત્રતા બાગની રાખીને
ગમે તેવા વિષયબોગથી વિરમ્ત રહેવું ઉડત દશ મહાશિક્ષાને
યથાર્થ રીતે અનુસરનારા યતિઓ જગતને મહાઆત્મીવાદરૂપ
છે અને તે પરમ પવિત્ર માર્ગને ઉત્તરી કેવળ આપમતિથી
સ્વચ્છદપણે ફરનાર યતિઓ તો જગતને કેવળ આપરૂપ જ છે.

૩૬ મમતા રસ સાચર સો સત—રાગ દ્વેષ અને મોહજન્ય મમતાદિ વિઠારોને તણ જે મદા સમતા રસમા ઝીવ્યા કરે છે તે જ ખરેખર મત પુરુષ છે એવા સમતાવત માધુર્યો ખરેખર વિશ્વવદ છે દુનિયામા એવી કોઈ વસ્તુ નથી કે જેની તેમને ઉપમા આપી શકાય તેથી તેવા સમતાસેવી મત માધુર્યનો ઉપમાવીત કહેવાય છે જ્ઞાનસા રમા ઠહુ છે કે “ જેમનો મમતારમ અવ્યભૂમણ સમુદ્રની સાથે અર્ધા કરે છે અને નિરતર વૃદ્ધિ પામતો જાય છે એવા મુનીશ્વરોને જેની માથે મરખાવી શકાય એવી કોઈ ઉપમા આ ચરાચર જગતમા જણાતી જ નથી ” તેમ છતા ચંદ્ર, સૂર્ય, સાચર, ભારડ પ્રમુખની જે ઉપમા આપવામા આવે છે તે એકદેશીય અમજીવી

૩૭ તજત માન તે પુરુષ મહત—જે માન માન-વીઓમા મામાન્ય નિયમ મુજબ જોવામા આવે છે, અને જેના યોગે જીવોને બહુધા જોખમમા ઉતરવુ પડે છે તેમજ જેથી પરિણામે નરકાદિ દુર્ગતિમા પણ જવુ પડે છે તે દુ ખદાયી માન-અભિમાનને તજે તે મ્હોટા મહત પુરુષ છે અભિમાન તજવાનો ઉપાય નમ્રતા જ છે ત્યાસુધી આપણે પૂર્ણતા પામ્યા નથી, ત્યાસુધી અભિમાન કેમ કરી શકાય ? તેમજ પૂર્ણતાને પામેલાને અભિમાન કરવાની શી જરૂર હોય ? મતલબ કે પૂર્ણને કે અપૂર્ણને અભિમાન કરવાનો અવકાશ જ રહેતો નથી તેમા પણ જે તત્ત્વથી પૂર્ણતા પામેલા છે તે તો કદાપિ પણ અભિમાન કરતા જ નથી, એટલુ જ નહિ પણ અભિમાન તણને નમ્રતા ગુણને સેવવાથી જ પૂર્ણતા પમાય છે, અને જે અપૂર્ણ છતા અભિમાન—મિથ્યા અભિમાન સેવે છે તે પૂર્ણતા પામી શકતા નથી, એટલુ જ નહી પણ હોય તે પણ હારીને પાયમાલ થઈ જાય છે, માટે સહુથી શ્રેષ્ઠ માર્ગ એ છે કે જેમ જેમ ગુણની

વૃષ્ટિ થતી જાય તેમ તેમ નમતાની વૃષ્ટિ થતી જોઈએ—જેમ જેમ નમ્રતા અધિક તેમ તેમ ગુણવૃષ્ટિમા ગતિ શીઘ્ર અને જેમ જેમ તેમા ખામી તેમ તેમ ગુણવૃષ્ટિમા પણ ખામી સમજાવી ‘લઘુતા ત્યા પ્રભુતા’ અને ‘પ્રભુતાથી પ્રભુ દૂર’ એવો નિયમ છે તેથી જ શાસ્ત્ર અને દુર્યોધન જેવાના પત્તુ બેઠાવ થયા અને સમચક્ર તથા પાંડવોનો અબધુન્ય થયો.

૩૮ શરવીર જે કે દ્રુપ વારે—જે કામવિકારને નિવારે અને વિષયવાસનાનો નિર્મૂળ કરે તે જ ખરેખર શરવીર એટલે બહાદુર છે, અને જે કામવિકારને વશ થઈ સ્વપરહિતથી ચૂકે છે તે ડરપોક યા કાયર છે લાખો માણસની સામે રહી રાનુમા સુખ કરનાર કર્ણ સુભટો હોય છે, પણ એક અખળા-શીના નેત્રકટાક્ષને તે સદી શકતા નથી, શીની પાસે કેવળ કાયર બની જાય છે વગી કામવિકારને વશ થયેલ અધના જેવો અધ બની જાય છે તેથી તે મર્યાદા મૂકી જ્યા ત્યા બટકે છે અને અનેક સ્થળે માર તથા અપમાન પામે છે વગી પ્રાતે મહિન વાસ નાથી મરીને નીચ ગતિમા ઉત્પન્ન થાય છે, માટે કરેક શીપુ રૂબે કામવિકારને વશ ઠરી સ્વમર્યાદા સાચવવા માવધાન રહેવું જોઈએ કામવિકારને વશ કરનાર શીપુરાનુ જ શીવરત્ન હીપી નીડળે છે શીવરત્ન એ જ મનુષ્યમાતનુ ખડે બૂણુ છે સતોરી શી પુર્યોજ શીવરત્નને આઢરી શકે છે પૂર્વે એવા અનેક શી-પુરુષ રત્નો હતા કે જેમના પવિત્ર નામ અશ્રાપિ પર્થ ત પ્રભાતમા ગવાય છે તેવા પવિત્ર શી પુરુષોનુ અનુકરણ કરી મન વચન, કાયાની શ્રુષ્ટિથી શીવરત્ન સાચવવા અને અનુક્રમે વિષયવાસનાને નિર્મૂળ કરવા આત્માર્થી મનુષ્યનોએ યત્ન કરવો જોઈએ.

૩૯ કાયર કામ આણ્ણા શિર ધારે—વિષયવિકારને

વશ થઈ વિવેકરત્ન ગુમાવી નાખી જે અવમર્યાદાથી ચુકે છે તે જ કાયરનું લક્ષણ છે આવા કાયર માણસો સ્વપરનું જીવન બગાડે છે કામાધ બની પોતે જ મર્યાદા મૂકી બીજાને પણ ઉન્માર્ગે દોરે છે અને એમ કરીને ઉલ્લાસનો અધ પાત કરાવે છે કામાધ બનેલી માતા પોતાના પતિને કે પુત્રને ગણતી નથી પોતાનો ઈર્ષ્યપત સ્વાર્થ સાધવાને તેમના ડિમની પ્રાણને પણ હરી લે છે, અને ગમે તેવા નીચ નાદાનની સાથે પણ ગમન કરે છે તેમજ કામાધ બનેલો પુત્ર પોતાની કુળમર્યાદાને મૂકી માતા, ભગિની કે પુત્રીની સાથે પણ ગમન કરતા હરતો નથી તેને કાયર એટલા માટે ઠીઠીએ છીએ કે તે મૂર્ખ પોતાના પ્રબળ દોષના કારણથી પોતાને ભવિષ્યમાં યનારી આપદાથી બચવાને કંઈ પણ પુરુષાર્થ ફેરવતો નથી તેવા કામાધ સ્ત્રીપુરુષોને પ્રબળ કામ વિકારથી આ લોકમાં પણ અનેક પ્રકારના અનર્થ સભને છે, અને ભવાતરમાં નરકાદિકના મહા ત્રાસદાયક દુઃખની પરંપરા તેમને બહુ પ્રકારે વેઠવી પડે છે તેમ છતાં મનુષ્યજન્મમાં સ્વ-પરહિત માધી લેવાની સોનેરી તક ગુમાવેલી પાછી મળી શકતી નથી કદાચ ઘણે કાળે ઘણા ઈટે મનુષ્યજન્મ મળે તો પણ સાઠની જેમ સ્વઅછદપણે સેવેલા વિષયભોગથી પુષ્ટ થયેલી વિષયવાસના ભાગૃત થતાજ જેવોને તેવોજ જીવ વિષયવમગ્નમાં પડી જાય છે, માટે જેમ બને તેમ સમજી શાણા માણસોએ ઉત્તમ સાધનપડે વિષયપાસથી છટ્ટી નિવિકારીપણુ પ્રાપ્ત કરવા પ્રબળ પુરુષાર્થ ફેરવવા પુસ્તો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

૪૦ અવિવેકી નર પશુ સમાન—જેનામાં વિવેક જાગ્યો નથી તેમજ જે વિવેકરત્ન પેદા કરવા પૂરતો પ્રયત્ન કરતા નથી તે મનુષ્ય છતાં પશુ જેવો જ ગણાય છે કેમકે આહાર, ભય, મેથુન અને પરિગ્રહ રૂપ સજ્ઞા ચતુષ્ટય તો ઉલ્લાસને સમાનજ છે કૃત્યાકૃત્ય, હિતાહિત, ભક્ત્યાભક્ત્ય, પેયાપેય કે

શુભદોષ સ્વાર્થ સમજી શકાય એવો વિવેક ઘટમા પ્રગટ થાય તો જ મનુષ્યજન્મની સફળતા છે. પરંતુ પ્રાપ્ત એવું વિજ્ઞાન હોઈ શકતું નથી ત્યારે મનુષ્ય ધારે તો બુદ્ધિબળથી તત્વા-તત્વનો વિચાર કરી નિશ્ચય કરી અતત્ત્વને તજી તત્ત્વને શરૂ કરી શકે છે એ બુદ્ધિબળ પામ્યા છતાં તેનો ઉપર કદાચ મુજબ ઉપયોગ નહિ કરતાં નાના પ્રકારની વિષયવામનાને પોષવા માટે જ તેનો અવગણ ઉપયોગ કરવામાં આવે, તેમજ દુર્લભ માનવદેહ, લક્ષ્મી અને વાણીનો પણ તેવો જ માઠો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તે પામેલી શુભ આમશ્રીને હારી બાય છે અને તેવી શુભ સામશ્રી અન્ય જન્મમાં પણ એવો ઉદ્વેગ નહિ કરવાથી કરી મેળવવી મુશ્કેલ જ છે માટે ઉત્તમ સ્ત્રીપુરુષોએ મોહ અજ્ઞાન અવિવેકને તજી જેમ અને તેમ શીઘ્ર મત્તમ મેળવી નિર્મળ જ્ઞાન અને વિવેક પ્રાપ્ત કરવા અચ્યુત પ્રયત્ન સેવન કરવાથી આ માનવ ભવ સફળ થઈ શકે !

૪૨ માનવ જસ ઘટ આત્મજ્ઞાન—જેના હૃદયમાં વિવેક જાગૃત છે તેજ ખરા માનવ છે કેમકે તેમનો જન્મ સફળ છે આત્મજ્ઞાનવડે સ્વપરનો, જડ ચૈતન્યનો ત્યાગ્યાત્યાગ્યનો, દૃત્યાદૃતનો હિતાહિતનો, ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો પેયાપેયનો તેમજ શુભદોષનો નિશ્ચય થઈ શકે છે એવી રીતે તત્ત્વ નિશ્ચય થવાથી નિશકપણે સ્વપર હિત સાધી શકાય છે અને તેમાંથી ચલાયમાન નહિ થતાં મુખે સાધ્ય તિષ્ઠિ મેળવી શકાય છે આથી સમજી શકાશે કે આત્મહિત સાધવા માટે આત્મજ્ઞાન કેટલું જાણુ ઉપયોગી છે આત્મામાં જે અનતી શક્તિ સત્તાગત રહેતી છે તેની પૂરેપૂરી વ્રધ્ધા કરાવનાર આત્મજ્ઞાન જ છે, અને એવી દૃઢ આત્મશ્રદ્ધા થતાજ સત્તાગત રહેલી આત્માની અનતી શક્તિને વ્યક્ત (પ્રગટ) કરવાને નિશકપણે સાધનક્રમ એવી શકાય છે, એટલી અનુકરમે આત્મરમણતા ચેગે અવિચળ એવું મોક્ષસુખ મેળવી શકાય છે

૪૨. દિવ્યદષ્ટિધારી જિન દેવ, કરતા તાસ

ઇ દ્રાદિક સેવ—જેમણે સગ દેવ અને મોહાદિક દોષોને દૂર કર્યા છે અને પરમ શાતદશાનો જેમને સાક્ષાત્ અનુભવ થયો છે એટલે જેમને પરમ દિવ્ય દષ્ટિ પ્રગટ થઈ છે અને તેથી જ ઇ દ્રાદિક દેવો જેમની સેવા કરવા ઉજમાળા રહે છે એવા જિન અરિહત તીર્થંકર ભગવાન જ ખરા દેવ છે, એટલે તે જ દેવાધિદેવ છે એવો નિશ્ચય થાય છે, એમ સ્વખુશ્ચિથી તત્ત્વનિશ્ચય ઠરી કલ્યાણાર્થી જનોએ ઉક્ત જિનેશ્વર ભગવાનને જ આત્માની સંપૂર્ણ વિભૂતિનો સાક્ષાત્કાર કરવાને માટે દૃઢપણે (નિશ્ચલપણે) અવલબ્ધવા યોગ્ય છે જેમને સંપૂર્ણ સ્વરૂપ સાક્ષાત્કાર થયેલ છે એવા જિનેશ્વર ભગવાનને અનન્ય ભાવે અવલબ્ધનાર પણ આત્મસાક્ષાત્કાર અનુભવી શકે એમા કંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી જ

૪૩ બ્રાહ્મણુ તે જે બ્રહ્મ પીછાણે—બ્રહ્મ જે પરમાત્મા તેવું સ્વરૂપ સારી રીતે સમજે તે બ્રાહ્મણુ, અથવા બ્રહ્મ જે જ્ઞાન-જ્યોતિ, તેમા જ આન કરે, જ્ઞાનમા નિમગ્ન રહે, અજ્ઞાનાચરણુ ન કરે તે બ્રાહ્મણુ, અથવા બ્રહ્મ તે બ્રહ્મચર્ય-રીત, સતોપાદિક સદ્ગુણો, તેમનું મદા સેવન કરે તે બ્રાહ્મણુ ઉપર કહેલા શબ્દ પરમાર્થ ઉપરથી અપદ થાય કે સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યગ્ આચરણ એ ઉભયને સાથે સેવવાથી જ બ્રાહ્મણુ થવાય છે જેમા સમ્યગ્ જ્ઞાન પણ નથી અને સમ્યગ્ આચરણ પણ નથી તે ખરા બ્રાહ્મણુ નથી આવા ઉત્તમ આશયથી અન્યત્ર કહ્યું છે કે ‘ સર્વ જાતિમા બ્રાહ્મણુ પણ છે, તેમ સર્વ જાતિમા ચડાળો પણ છે એટલે કે બ્રાહ્મણુ જાતિમા પણ ચડાળો છે, અને ચડાળોમા પણ બ્રાહ્મણુ છે, એ મહાવચન ઉપરની વાતને પૂરતો ટેકો આપે છે મતલબ કે નિર્મળ બોધ અને નિર્મળ-નિર્દોષ આચરણવડે જ ખરા બ્રાહ્મણુ હોઈ શકે છે

૬૪ ક્ષત્રી કર્મ-રિપુ વશ આણે—સગદ્રેષ અને
 મોહદિક કર્મશત્રુઓનો નિગ્રહ કરી તેમને સ્વવશ કરે તે જ ખરો
 ક્ષત્રી સંમજ્જે. ક્ષત્રીકુળમાં પેદા થવા માત્રથી કઈ કાર્યમિષ્ટિ
 નથી ખરું ક્ષત્રિયપણું કર્મશત્રુઓને વશ કરવામાં જ નમાયેલું
 છે, એમ ઉપરના વચનથી સ્પષ્ટ થાય છે, જાકી જે ક્ષત્રી નામ-
 ધારી સગ, દ્રવ્ય અને મોહાદિક કર્મશત્રુઓને વશ કરવાને બદલે
 ઊવગ તેમને વશ પડી ગયે, અનાથ અને નિરપરાધી સ્ત્રીવા જાન
 વરોને શોખની ખાતર અથવા છૂલની લોલુપતાથી શિકારમાં
 હલ્લે છે કે હલ્લાયે છે તે પોતાના ક્ષત્રીનામને ઝવગ કલંકિત કરે છે
 ખરા ક્ષત્રીપુરુષરત્નોમાં તે ઉત્તમ પ્રકારની સમા, મૃદુતા, સ્વચળતા
 સત્ય, મતોષ અને સઘમાદિક ઉત્તમ પ્રકારનાં સ્ત્રાગુણો હોવા
 જોઈએ શુષ્ક ગીત-અવેશરને ધારણ 'કરી, પરદારાસહોદરપણું
 'ઉત્તમ'નીતિ અને ન્યાયની' ધુરાધારીને અનીતિ કે અન્યાયને
 'દેશનિકાલ દેવાખણું અને વિવેકરત્ન બગૃત/કરીને માસ' મદિરા
 'દિક'દુષ્ટ બ્યસનોને મૂળથી છોડી નાખવાનું 'વિગેરે વિગેરે
 સ્ત્રાગુણો પણ 'અવશ્યાઆદરવા'જોઈએ' જે જે જનો ગમે તે
 'જાતિમાં ઉત્તમ સ્ત્રાગુણોનું' સંસેવન કરે તે તે બનજનો તે તે
 'જાતિમાં ઉત્તમ પ્રકારના' દષ્ટાવરૂપ ધર્મને અનેક દીન-અનાથ
 'જનોને' ઉપકાર કરવા શક્તિવાન થાય, તેમ જ શીઘ્ર સ્વદેશને
 'ઉપકાર કરવામાં' પણ પ્રબળ સહાયમૂત થઈ શકે !

૬૫ વૈશ હાણિ પુષ્ટિ જે લાખે—જે લાખ-તોડાનો
 'વિચાર કરીને જેમાં અચૂક લાખ સમાયેલો હોય તે-કાર્ય જ કરે
 'અને જેથી અચૂક તોડે સલતો હોય તે કાર્ય નજ કરે એજ
 'ખરો વૈશ સમજવો ગમે તે અહમ્મ્ય કારણોથી જેમ પ્રહાણ
 અને હુનિયેમાં સ્થિતિનો વિપર્યય થયેલો જણાય છે એટલે
 જેવી તેમની પરમાર્થી નિયતિ હોવી ઘટે તેથી જાણુધા વિપરીત જ
 દેખાય છે, તેમ વૈશ્યોમાં પણ દેખાય છે જક ઘાત્રીને ખેડવા

ખોટા વહેમો, ખોટા રીત-રિવાજો, ખોટા ઉડાઉ ખર્ચો, મિથ્યા આડખેર, અને તેમા જ પોત, પોતાની જાતની બડાઈ સમજવા ઉપરાંત દેશની દુર્દશા યા વિનાશ કરનાર મહાઅનિષ્ટ ધર્મા-અદેખાઈ, દ્વેષ અને મત્સર આદિ દુર્ગુણો બહુ મજબુત થઈ સ્વપરનો વિનાશ કરવા તૈયાર થયેલા છે તેવા જીવલેણ દોષોને દૂર કરવા અને તેમને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવા શુ હવે વધારે વખત વિલગ કરવાની જરૂર છે? હવે તો અવશ્ય કુલકરણની નિદ્રામાથી જાગવું જ જરૂર છે અન્યથા બહુજ ખેડકારક પાપમાઘી દિનપ્રતિદિન વધતી જ સલાવે છે જાગતા ને ભય નથી એ મહાવાક્ય વૈશ્યવર્ગે હવે ક્ષણે ક્ષણે સભારી રાખવાની જરૂર છે ‘ગઈ એ તો ગઈ’ હવે રડી તેની સલાજ લેવાની છે તેમા જેટલી ઉપેક્ષા એટલી જ ગભીર હાનિ સમજી લેવાની છે સમજીને વધારે શુ કહેવું ?

૪૬ શુદ્ધ ભક્ષ અભક્ષ જે બાજે—જેને ભક્ષ્યાભક્ષ્યને કંઈ પણ નિયમ જ નથી, જે પરજીવોના કિમતી પ્રાણોના વિનાશ કરી-કરાવીને રાક્ષસોની જેમ માસભક્ષણ કરે છે, સુરાપાન કરે છે, મૃગયાની રમતમા સખ્યાબધ જીવોનો સહાર કરે, કરાવે છે અને એવા જ અનર્થકારક કાર્યોમા ક્ષણિક કલ્પિત મુખ-સ્વાર્થ ખાતર થતી પાસાવાર જીવહિંસાની લગારે દરકાર કરતા નથી તેવા નીચ નાદાન જનોને જ્ઞાની પુરુષો શુદ્ધ જનોની કોટીમા જ લેખે ઉત્તમ પુરુષો તો સ્વમમા ધણુ પરજીવને પીડા કરવા ઇચ્છે નહિ, શાણુ સજ્જન પુરુષો તો સદુના પ્રાણ પોતાના પ્રાણ સમાન કે તેથી ધણુ અધિક લેખીને પોતાના પ્રાણથી ધણુ પરપ્રાણની અધિક રક્ષા કરે છે, અને તેથી જ તેઓ મિથ્યા મોજશોખને વશ નહિ પડતા જેમ સ્વપરનું અધિક પ્રેય સંધાય તેમ દિનરાત ધત્તને કર્યા કરે છે મજ્જન પુરુષો કદાપિ ધણુ નીતિ-ન્યાય-પ્રમાણિકતાનો માર્ગ મૂકીને અનીતિ-અન્યાય-

અપ્રમાણિકતાને આદરતા જ નથી અને તેમાં જ તેમની ઉત્તમતા સમાયેલી છે ત્યારે શુદ્ધ જનો પોતાના દક્ષિણ તુચ્છ સ્વાર્થ ખાતર પરના પ્રાણ લેતા પણ ડરતા નથી એવા અનાર્થ આચરણ કરનાર શુદ્ધ જનો પોતાનો આ ભવ અને પરભવ ભગાડે છે અને દુનિયાને ધ્યાપરૂપ થઈ અનેક અજ્ઞાની જનોને ઉન્માર્ગે ચઢાવી દુ ખલાળી કરે છે

૪૭ અધિર ઉપ જાણો મ માર— મ માર, મ મા— રની માયા, મસારનું સુખ માત્ર અધિર-અશાશ્વત છે, ક્ષણમા એક ગતિમા તો ક્ષણમા બીજી ગતિમા કમવશ હવ ભગવાન કરે છે નાથેલા માઠની જેમ હવને કર્મ જ્યાં ખેંચી કાઢ્ય ત્યાં જવું જ પડે, તેમાં તેનું કંઈ ચાલે નહિ એટલે કે કર્મવશ હવેનો મસારમા અનિયત વામ છે, તેમાં પણ જેવી મતિ તેવી ગતિ એ શાસ્ત્રવચનને અનુમારે મારી મતિથી શુભ કરાવી કરનારની શુભ ગતિ-દેવ મનુષ્ય રૂપ થાય છે અને દૂડી મતિથી અશુભ કરણી કરનારની માઠી ગતિ-નરક તિર્યચરૂપ થાય છે. પણ જ્યાંસુધી તેના મૂળ રૂપ રાગ દ્વેષ મોહાદિક સમૂહમાં કાય પામ્યા નથી ત્યાંસુધી મસારપરિશ્રમણ કરવું જ પડે છે, અને ત્યાંસુધી વિકારને વશ થઈ સસારની માયામાં મુઝાય અને પરિણામે અતિ દુ ખદાથી એવા કટિપત ક્ષણિક સુખમાં મુખ-મુખિ રાખી મધુમિદુના દહાતે તેમાં મુઝાઈ મરે! આવી રીતે મોહવશ વિધવવાસનાના જોરથી એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં અને બીજામાંથી ત્રીજા ભવમાં એમ ભવપરપરા કરી પોતાની જ મલીર જુવથી ભવચક્રમાં ભગ્યા જ કરે છે

૪૮ ચિર એક જિન ધર્મ હિતકાર—આ અસ્થિર મ મારમાં જો કંઈ પણ ચિર, માર અને હિતકર વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ શકતી હોય તો તે જિનેશ્વર ભગવાને ભાખેલો ધર્મ જ છે

મનલબ્ધ કે દરેક આત્મદ્રવ્યમા જાતિવત રત્નની જ્યોતિની જેમ મત્તાગત વ્યાપી રહેલો શુભ સનાતન જ્ઞાન-દર્શન-આરિનાદિક ધર્મ સદા સ્થિર, આરૂપ અને એકાત હિતકર છે તેમજ ઉક્ત આત્મધર્મને વ્યક્ત—પ્રગટ કરવા માટે સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ નિર્મિત કરેલા માધન પણ પ્રવાહરૂપે મદા વિદ્યમાન વર્તે છે નિર્મળ સ્ફટિક રત્નની જેમ આત્માનો મૂળ મત્તાગત સ્વભાવ નિષ્કાયા એટલે કોષાદિક ક્ષાયવર્જિત છે, પણ જેમ ઉપાધિ (ઉપર મૂકેલા રાતા કાળા ફૂલ) મળેથી સ્ફટિક પણ રાતુ કાળુ માલમ પડે છે, તેમ આત્મા પણ પુણ્ય પાપના યોગથી રાગદ્વેષરૂપ પરિણામને પામે છે, એટલે સકાયાથી જણાયતે જેમ સ્ફટિક રત્ન ઉપર મૂકેલ ફૂલરૂપ ઉપાધિમળધ દૂર કરવાથી સ્ફટિક રત્ન જેવું ને તેવું ઉત્કલ્પવગ પ્રતીત થાય છે, તેમ આત્માની સાથે લાગેલા પુણ્ય પાપથી થયેલ રાગદ્વેષ રૂપ પરિણામને દૂર કરવાથી આત્મા નિર્મળ-નિરાવરણ-નિષ્કાયા-નિર્વિકલ્પ બની રહે છે, ત્યારે તરંગ વિનાના રત્નાગરમા રત્નની રાશિની જેમ અનત જ્ઞાન, દર્શન અને આરિનાદિક સદ્ગુણોનો સમૂહ આત્માના સંપૂર્ણ પ્રદેશમા ઝગડી રહેલો વ્યક્ત-પ્રગટ થાય છે આત્મપ્રદેશમા સદા મત્તાગત વ્યાપી રહેલા મહર્ષુશુભમુનિયને જે રાગદ્વેષાદિક કર્મ આવરણ પ્રગટ થવા હેતા નથી તે રાગદ્વેષાદિકને મમૂળગા દૂર કરવા મદા સાધનાપણે મર્વજ્ઞદેશિન મત્માધનોને સેવવા સદ્ગુણ કરવો એ જ આત્માર્થી સત્જનોનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે, અને એ જ ત્રિનેશ્વર પરમાત્માએ પ્રરૂપેલી ગુદ્ધ સનાતન શૈલી છે

૪૬ ઇદ્રિસુખ છિત્તર જળા જાણો—જેમ એક

મહાસાગર અથવા અગાધ જળવાળા સરોવર પાસે છિત્તર જળવાળું ખાંસોગ્રિયુ કંઈ દિમાગપા નથી, તેમ શુભ નિષ્કાયા આત્માના અર્તોદ્રિય સ્વાભાવિક મુખ પાસે ઇદ્રિયજન વિષયમુખ ફળ

ખાળોચિયા જેવું અત્યંત અને તુચ્છ છે એમ જાણવું આત્માનું
શુદ્ધ સ્વાભાવિક સુખ નિરુપાધિક-ઉપાધિવર્જિત છે ત્યારે
ઈદ્રિયજન્ય સુખ સોપાધિક એટલે ઉપાધિયુક્ત છે આત્માનું
સહજ સુખ નિર્વિકલ્પરૂપ છે, અને ઈદ્રિયસુખ સવિકલ્પરૂપ છે
આત્માનું સુખ સ્થિર-ચિરંજીવી, છે અને ઈદ્રિયસુખ અસ્થિર
દાણિક છે આત્માનું સુખ સંપૂર્ણ, છે, અને ઈદ્રિયસુખ અસંપૂર્ણ
છે આત્માનું સુખ અકૃત્રિમ છે અને ઈદ્રિયસુખ કૃત્રિમ-કૃત્રિમ
છે આત્માનું સુખ એકરૂપ, છે અને ઈદ્રિયસુખ નાના રૂપ છે,
તેમજ આત્મસુખ શાશ્વત છે, અને, ઈદ્રિયસુખ હેઠવાળું છે
ઉક્ત ઉભય જાતના, સુખમાં આવો પ્રગટ પદાત્તર સમજીને
આત્માર્થી સંજ્ઞાનેએ આત્માનું સહજ શુદ્ધ અખંડ અક્ષય
નિર્વિકલ્પ નિરુપાધિક અકૃત્રિમ એકાત, અજરામર એવું શાશ્વત
સુખ મપ્રાપ્ત કરવા માટે જ અહોનિશ ઉદ્યમ કરવો ઘટે છે
ઈદ્રિયસુખનો મોહ તણ મનને ચિરંજીવી કરવાથી તે મેળવવું
સુવશ છે

૫૦ શ્રીમાણું અતિ દિ અંગાધ વખાણો—શ્રમણ
એટલે તપસ્વી મુનિરાજ તેમના વડે અનુભવાતું જે સહજ
અતીદ્રિય આત્મિક સુખ તે જ ખરેખર અંગાધ-અધાર-નિ સીમ
છે અને ઈદ્રિયજન્ય વિષયસુખના આશી એવા અવિરતિ જનોનું
દાણિક અને કલ્મિત સુખ તે હિંચર જળમમાન અપ્ય અને
તુચ્છ છે એમ ઉભયને પરસ્પર સરખાવતા સમભાશે એમ
સમજી ઉભયમાં જે અધિક હિતકર પ્રતીત થાય તેવા સુખને
માટે જ ઉદ્યમ કરવો ઉચિત છે

૫૧ ઇચ્છાદોષન તપ મનોહાર—લિપ્ત લિપ્ત વિષ
યોમાં અટન કરતી ઇદ્રિયોને અને મનને દમી તે તે વિષયોમાં થતા
રાગદ્વેષાદિક વિકારોને નિવારવા માટે આત્મનિગ્રહ કરવો એ જ

ખરેખર સુદર મનોહર તપ છે, અને ઉક્ત અનિષ્ટ વિકારોને વારવા માટેજ સમર્થ જ્ઞાની પુરુષોએ નાના પ્રકારના બાહ્ય અને અભ્યંતર તપ કરવા ઉપદેશ આપેલો છે એ ઉક્ત પ્રકારના તપનું અરૂપ વિસ્તારપૂર્વક અનેક સ્થળે બતાવેલું છે ત્યાંથી મમજી બની શકે તેટલો તેનો આદર કરવા ખપ કરવો જરૂરનો છે તપવી વિકાર માત્ર બળી જાય છે, અનેક પ્રકારની લાલ્ચઓ અને મિષ્ટિઓ મપજે છે તેમજ પરિપૂર્ણ કર્મમળનો દ્વય કરીને આત્માને ઉજ્જવળ કરી અદ્વય અનંત એવા શાશ્વત મોક્ષ-સુખનો ભોક્તા બનાવે છે, માટેજ તેમા પૂર્ણ પ્રયત્ન કરવો જરૂરનો છે

પર જપ ઉત્તમ જગમાં નવકાર — જેથી ઉત્તમ કોટિવાળા આત્માનું સસ્મરણ થાય તે જપ કહેવાય તેવો જપ જગત્મા નવકાર મહામત્ર જેવો કોઈ બીજો ઉત્તમ નથી, કેમકે નવકાર મહામત્રમા અરિહંતાદિક પચ પરમેષ્ઠીનો સમાવેશ થાય છે, તેમા જે અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવાન અનંતગુણના આગર છે આચાર્ય મહારાજ, નિર્મળ અખર બ્રહ્મચર્યાદિક ૩૬ ગુણોવડે, ઉપાધ્યાય મહારાજ ઉત્તમ પ્રકારના વિનય સહિત સત્શાસ્ત્રના પઠનપાઠનાદિરૂપ ૨૫ ગુણોવડે અને મનુષ્યલોકવર્તી નિર્મલ મુનિસમુદાય અહિંસાદિક ઉત્તમ ૨૭ ગુણોવડે જગત્તપ-ને પાવન કરે છે, તેમજ જે અનંત જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રા-દિક ધર્મવડે અરિહંતાદિક વિભૂષિત છે તેવા શુદ્ધ આત્મધર્મનો પણ નવકાર મહામત્રમા સહેજે સમાવેશ થાય છે આત્મ-સાક્ષાત્કાર કરવા પ્રબળ ઇચ્છાવાળા ભવ્યજનોએ ઉક્ત મહામત્ર વારવાર જપવા યોગ્ય છે, એથી આત્માની શોધ ઉન્નતિ, માધી રાકાય છે

પડ સ જમ આતમ થિગ્તા ભાવ, ભવમાયર

તરવાડો નાવ—આત્મપ્રદેશમા રત્નજ્યોતિની જેમ સદજે
જાપી રહેવા જ્ઞાન-દર્શન-આસ્ત્રિાદિક સદ્ગુણસમુદાય, તેમા જ
અદ્વૈતિમ પ્રેમભાવે રમણ કરવુ તેજ સયમ છે જેમ જોટવટે
જવમાગર મુખે તરી શકાય છે તેમ ઉજ્જા મયમને સેવવાવટે
આત્મા મુખે જન્મ, જરા અને મરણ સજાથી અનત
અને અગાધ દુઃખરૂપ જળથી ભરેલા આ સમારસમુ-
દ્રનો પાર પામી શકે છે હિસા અસત્ય, અકલ્પ, અદ્વૈત
અને પરિમિતથી નિવર્તી, ઇન્દ્રિયો ઉપર કાબૂ રાખી,
મન, વચન અને કાયાના કુત્સિત (માડા) વ્યાપારને તજી
અહિમાદિક ઉત્તમ આધનસત્તિને પરમાર્થ ભાવે સેવવી એ
આત્મન્ધિરતારૂપ મયમગુણની આરાધના માટે જ છે અને તેથી જ
જવસમુદ્રને તરી મોક્ષપુરીમા પહોંચવુ સુલભ થાય છે, એથી
વિપરીત હિસા અમત્યાદિક અમયમને અન પળાવે સેવવાથી
આત્મભાવ આત્મત અસ્થિર થઈ મનીનતાને પામે છે, અને
તેથી તે અરહટ્વટિકાના ન્યાયે જવચક્રમા લટકવાજ કરે છે

૫૪ છતી શક્તિ જોખવે તે ચોર—ઉજ્જા સયમ
ગુણને સેવવા માટે અને અમયમથી નિવર્તવા માટે જે પોતાની
છતી શક્તિનો સદુપયોગ ન કરે, તેનો ગેરઉપયોગ કરે તે જ ખજ-
ખર ચોર સમજવો. લોકપ્રિય ચોર અન્નને અધારામા છેતરી
પરદ્રવ્ય સહરે છે, અને તે ગુપ્ત સ્થળે જોખરે છે પરંતુ આ
આત્મચોર તો પોતાના જ અત કરણને છેતરી આત્મઆધનની
અમૂલ્ય તકથી પોતાને જ વચિત રાખીને અજ્ઞાનવટે પોતે પો-
તાનુ જ સર્વન્ન ગુમાવી દે છે અને તે અમૂલ્ય તક ગુમાવી
દીધાથી પુનઃ મહાપરિશ્રમે પણ તે જોખને પૂરી પાડી શકતો
નથી આનુ નામ આત્મવચકતા

૫૫ શિવસાધક તે આધકિચોર—પ્રમાદ તજી

અપ્રમત્તપત્તે સિદ્ધની જેમ શૂરવીર થઈ નયમ આચરણવડે જે મોક્ષમાર્ગ માધે છે તે જ ખરા સાધુની ગણનામા આવે છે બાકી સાધુવેષ ધારણ કરી પવિત્ર મંથમાચરણ સેવવાને બદલે જે અસયમવડે વેષવિઠબના કરે છે તે સાધુનામને કલંકિત કરે છે ઉત્તમ પુરુષો જે જે પ્રતિજ્ઞા કરે છે તેનો પ્રથમથી જ પૂરતો વિચાર કરી જેનો સુખે નિર્વાહ થઈ શકે એમ હોય તેવી જ પ્રતિજ્ઞા પોતે જ અગીકૃત કરે છે, અને તે પ્રાણાન મુધી પાળે છે, તેમા કદાપિ પણ પાગપાની કરતા નથી, તેવી રીતે સકળ મુમુક્ષુ જનોએ સયમ પાળવારૂપ જે પ્રતિજ્ઞા પોતે સદા સમક્ષ અગીકૃત કરી છે તેનો વિવકથી જીવનપર્યંત નિર્વાહ કરવો, તેમા લગારે પ્રમાદ ન કરવો એ તે મહાશયોનુ મુખ્ય કર્તવ્ય છે, અને એમા જ સ્વપરનુ હિત સમાયલુ છે

૫૬ અતિ દુર્જય મનકી ગતિ જોય—જેમ બધી ઇન્દ્રિયોમા જિહ્વા ઇન્દ્રિય જીની મુશ્કેલ છે, સર્વ પ્રતોમા જેમ બ્રહ્મચર્ય પાળવુ દુષ્કર છે, તેમ યોગમા મનયોગ જીવો કઠણ છે મન જીવુ કઠણ છે, એ વાત ખરી પણ તેને જીવવાના શુભ ઉપાયો શાસ્ત્રમા બતાવેલા છે, તેનો શુરુગમ્ય બોધ મેળનીને મનને ગિર કરવા પ્રયત્ન કરવો જરૂરનો છે પાસાની જેવા ચપગ મનને મારવા માટે બહુ પુરુષાર્થની જરૂર છે, અને તેનુ કૃણ પણ કઈ ઓછા મહત્ત્વનુ નથી કહ્યું છે કે “ મન પારદ મૂર્છિત ભયે, અતઃ ગ ગુણવૃદ્ધ, જાગે ભાવ નિરાગતા, લગત અમૃતકે મિદ ” એટલે મનરૂપી પારો, નિરાગતારૂપી અમૃતનો સ્પર્શ થતા મૂર્છિત થઈ જ્યારે મરી જાય છે ત્યારે આત્માના અતરંગ ગુણનો મમુખાય સજીવન થાય છે મનલબ કે મનનો પૂરો જય કરવાથી જ મકળ મદ્ગુણો પ્રગટ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તેથીજ અતિ ચપગ મનને વશ કરવાની આવશ્યકતા સિદ્ધ થાય છે વળી કહ્યું છે કે મનને મારવાથી

ઈન્દ્રિયો સ્વતઃ વ્યથાય છે, અને તેમ થવાથી કર્મશત્રુઓનો ક્ષય થઈ જાય છે, માટે મનને જ માગ્નુ જરૂર છે વળી મન છાત્ર તેણે સઘણુ છત્રુ એમ આનંદધન છ કહે છે આથી વધારે શુ જોઈએ?

૫૭ અધિક કપટ નાગીએ' હોય—પુરુષ કરતા સ્ત્રીભક્તિમાં સ્વાભાવિક રીતે અધિક કપટ હોય છે આ એક સામાન્ય નિયમરૂપે વાત છે બાકી તો અપવાદરૂપે પુરુષથી પણ વ્યૂત કપટવાળી અથવા નિઃકપટ પ્રવૃત્તિવાળી સ્ત્રીઓ પણ મળી આવે, એ વાત સુસંભવિત છે કપટબહુલ સ્ત્રીઓના ચરિત્ર નોંધવા જવા પડે તેમ નથી, કેમકે એવા ચરિત્રોવાળી સ્ત્રીઓ જ બહુધા નજરે પડે છે, તેમજ શાસ્ત્રથી પણ એ વાતને પુષ્ટિ મળે છે તેવી જ પુષ્ટિ શાસ્ત્રથી અપવાદરૂપે યથેચ્છી સ્ત્રીઓ માટે પણ મળે છે, પરંતુ એનો પ્રગટ પુરાવો મળે એવા નિઃકપટ આચળ્યુને સેવનારી સ્ત્રીઓ અત્યારે બાંધે જ મળી શકે છે તેવો પ્રગટ પુરાવો નહિ મળવાડુ અથવા બહુ જ ઓછો મળવાડુ કારણ સ્ત્રીઓનો ભક્તિસ્વભાવ જ જણાય છે કહ્યું છે કે અસત્ય ભાષણ, સાહન એકલુ, માયા-કપટ સેવણ, મૂર્ખપણુ-અજ્ઞાનાચરણ, અતિ હોળ-તીવ્ર વિષયલોગરૂપ નિર્દયતા (વિષય લોગરૂપ સ્વાર્થમાં અતરાય થતા સ્વાર્થ સાધવા માટે દહંયની કઠોરતા) અને અશુચિતા-અપવિત્રતા એ ગણાવેલ હોયો સ્ત્રીભક્તિમાં સ્વાભાવિક હોય છે ઉક્ત બાળતમા અપવાદરૂપે પ્રાય એવી જ ઉત્તમ સતીઓ કે મહાસતીઓ હોઈ શકે કે જે ઉત્તમ પ્રકારની ચીત્તસંયત્તથી વિભૂષિત છે, તેમજ જેમણે સ્વપતિમાં કે સ્વગુરુમાં જ સર્વસ્વ આરોપેલું છે

નીચ સોધ પરદ્રોહ વિચારે,
ઉચ પુત્ર પરવિકથા નિવારે,

- ઉત્તમ કનકે કીચં મમ જાણે,
હરખં શોક હૃદયે નવિ આણે, ૧૭
- અતિ પ્રચડ અગ્નિ હે ક્રોધ,
દુર્દમ માન મતગજ ભેધ,
વિપવણી માયા જગમાહી,
લોભ સમો સાયર કોઈ નાહિ ૧૮
- નીચં મગથીં ડરીએ લાધ,
મળીએ સદા સતકું જાધ;
સાધુમગ ગુણવૃદ્ધિ થાય,
નારીકી સગતે પત જાય ૧૯
- ચંપળા જેમ ચંચળ નરે આય,
ખિરત પાન જળ લાગે વાય,
છિદ્ધર અં જળિ જળજેમ છીને,
ઇણવિધ જાણી મમત કહા કીને ૨૦
- ચંપળા તિમ ચંચળ ધનધામ
અચળ એક જગમે પ્રભુનાંમ,
ધર્મ એક ત્રિભુવનમે સાર,
તન ધન યોવન સકળ અસાર ૨૧
- નરકદ્વાર નારી નિત જાણે,
તેથી રાગ હિયે નવિ આણે.
અંતરે લક્ષ રહિત તે અંધ,
જનત નહિ મોક્ષ અરુ બંધ- ૨૨

જે નવિ મુણ્ણત સિદ્ધાત વખાણુ,
 બધિર પુરુષ જગમે તે જાણુ,
 અવસર ઉચિત જોડી નવિ જાણે,
 તાકું જ્ઞાની મૂક વખાણે ૨૩

સકળ જગત જનની હે દયા,
 કરત મહુ ગ્રાણીકી મયા,
 પાલન કરત પિતાં તે કહીએ,
 તેનો ધર્મ ચિત્ત સદહિયે ૨૪

૫૮ નીચ જોઇ પરદ્રોહ નિવારે—પરજીવનું
 અનિષ્ટ કેમ થાય, સામે કેમ બેઠાવ થાય, સામે કેમ
 મુખથી બ્રહ્મ થાય, સામાની ઉપર કેમ આપઠા આવી પડે,
 એવા પ્રકારની વિચારભાગ ગુથી કેવળ દુષ્ટાનમા જ
 પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરે, સૂતા ઉઠતા, જતા આવતા કેવળ
 એવું જ જોડું ચિતવન કર્યા કરે અને સામાનુ સાક્ષાત્
 અનિષ્ટ ઠરવાની તક શોધ્યા કરે, તક મળે તો કરવા ચૂકે નહિ,
 ખીજને પણ એવી જ જોડી સલાહ આપી પોતાનો કલ્પિત
 સ્વર્થ સાધવા બનતું કરે, એક ક્ષણ પણ શુભ વિચારને અવ
 ઘાત ન આપે તે પરદ્રોહકારી જ ખરેખર નીચ પાપી સમજવો
 જો કે મામાના પ્રમગ મુદ્ધયયોગે કોઈ દુષ્ટ કારી શકે નહિ,
 યાવત તેનો વાગ પણ વક્રિ કરી શકે નહિ, તો પણ દુષ્ટ જન
 તો પોતાની દુષ્ટ વૃત્તિથી અન્ય નીચગતિગામી થાય છે જ
 પરદ્રોહકારી દિનરાત દુષ્ટવૃત્તિથી દુ ખી જ રહે છે ત્યારે સહુનું
 ભત્રું ઇચ્છનારા સજ્જનો મહા મુખમાજ મમ્મ રહે છે શાન્તિ
 મુખના અર્થા જનોએ સ્વપ્નમા પણ પરદ્રોહ ચિતવવો નહિ

૫૯ બિચ પુરુષ પરવિકથા નિવારે—જે વાત

કરવામા નથી પોતાનું હિત કે નથી પરનું હિત તેવી નકારી
વિકથા ઉત્તમ પુરુષો કરતા નથી કુથલી કરનાર પોતાનું અને
પરનું ખગાડે છે પ્રાપ્ત થયેલી સામગ્રીનો કંઈ પણ લાભ તે
પોતે લઈ શકતો નથી તેમ બીજાને પણ લેવા દેતો નથી
વિકથા સેવનાર કોઈ વખત નિદાદિકમા ઉતરીને સ્વપત્ની
પાયમાલી કરે છે, તેથી જે વાતમા કંઈ માલ જેવું જ નથી,
તેમજ કંઈ લાભ પણ નથી તેવી વાત કરવા કરતા પોતાથી
બની શકે તેવો કોઈ સફળમ સેવીને સ્વપરનું હિત સાધવું
એ જ શ્રેય છે

૬૦ ઉત્તમ કનકે કીચ સમ જાણે, હરખ શોક
હૃદયે નવિ આણે—હિદારદિલના નિરપૃહી પુરુષો આ
દુનિયાના દૃશ્ય પદાર્થોમા મોહાઈ જતા નથી મમ્યગ્ જ્ઞાન-
દૃષ્ટિથી જડ ચેતન્યનું સ્વરૂપ ઓળખી જેમ બને તેમ જડ
વસ્તુથી ન્યારા રહે છે તેમને સોનાના ઢગ લોભાવી શકતા નથી,
કેમકે નિરપૃહતાથી તે સુવર્ણને કીચ સમાન લેખે છે, તેથી
જ સુવર્ણ સદૃશ પરવસ્તુઓના સંયોગથી તેમને હર્ષહિન્માદ
થતો નથી, તેમજ તેના વિયોગે દુઃખ-દીનતા પણ થતી નથી
ઇષ્ટાનિષ્ટ સંયોગવિયોગમા તે તત્ત્વદૃષ્ટિ સમાનભાવ રાખી શકે
છે અને તેથી જ તે સદા પ્રસન્ન ચિત્તથી સંતોષસુખમા નિમગ્ન
રહે છે આવા તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષોને સ્વર્ગમા પણ દુઃખનો સ્પર્શ
સંભવતો નથી તેમને પોતાના આત્મામા અકૃત્રિમ અનહદ
સુખનો અનુભવ હોઈ શકે છે આવી ઉત્તમ વૃત્તિ જેના ઘટમા
દિનરાત જાગી છે તેનું અહોભાગ્ય છે, અને તેવી ઉત્તમ વૃત્તિથી
શીઘ્ર બવનો પાર પામી શકાય છે

૬૧ અતિ પ્રચંડ અગ્નિ હે ક્રોધ-દ્રેષ, ઇર્ષ્યા,
અસૂયા, મત્સર, પરદ્રોહ, વૈર, શ્રાપ અને હિસાદિઠ મર્ચે ક્રોધના

જે નવિ મુણ્ણત સિદ્ધાત વખાણુ,
 બધિર પુણ્ય જગમે તે બાણુ,
 અવમર ઉચિત જોડી નવિ બાણુ,
 તાકુ જ્ઞાની મૂક વખાણુ ૨૩

સકળ જગત જનની હે દયા,
 કરત મહુ પ્રાણીકી મયા,
 પાલન કરન પિતા તે કહીએ,
 તેનો ધર્મ ચિત્ત મહિયે ૨૪

૫૮ નીચ જોઇ પરદ્રોહ વિચારે—પરજીવનું
 અનિષ્ટ કેમ થાય, સામો કેમ જોડાત થાય, સામો કેમ
 મુખથી બ્રહ્મ થાય, સામાની ઉપર કેમ આપણા આવી પડે,
 એવા પ્રકારની વિચારમગ્ન શુથી કેવળ દુર્ધ્યાનમા જ
 પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરે, સૂતા ઉઠતા, ચતા આવતા કેવળ
 એવું જ જોડું ચિતવન કર્યા કરે અને નામાનું સાક્ષાત્
 અનિષ્ટ ડરવાની તક શોધ્યા કરે, તમ મળે તો કરવા ચૂકે નહિ,
 ખીજને પણ એવી જ જોડી સવાહ આપી પોતાનો કલ્પિત
 મ્વાર્થ સાધવા બનતું કરે, એક ક્ષણ પણ શુભ વિચારને અવ
 ાશ ન આપે તે પરદ્રોહકારી જ ખરેખર નીચ પાપી મમજવો
 જે કે સામાના પ્રમગ્ન પુણ્યયોગે કોઈ દુષ્ટ કારી શકે નહિ,
 થાવત તેના વાગ પણ વાકો કરી શકે નહિ, તો પણ દુષ્ટ જન
 તો પોતાની દુષ્ટ વૃત્તિથી અવશ્ય નીચગતિમાથી થાય છે જ
 પરદ્રોહકારી દિનરાત દુષ્ટવૃત્તિથી દુ ખી જ રહે છે ત્યારે સહુનું
 ભલું ઇચ્છનારા સંજ્ઞનો સ્વભાવ મુખમાજ મમ રહે છે શાંત
 મુખના અર્થ જનોએ સ્વપ્નમા પણ પરદ્રોહ ચિતવે નહિ

૫૯ જી ચ પુરુષ પરવિકથા નિવારે—જે વાત

છે અને વિનયગુણુ આદેય છે વિનયથી વૈરી પણ વશ થઈ જાય છે

૬૩. વિષવેલી માયા જગમાહિ—આખા જગ-
તમા ફેલાયેલી કેઈ પણ વિષવેલી હોય તો તે માયાજીવવૃત્તિ
રૂપ છે જેમ વિષવેલીના મૂળ, પદ, ફૂલ, ફળ અને છાયા
સર્વે વિષરૂપ જ છે અને તેનું સેવન કરે એકરનારને વિષ
બાપે છે, તેમજ માયા આશ્રી

છે કે વિષવેલીથી દ્રવ્ય જાળો ॥

ભા

મય હોય

એટલે જ

માનાથી

વિષ-

રૂપ છે તે મહાભય કર અગ્નિમમાન છે તે અગ્નિની પેરે પ્રથમ તા જેના મનમા પ્રગટ થયો હોય તેને જ સતાપે છે અને પછી જેના તરફ વરાળ કાઢવામા આવે છે તેનામા ઉપશમ રમતુ બળ ન હોય તો તેને પણ પ્રજાળે છે, અને એમ અનુક્રમે અનેક જનોને ઉપતાપ કરે છે બીજી અગ્નિ જળના યોગે શમી નાય છે ત્યારે ક્રોધાગ્નિને શનાવવાને પૂરના શમ, પ્રશમ, ઉપશમ, ક્ષમા, શાંતિ, પ્રશાંતિ, ઉપશાંતિ જેવા ઉપચારની જ જરૂર રહે છે અગ્નિથી દગ્ધ થયેલી ભૂમિમા વાવેલા બીજના અદૂશ તો ઉગી નીડળે છે ત્યારે ક્રોધાગ્નિથી દગ્ધ થયેલી દહ્ય-ભૂમિમા પ્રેમાદૂર પ્રગટતો જ નથી આમ અનેક રીતે વિચારતા ક્રોધ અત્યંત અહિતકર છે, તેથી તે સર્વથા વતર્થ ॥

૬૨ દુર્દેશ માન મત્ત ગુણ જોધે—અત્ર માનને મદોન્મત્ત હાથીની ઉપમા આપવામા આવી છે તેવા હાથીને મહાકળે દમી શકાય છે આવા મદોન્મત્ત હાથીને સ્વપ્ન પ્રાપ્તમા આગળ કરી શાખવાનો રિવાજ સાલંગવામા આવે છે તે પોતાના મદમા ઉન્મત્ત થયો છતો નગરના મજબૂત દ્વારને પણ બાગી નાખે છે ‘અહંતા અને મમતા’ રૂપી મોહમદરાથી મત્ત થયેલ અહંકાર પણ તેવો જ છે તેના પક્ષ કોઈની પેઠે જડતા, મદ અભિમાન વિગેરે અનેક અનિષ્ટ પર્યાયો છે મદોન્મત્ત હાથીની પેઠે તે પણ દુષ્ટે દમી શકાય છે, એવે મિથ્યા અભિમાનીને વશ કરવો મુશ્કેલ છે મિથ્યાભિમાનવેદીએ નહિ કરવા યોગ્ય કંઈક અગમ્ય કાર્ય કરવાને સહસા મેદાને પડે છે તેમા તે કવચિત જ ક્ષેપે છે બાકી તો અતિ ઉન્મત્તપણે આદરેલા સાહસવાળા કાર્યના કડવા કળ તેમને અવિતર્કિત ભોગવવા પડે છે રાવણ અને દુર્યોધન જેવાના દષ્ટાંત આ બાબતમા પ્રસિદ્ધ છે તેવા દુષ્ટ અભિમાનથી જે વેગળા રહે તેમને ધ રવાલ ઘટે છે અભિમાનથી વિનય ગુણનો લોપ થાય છે માટે અભિમાન ત્યાજ્ય

એ અને વિનયગુણ આદેય છે વિનયથી વેરી પણ વશ થઈ જાય છે

૬૩ વિષવેદી માયા જગમાહિ—આખા જગતમા દેશાણેથી ઝોઈ પણ વિષવેદી હોય તો તે માયા-છગવૃત્તિરૂપ છે જેમ વિષવેદીના મૂળ, પત્ર, ફૂલ ફળ અને છાયા સર્વે વિષરૂપ જ છે અને તેનું સેવન કે આશ્રય કરનારને વિષ વ્હાપે છે તેમજ માયા આશ્રી પણ મમજવું તકારત એટલે જ છે કે વિષવેદીથી દ્રવ્યપ્રાણનો નિનાશ થાય છે, ત્યારે માનાથી ભાવપ્રાણનો લોપ થાય છે માયાવી જનોની હરેક ક્રિયા વિષમય હોય છે, અને તે પ્રત્યેક ક્રિયાથી અપરના જ્ઞાનદર્શન આરિત્રાદિક અમૂલ્ય ભાવપ્રાણનો નાશ થાય છે. મતલબ કે માયાવીની ધર્મક્રિયા પણ નથી તેને મુખદાથી, તેમ નથી અન્યને મુખદાથી, પણ તે અપરને એકાત દુષ્ટદાથી જ નિવડે છે એથીજ એ હેય છે અને નિષ્કપટવૃત્તિ ઉપાદેય છે કપટ રહિત મન, વચન અને કાયાથી કરાતી વ્યવહારકર્મણી કે ધર્મકર્મણી જીવને દુર્ગતિથી બચાવી મહત્તિગામી બનાવે છે

૬૪ લોભ મમે સાયર કોય નાહિ—લોભને અત્ર સાગરની ઉપમા આપવામા આવી છે તે એવી રીતે કે જીવને જેમ લોભ મળતો જાય છે તેમ લોભ વધતો જાય છે, અને તે અનુક્રમે વધીને સાગર જેવો વિશાળ થાય છે; પરંતુ જ્ઞામમૂળાનિ દુઃસાનિ એ નાર્યે લોભમા દુષ્ટાની પરપરા રહેલી છે, તેને લોભાધ જોઈ શકતો નથી, તેથી જ, તેમા ખેંચાયો જાય છે કહ્યું છે કે ‘કોહ સમ ભૂરમણકો, જે નર પાવે પાર, તે પણ લોભસમુદ્રકો, લહે ન મધ્ય પ્રચાર’ ‘આગર મળાહી હોપકો, ગુણ ધનકો બડ ચોર; વ્યસનવેદીકો કદ હે, લોભ પાસ ચિહ્ન ચોર’

ન્યા ત્રી લક્ષ્મી વિવેક રહિત રખડા દેખી તેમની પાપી વૃત્તિ લોકના કળવામાં આવી જાય છે, અને તેથી કામાધ બનેવ સી પુરુષ પોતાની આખરે શુભાવે છે વગી કુળખાપત્ર, કુળઅગારક વિગેરે ઉપનામ પણ પામે છે વિવિધ પ્રકારના ચાડી, પ્રમેદ પ્રમુખ ભયકર વ્યાધિઓમાં સપડાઈ જાય છે, અને પ્રાતે નર-કાંઈક દુર્ગતિ પામે છે, તેથી સકળ સ્ત્રી પુરુષોને ઊચિત છે કે અધિક વિચારવાના તણ અપનિ કે નવારામતોરી ન થયુ એ વાત ગૃહસ્થઆત્રી કહી, સાધુઆત્રી તો તેમને સ્ત્રીસગતિ સર્વથા ત્યાજ્ય હોય છે, કેમકે સ્ત્રીપરિચયથી વિચયવાસના બાગૃત થાય છે, અને પરિણામે નનભગ, લોકાપવાદ અને નીચ ગતિરૂપ વિપાક ભોગવવા પડે છે

૬૬ અપણા જેમ અ અળ નર આય, ખિરત પાન જળ લાગે વાય, છિદ્ધર અ જલિ જળ જેમ છીજે, ઇણુ વિધ બાણી મમત કહા ફીજે અપણા તિમ અ અળ ધન ધામ—અપવા એટલે વિજળી તે કાં વારમાં અદૃશ્ય થઈ જાય છે, કેમકે તેનો સ્વભાવ જ અપણ છે, તેમ મનુષ્યનું આયુષ્ય અને લક્ષ્મી પણ અપણ છે, એટલે આયુષ્ય કે લક્ષ્મી નષ્ટ થતા વાર વાગતી નથી જેમ વાયરો લાગવાથી જાડના પાન ખરી પડે છે અને અજલિમાં રહેલુ અરુપ જળ જેમ તરત ટપકી જાય છે તેમ આયુષ્ય અને લક્ષ્મી પણ કારમાં છે, તેમનો અત આવતા વાર લાગતી નથી એમ અવબુધિથી સમજના છતાં સસારની ખોટી માયામાં કેમ બુઝાય છે ? પરવસ્તુમાં ખોટી મમતા કરવાથી જ દુ ખી થાય છે, અને પોતાનું ખરું સ્વરૂપ તથા ખરું કર્તવ્ય ભૂલી જઈ ખરા સુખથી વૈચિત્ય રહે છે એટલી જ મમતા બે પોતાના જ્ઞાન દર્શન આસ્ત્રિક આત્મશુદ્ધિના સમયમાં આવે અને નિર્મળ સ્ફુટિક

રત્ન જેવા ઉત્કૃષ્ટતા આત્મસ્વરૂપમાજ અહંતા ધારવામા આવે તો અન્ય સમયમા સમસ્ત દુ ખનો અત આવી જાય અજ્ઞાની જીવો પરવસ્તુમા દેહ, સ્ત્રી, લક્ષ્મી પ્રમુખમા જ અહંતા અને મમતા કરે છે ત્યારે જ્ઞાની વિવેકી જનો ' શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય એ હું, શુદ્ધ જ્ઞાન શુદ્ધ એ જ મારું ' એવીજ સાચી અહંતા અને મમતા ધારે છે, તેથી હસની માફક દુ ખ માત્રને તણ મુખ માત્રનો આગ્રાહ લઈ શકે છે, અને એજ પરમ કર્તવ્ય છે

૭૦ અચળ એક જગતે પ્રભુ નામ—આ ક્ષાની દુનિયામા શ્રી સ્થલાદિક પ્રભુનું જ નામ અચળ છે, કેમકે તે પૂર્ણ પદવી પામેલા પરમાત્મા છે પૂર્ણતાને નહીં પામેલા ખીજા દેવ, દાનવ અને માનવાદિકના નામ અચળ નથી, કેમકે તેઓ જે જે સ્થળે ઉપજે છે ત્યા ત્યા તેમના નામ જુદા જુદા હોવા ઘટે છે તે પણ એક વખત સારુ તો ખીજી વખત માહું, સ્વસ્વ શુભાશુભ કર્માનુમારે હોય છે અને તેથી જ તેમના નામ અચળ કહી શકાતા નથી, ત્યારે જેમણે પૂર્વજા ત્રીજા ભવમા અતિ નિર્મળ અધ્યવસાયયોગે તીર્થ કર નામકર્મ બાંધ્યું છે, તેથી જેમનો અતુકમે આ મનુષ્યલોકમા, આર્ય દેશમા, ઉત્તમ કુળમા અવતાર થાય છે, ત્યા તેમનું ઉત્તમ શુભનિષ્પન્ન સાર્થક નામ રાખવામા આવે છે, અને તેમને નિશ્ચે તેજ ભવમા મોક્ષ જન્માનુ નિર્મિત છે, તેથી પુનર્ભવ થવાનો નથીજ એવા એવા કારણોથી પ્રભુનું જ નામ અચળ કહી શકાય છે એટલું જ નહીં પણ પ્રભુનું શુભનિષ્પન્ન મત્તરૂપ નામ નિર્મળ શ્રદ્ધાથી સ્મરણ કરનાર પણ અતુકમે કર્મકલ કને દૂર કરી અપુનર્ભવી થઈ, સિદ્ધ બુદ્ધ અને મુક્ત થાય છે તેથી પ્રભુના પવિત્ર નામને એકનિશ્ચયી સ્મરણ કરનારના નામ પણ એવીજ રીતે અચળ થઈ શકે છે, કેમકે ફરી તેમને જન્મ લેવાની જરૂર રહેતી નથી.

૭૧ ધર્મ એક ત્રિભુવનમે માર—જે સત્ સાધન-

વઢે આત્મા અવિચળ સુખ પામે એટલે જન્મ, જરા, મરણ, આધિ, વ્યાધિ તેમજ સયોગ-વિયોગજન્ય અનત હુ ખોદધિ તરી અનત અમય અવ્યાખાધ અપુનર્ભવ એવું અચળ મોક્ષ સુખ પામે તે સાધન, જ્ઞાન, શીવ, તપ, ભાવના, દેશવિરતિ યા અર્ધવિરતિરૂપ ધર્મ જ જગત્રયમાં મારભૂત છે જો છુવને જન્મ-મરણના હુ ખર્ચી ત્રામ છૂટો હોય અને નિરુપાધિત સુખની જ ચાહના હોય, તો જગત્પત્સલ શ્રીજિનરાજ ભગવાને ભવ્યજ-નોના એકાત હિતને અર્થે બાખેલો પૂર્વોક્ત માધનરૂપ ધર્મનું સ્વરૂપ યથાર્થ શુરુગમ્ય બાણી નિર્ધારી તેનો યથાશક્તિ આત્મ કરવા પ્રમાદરહિત પ્રવૃત્તિ કરવી જ જોઈએ

હર તન ધન યોગન સકળ અમારે--શરીર, લક્ષ્મી અને યોગન એ બધા અસાર એટલે શુદ્ધિક અને ભય-શુદ્ધ છે, શરીર અશુદ્ધિથી ભરેલું, શયમા વિલુપ્તી ભય એવું અને રોગાકુળ એટલે રોગથી ભરેલું છે લક્ષ્મીનું ખીણુ નામ અપહ્વા છે તે બાતે જ અપવન્ધલાવી છે, તે સ્થિર રહેશે જ એવો ભરોસો રાખવા જેવો નથી તેમજ તેના સયોગે મોહાદિક કંઈક ઉન્માદ ઉપજવા સભવ રહે છે વળી ચોર પ્રમુખનો પણ ભય કાયમ રહે છે યોગનની પાછળ જરા અવસ્થા જોર કરતી ચાની આવે છે, તેમજ યોગનવયમા વિષયલાવસાદિત ઠંડક ચિકારો ઉપજે છે, તેથી જ તેમા વિશેષે કાગળ રાખી રહેવા જ્ઞાની ફર માવે છે યોગનવય જે નિષ્કલક રીતે પસાર કરે છે અને તેનો સ્વપરહિત અર્થે જ ઉપયોગ કરે છે તે મહાભાગ્યવાન ગણાય છે તેવીજ રીતે લક્ષ્મી અને શરીરઆત્મા પણ સમજવાતું છે ન્યાસુધી પૂવૃત્ત પુણ્યનો પ્રબળ ઉદય હોય છે ત્યા સુધી જ લક્ષ્મી સ્થિર રહે છે તેટલા અરસામા જો તેનો સદુપયોગ થઈ શકે તો જ સ્વપરહિતરૂપ થાય છે, નહિતો તેની ઠેવી ગતિ યશે તે કંઈ કળી શકાતું નથી, પરંતુ એટલું તો ચોક્કસ છે કે

કૃપણના દોષવાળાને તો તે કંઈ પણ હિતકર નથી, પણ કેવળ ક્ષેત્રરૂપ જ થાય છે, કેમકે તે દીન અનાદ્ય છતો સદા ય તેની રક્ષા માટે સચિત રહે છે, તેમ છતાં તેના પૂર્વપુરુષને કાય થતા જ તે લક્ષ્મી હતી ન હતી થઈ બાય છે, અને ત્યાં વળી તે બાપડો શોડસાગરમા ડુબી બાય છે શરીરનો સ્વભાવ જ વિષ્ણુ-સવાનો છે તેની વિષ્ણુસન સ્વભાવવાળી વસ્તુ માટે મોહ રાખી આત્મ સાધનની અમૂલ્ય તક હારી જવી અને અત વખતે તેને માટે જૂરી મરણ એ કેવળ અઘટિત છે યુક્ત વાત તો એ છે કે માટીરૂપ શરીરમાથી આત્મસાધનરૂપ સુવર્ણ શોધી લેવું, એ જ ખરું પ્રિમિયાપણુ છે મતલબ કે ઉક્ત મર્વ વસ્તુઓની અમારતા શાસ્ત્રયુક્તિ અને અનુભવપૂર્વક નિર્ધારી તેમા લાગી રહેલો મિથ્યા અધ્યાસ નિવારી સ્વપરહિન અર્થે તેનો મદુપયોગ કરે તેને જ ધન્યવાદ ઘટે છે જો કે આત્મા શ્રી પુરુષરત્નો વિરદ જ હોય છે, પરંતુ એવી નિર્મળ પરિણતિ વિના કંયાણુ નથી જ

૭૩ નરકદ્વાર નારી નિત બાણો, તેથી રાગ હિયે નવિ આણો—જે શ્રીનતિના આભાવિક દુર્ગુણો ગાત્રમા વર્ણવેલા પ્રથમ પ્રમગોપાન બતાવ્યા છે તેવી શ્રીને નરકના દારરૂપ—નરકમા જવાના સાધનરૂપ સમજીને તેમા રાગ, મોહ, આમક્રિત થવા ન પામે તેમ મદા ય સાવધાન થઈ રહે. તે એટલા માટે કે જો તમે એક ક્ષણભર ગફલત કરી નો પરિણામે તમારે નરકના અનંત દુષ્કાવાનળમા પથાવુ પડશે ! શ્રીનતિમા પણ અપવાદરૂપે કંઈક શ્રીગ્તો પ્રથમ પાકયા છે, અત્યારે પાકે છે, અને બળિયમા પણ પાકશે

૭૪ અ તઁ લક્ષ રહિત તે અ ધ, બનત નહી મોક્ષ અઁ બ ધ—કયા કયા કારણોથી આત્મા કર્મથી

મૃકાય છે અને કયા કયા કારણોથી આત્મા કર્મથી બંધાય છે તેને યથાર્થ જાણવા ઉપ અતરલક્ષ્ય જેને નથી તે ખરેખર અંધ છે તેવા અતરલક્ષ્ય વિનાના અંધ જનો ક્રિયા કરતા હતા બંધાય છે અને મમારચક્રમા અટકત દરે છે, ત્યારે અતરલક્ષ્ય મહિત સત્ક્રિયા કરનાર જલગી મમારનો અત કમી મોક્ષપદને પામી શકે છે. જેમ અંધ માણસ આખના આભાને ગમનક્રિયા કરતો હતો અરહોપરહો અથડાય છે, પણ હંચિત મ્યાને પહોચી શકતો નથી, તેમ આતરલક્ષ્ય વિના ઉપયોગશૂન્ય કર્મકરણી કરનાર આત્મા પણ સમજીતુ જેને સ્વપરતુ જડ ચૈતન્યતુ, કે શુદ્ધહોષતુ યથાર્થ જ્ઞાન થયું છે તે અતરલક્ષ્યથી આત્મ હિત સાધવા ઉજમાગ રહેનાર શીઘ્ર શિવમુખ સાધી શકે છે, માટે મ હુકેઈ મોક્ષાર્થી જનોએ અતરલક્ષ્ય જગાવવાની જરૂર છે

ઉપ જે નવિ મુણ્ણત મિદ્ધાન વખાણુ, બધિર પુરુષ જગમે તે જાણુ--જે સર્વજ્ઞીતસગમવ્હીત મિદ્ધાન વચન શ્રવણે નાજગતો જ નથી અથવા માભજ્યુ તો નાની સાભજ્યા જેવું કરે છે, મનવગ કે જે આત્મવચનની ઉપેક્ષા કરે છે અથવા જાત્ય દૈવવશાત્ તે માભગવા પ્રસંગ મળ્યો તો તેને તેના રહસ્યાર્થને હૃદયમા ધારતો નથી, એવી રીતે જે સાભજ્યુ ન સાભજ્યા જેવું કરે છે તેને જ જ્ઞાની પુરુષો બધિર (ખેડે) કહીને બોલાવે છે; કારણ કે આત્મવચનામૃત આત્માદવાની અમૂલ્ય તક મળ્યે હતે તેમ જ શ્રવણેદ્રિય માર્જિત હતે તે મદલાગી જનો પ્રમાદવશાત્ તેવો અપૂર્વ લાભ લેવો શુભાવી દે છે જે બાપડા મૂળથી જ બધિર હોવાથી જિનવણી સામગી સખા નથી તે દૈવહત જનોનો આકરો અપરાધ નથી, કેમકે તેમના દિલમા શાન્તશ્રવણ કસ્વાની લાગણી ટર્વાયત જ હોઈ શકે છે, પણ જે જીવી સામગીને તેનો સદુપયોગ કરી

આગમવાણીનો અપૂર્વ લાભ મેળવતા નથી તેવા ભાવબધિર
જનો જ ખરેખર અપરાધી ઠરે છે, કેમકે તેમને તો આખો
જન્મ નકામો ગમાવવાથી લવાતરમા પણ તેવો લાભ મળવાનો
સંભવ પ્રાપ્ત થતો નથી

૭૬ અવસર ઉચિત બોલી નવિ જાણે, તાકુ
જ્ઞાની મૂક વખાણે—જે અવસરે જે બોલવું ઉચિત હોય,
હિતકર હોય, સ્વપરને લાભદાયી હોય, અનુચિત, અહિતકર કે
સ્વપરને નુકશાનકારક ન જ હોય એવું સમય અનુકૂળ વચન
જુતો નથી, બોલી શકતો નથી અથવા બોલવાની
ઉપેક્ષા કરે છે, તેને જ જ્ઞાની પુરુષો મૂક [મુગો] કહે છે
અવસર ઉચિત એક પણ વચન અમૂલ્ય થઈ પડે છે એટલે
લાખો વચનની ગરજ સારે છે ત્યારે ‘અવસર ચૂક્યા મેહુલા’
ની જેમ ખરી તક વીત્યા પછી કહેલા ગમે તેવા અને ગમે
તેટલા સારા વચન પણ નિષ્ફળ જાય છે જેને મૂળથી જ જાણ
નથી અથવા તો જે જન્મથી કે કોઈ રોગાદિકથી મૂગો થઈ
ગયો છે, અને તેથી જે વચનનો ઉચ્ચાર કરી શકતો જ નથી
તેનો કંઈ આકરો અપરાધ નથી, કેમકે તે દેવહત છે છતાં તેના
મનમા કોઈ અનુકૂળ પ્રસંગે અવસર ઉચિત વચન બોલવાની
લાગણી તો થાય છે, પણ તે બાપડો બોલી શકતો નથી અને
જે છતી જાણે અવસર ઉચિત બોલી જાણતો નથી પણ વગર
વિચાર્યું અનુચિત પ્રતિકૂળ લાખણ કરી રગનો ભગ કરે છે તે જ
ખરો અપરાધી ઠરે છે પ્રિય, પશ્ચ અને સત્ય વચનજ સ્વપરને
હિત કરી શકે છે, તેથી વિપરીત વચન ઊલટું નુકશાન કરે છે
કટુક બોલા માણસ અન્યમા અજખામણા થાય છે, માટે સ્વ-
પર ઉભયનું હિત સચવાય તેવું મિષ્ટ અને મત્ય જ બોલવાની
ટેક રાખવી જાહે જ જરૂરી છે

૭૩ મહત્તા જગત જનની હે દયા, કમલ સદે
 પ્રાણીકી મયા—દયા રહેમ, જયણા અને અદિના એકાર્ય
 ૫ છે દયા જગત મયા જનની (માતા)છે દુનિયામા જે
 દેવ, માનવ કે યજ્ઞ પર્યંત મુખ પ્રતીત થાય છે તે દયાનો જ
 પ્રનાય છે દયાનો મહિમા અવિત્ય અપાર છે, દયા જ હંદના,
 ચક્રવર્તીના કે એવા જ ઉત્તમ અદિક મુખ અર્પે છે અને
 પ્રાતે દયા જ અત્માને સાચવ મુખનો બોખા બનાવે છે દેહ
 લક્ષ્મી પ્રમુખ જડ વસ્તુ ઉપરનો મોહ તણ પરમ દયાળુ શ્રી
 વીર પરમાત્માના પવિત્ર વચ્ચનાનુમારે નિશ્ચયપણે અહિંતા
 ધર્મનુ આચરણ કરવા જે જે નહિઉઘમ નેવવામા આવે છે તે
 મહાકવ્યાણુકારી થાય છે જગતના છવે જે જે મુખશાંતિને
 અનુભવ કરે છે તે તે પૂર્વજન્મમા આચરેલા અહિંમા ધર્મનુ
 જ ઉત્તમ કૃપા સમજવું તેવી જ રીતે વરમાન કાવમા
 અહિંમા ધર્મને સાદાત નેવે છે અને અવિધ્યકાળમા જે તેની
 સેવા કરશે તે મર્મે અહિંસા ધર્મના પમાયે મન્નારમા પણ પ્રગટ
 સુખ અનુભવી અનુક્રમે અમયમુખના બોખા થઈ શકશે આવી
 રીતે સર્વ પ્રકારના મુખને પ્રગટ કરનારી, તેનું પલનપોતણું
 કરનારી અને એકાત અમૃત વૃદ્ધિને કરનારી જગદંબા જનની
 અહિંમા જ છે એમ મમણ મુખના અર્ધા નકળ જનોએ તેનું જ
 આરાધન કરવા અટોનિય ઉજમાગ રહેવું તેનું કદાપિ પણ
 કુપુડની પેરે વિરાધન તો કરવું જ નહિ જે ઉખ માર્ગને ઉવ
 ઘશે નહી તે અવશ્ય મુખી થશે

૭૮ પાલન કરતા પિતા તે કહિયે, તે તો
 ધર્મ ચિત્ત મહહિયે—જે આપણ પાવનપોતણું કરે છે
 તે પિતા કહેનાય છે તે તો એક બવઆશ્રી જ પ્રાય હેય છે
 પણ જે આપણને સવશ્યમા નિવાજે, આપણ મમીહિત સાધે,

આપણને આનંદમાં રાખે, લગારે દુઃખનો સ્પર્શ થવા ન આપે અને પરિણામે આપણને દુર્ગતિના દાવમાંથી બચાવી સદ્ગતિમાં લેડે અને અનુક્રમે અક્ષય સુખમમાંધિના ભાગી બનાવે એ ધર્મપિતાનો જ પરમ ઉપગાર છે એ અમાપ ઉપગાર કદાપિ વિભાગી ન શકાય એવો છે નીતિ-અનીતિનો ભેદ બનાવીને, અનીતિ-અન્યાયના માર્ગથી નિવૃત્તાવી આપણને નીતિ-ન્યાયના માર્ગે દોરી સત્ય, અમૃતેય, સ્વીય અને મતોપાદિકના ઉત્તમ તત્ત્વ મમત્તવી, મર્વ પાપથી વિમુખ કરી, નિર્મળ આસ્ત્રિયુક્ત બનાવે છે અને તેમાં જ આપણા ઉપયોગને ઓતપ્રોત પરાવી આપણને પરમાનંદમાં નિમગ્ન કરી દે છે તે પૂજ્ય ધર્મપિતા જ મહા શરણ્ય (આશ્રય કરવા યોગ્ય) છે દુનિયામાં કહેવાતા પિતા બ્રાતાદિક સબધીઓ સ્વાર્થી હોય છે તે સ્વાર્થ મિદ્ધ થયા બાદ અથવા સ્વાર્થમાં અતરાય પડવાથી છેલ્લું દે છે ત્યાગે ખરે ધર્મ અને ખરા ધર્મી જનોનો મળધ કેવળ નિ સ્વાર્થ અને એકાત સુખદાયી છે એમ ચિત્તમાં દૃઢ શ્રદ્ધાન રાખી કર્તવ્ય સબધમાં નહિ મુગ્ધતા ધર્મના અનિહત સબધને માટે જ યત્ન કરવો ઉચિત છે

૭૬ થી ૧૦૧ સુધીના ૨૩ પ્રશ્નોના ઉત્તર નીચે પ્રમાણે—

મોહ મમાન રિપુ નહીં કોઈ,
દેખો મહુ અતરગત ભેધ,
સુખમે મિત્ત મકલ સસાર,
દુઃખમે મિત્ત નામ આધાર   ૨૫

કરત પાપથી પડિત મોહ,
હિસા કુગ્ત મૂઢ સો હોધ,

સુખિયા મતોપી જગમાહી,
જાકું ત્રિવિધ કામના નાહી ૨૬

જાકું તૃપ્તિ અગમ અપાર,
તે મ્હોટા દુઃખિયા તનુ ધાર,
થયા પુરુષ જે વિપયાતીત,
તે જગમાહે પરમ અલીત ૨૭

મરણુ મમાન ભય નહીં કોઈ,
પથ મમાન જરા નાંવ હોઈ,
પ્રબળ વેદના ક્ષુધા વખાણો,
વક્ર તુરગ ધર્મિ મન જાણો ૨૮

કટપવૃક્ષ સજમ સુખકાર,
અનુભવ ચિતામણિ વિચાર,
કામગવી વર ત્રિધા જાણુ,
ચિત્રાવેલિ ભક્તિ ચિત્ત આણુ ૨૯

મ જમ માધ્યા મર્વિ દુખ જાણે,
દુખ મહુ ગયા મોક્ષપદ પાણે,
પ્રવણુ શોભા સુણીએ જિનવાણી,
નિર્મળ જીમ ગ ગાજળ પાણી ૩૦

નયન શોભા જિનજિ બ નિહારો,
જિનપદિમા જિન સમ કડી ધરો,
સત્ય વચન સુખ શોભા સાગી,
તજ તબોળ મત તે વારી. ૩૧

કરકી શોભા દાન વખાણો,
ઉત્તમ ભેદ પચ તસ જાણો,
ભુજાખળે તરીએ સસાર,
ધણવિધ ભુજ શોભા ચિત્ત ધાર ૩૨

નિર્મળ નવપદ ધ્યાન ધરીને,
હૃદય શોભા ધણવિધ નિત કીને,
પ્રભુગુણ મુક્તમાળ મુખકાળી,
કરો કઠ શોભા તે બારી ૩૩

૭૯ મોહ મમાન ગિયુ નહિ કોઈ, દેખે સહુ
અ તરગત ભેદ — મોહ જેવો ડોઢ પણ ઠટો શત્રુ દુનિયા-
મા નથી એ વાત આત્મામા જ જિંટો આલોચ કરતા સમજ
શકાય એવી છે રાગ, દ્વેષ, ડયાય, વિષયલાલ્સા, અહતા અને
મમતાદિક સર્વ મોહનો જ પરિવાર છે તે જીવને જુદી જુદી
રીતે ઘેરી તેની વિધવિધ રીતે વિકળના કરે છે' હું અને મારું
એવા મત્રથી મોહે આખી આત્માને અધ કરી દીધેલ છે, અને
એ જ મત્ર જગતના જીવો મુખજુદિથી ગણે છે, પણ તેથી
પરિણામે ડેટલુ બધું હું ખ થાય કે તે તો ડોઢક વિરલાજ મમજ
શકે છે ને અનતી વાર જન્મમરણના દેગમા ફરવાનું કંઈ
પણ મળળ કારણ હોય તો તે રાગ, દ્વેષ અને મોહ જ છે તેનો
અત (કાય) થયે છતે જન્મમરણ મળધી સમન્ત હું ખનો
સહેજે જ અત થઈ જાય છે એ વાત શાસ્ત્રથી, ગુરુગમથી કે
મતિઅનુભવથી જ મારી રીતે મમજ ગકાય એવી છે આપણે
આત્મા પ્રમાદવશાત્ મોહાદિક શત્રુઓના પાશમા અપડાઈ ગયે
છે તેમાથી મુક્ત થવાની તેને પૂરેપૂરી જરૂર છે, અને તે ઉપેક્ષા
કરવા યોગ્ય નથી જ ને આપણને આપણા શુદ્ધ સ્વરૂપનું

શકાય, અને જેમ જેમ તે વાત વધારે દયાર્દ્ર લાગણીથી વિચારવામાં આવે તેમ તમ નિર્દય કામ કરતા ડ પારી છૂટે, અને છેવટે નિદય કામ કરી શકાય જ નહિ જે મૂઠ માનવીઓ રાક્ષસોની પેઠે રમનાની લોલુપતાથી માત્રબચ્ચ અને આખેટક (મગયા-જીવવધ) કરે છે તે કઠોર દિનવાળા નરપશુઓ પોતાની સમીપે મરણને શરણ થતા જનવરોની દુ ખબરી લાગણીઓ શુ જોઈ શકતા નથી? શુ તે દીન અનાથ જનવરો પોતાના બાગબગ્યાને મૂકી તે નર હત્યોને અર્થે પોતાની ખુશીથી મરણને શરણ થવા ઇચ્છે છે? જેમ નિર્દયતાથી તેમને તેમની ઇચ્છાવિરુદ્ધ રીખાવીને મારી નાખવામાં આવે છે, તેમ આ નરહત્યોને તેમના બાગબગ્યાને કે તેમના બહાલા બીજા સબ-ધીઓને મારી નાખવામાં આવે તો કેટલો બધો ત્રાસ જણાય? તેટલો જ બલકે તેથી પણ અધિક નામ ઉક્ત પ્રશ્નોને નિર્દય-પણે મારના થવો જ જોઈએ. તેની દયાજનક અપીલ કોની પાસે જઈ કરવી? આ ભારતભૂમિ દયાના પ્રતાપથી આગળ જેવી દયાર્દ્ર અને પવિત્ર હતી તેવી જ અત્યારે નીચ સસર્ગથી નિર્દય અને અર્પવિત્ર બની ગઈ છે ક્રૂર નિર્દયતા (નિરપરાધી પ્રાણીઓ ઉપર ગુજરતુ ક્રૂર શામન-ઘાતકીપણુ) જ આ નિયામક છે તેને જ દૂર કરવા પૂરતો પુરુષાર્થ સેવવામાં આવે તો પુનઃ આ આર્યભૂમિ જેવી ને તેવી દીપી રહે એમ સમજી પોતાની માનુ-ભૂમિના ઉચ્ચાર માટે દરેક લાગતવર્તી જને હિંસા-પ્રતિબંધ માટે દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરવી જોઈએ.

૮૩ સુખિયા સતોથી જગમાંહી જાકુ-
ત્રિવિધ કામના નાહિ—જેને કોઈ પણ પ્રકારની વિષય
વાછા રહી નથી એવા સતોથી સત સુસાધુઓના જ જગતમાં
ખરા સુખીયા સમજવા વિષયવાછા એજ દુ ખરૂંપ છે જેમ
હુધા, વૃદ્ધ વિગેરે દુ ખરૂંપ છે અને તેને જાણ કરવાને અન-

પાનાદિકનો ઉપચાર કરવામા આવે છે તે ઉપચાર જો યથાવિધિ લક્ષ્યપૂર્વક કરવામા આવે તો તે દુ ખ ઉપગાત થાય છે, પરંતુ જો તેમા અતિમાત્રાદિક અવિધિદોષ સેવવામા આવે છે તો વ્યાધિ પ્રમુખથી જીલટી નથી જાપાધિ ઉભી થાય છે અને તેને ટાળવા માટે અનેક પ્રકારના ઉપચાર કરવા પડે છે, તેમ લિપ્ત લિપ્ત જાતની વિષયવાછના પણ દુ ખરૂપ જ છે અને તે દુ ખને ઉપશમાવવા તેનો યોગ્ય પ્રતીકાર શાસ્ત્રનીતિથી મલાળપૂર્વક કરવાની જરૂર રહે છે, અને જો તેમા અતિચાર થાય તો તે દુ ખ શમવાને બદલે વધવાનો જ સંભવ રહે છે મન, વચન અને કાયાના નિષ્ક્રિય વિકારોને વશ કરવાને શાસ્ત્રકારે સમિતિ-શુભિ, રૂપ મુનિધર્મ અને સ્વદારાસતોપાદિ રૂપ ગૃહસ્થધર્મ ખતાવ્યો છે તેની સદ્ગુણ મઘીપે સારી રીતે સમજ મેળવી તે પ્રમાણે આચરણ કરનાર આત્માર્થી જન અવશ્ય અનુક્રમે ત્રિવિધ કામનાથી મુક્ત થઈ શકે છે, અને એ જ સુખ-મતોષની પરાકાષ્ઠા હોવાથી શાશ્વત સુખના અર્થી જનોએ આદરવા યોગ્ય છે કહ્યું પણ છે કે ન તોપાત્ પરમ સુખ એટલે સ તોપ જેતું એક સુખ નથી અને ' ન તૃષ્ણાયા પરો વ્યાધિ ' વિષય-તૃષ્ણા સમાન કોઈ વ્યાધિ નથી. આથી જ શાસ્ત્રકારે જણાવ્યું છે કે ' વિષય-ઈદ્રિયોને મોકળી મૂકવી એ આપનાનો ભાગ છે અને તેને કાળૂમા રાખવી એ સુખ-સંપદાનો ભાગ છે, એ બેમાંથી તમને જે ભાગે પસંદ પડે તે ભાગે ગમન કરો. '

૮૪ જાકું તૃષ્ણા અગમ અપાર, તે મહોટો દુ ખીયા તનુ ધાર—જેની તૃષ્ણાનો પાર જ નથી અર્થાત્ જેની તૃષ્ણા અનંત અપાર છે તેના દુ ખનો પણ પાર નથી, એટલે તેનું દુ ખ પણ અનંત અપાર હોય કે સ્થાની પુરુષોએ લોભને અગ્નિની અને તૃષ્ણાને તેની જ્વાળાની ઉપમા આપી

છે, કે પરબનુ માધન કરવા મનમા ગ્રેરખા વાય છે, ત્યારે કુધાના પ્રગળ હૃદય વખતે એ બધુ હોય તે ખબુ પ્રાય નૂકાઈ જાય છે એ મુધા પરિનહને સહન કરનાર કોઈ વિરલ જ્ઞાની તપસ્વી સાધુ જનો જ હોય છે તેવા સમનાવત તપસ્વી માધુએ શિરસાવધ છે શાસ્ત્રનિર્દિષ્ટ તપસ્યા ઉત્ત વેદનાને સમાવવાને ઉત્તમ ઉપાય છે

૮૯ વક્ર તુર ગ ઈદ્રિ મન જાણો—શાસ્ત્રમા ઈદ્રિયો ને તવા મનને અવગી ચાવના ઘોડા જેવા કહ્યા છે જેમ અવગી ચા રનો ઘોટો અચારને અણુધારી વિષમ વાટમા ખેચી જઈ વિડળનાપાત્ર કરે છે, પણ જો તેને કેળવનાર કોઈ કુશળ (અન્ધવિધામા નિપુણ) પુરુષ મળે તો તેને એવો સુધારી શકે છે કે તે જ વાકો ઘોટો અન્ધ વખતમા તેના સ્વામીને ધારેલા ન્યાને પહોચાડી દે છે, તેમ અણુજેળવાયેરી અગ્નિક્ષિત ઈદ્રિયો તથા મન સ્વચ્છદપણે મોજમા આવે તેવા વિષયપ્રદેશમા ઢોડીને આત્માને અનેક પ્રકારે દુ ખી કરે છે અને છેવટ દુર્ગતિમા લઈ જઈને નાખે છે, પણ જો સર્વજ્ઞ પ્રભુના વચનાનુસાર તેમને મારા કેળવ્યા હોય તો તે મન્માર્ગમા ચાલે છે અને મન્માર્ગમા ટેવાઈ તે પોતાના સ્વામી-આત્માને સદ્ગતિને ભોક્તા બનાવે છે, માટે શાસ્ત્રકાર ઉપદિશે છે કે ‘જો તમે ભવબ્રમણના દુ ખથડી ડરતા હો અને અથગ અવિનાશી અક્ષય અનત અજરામર એવા મોક્ષમુખની ચાહના કરતા હો તો ઈદ્રિયોને વગ કરવાને પ્રબળ પુરુષાર્થ ફેરવો. ‘જો વિષય-મુખનો જય કર્યો તો મર્વ દુ ખનો અત આબ્યો જાણ્યો.’ આથી સમજાય છે કે સદ્ગતિ મુખ સ્વામીન કરવાની ખરી કુચી મન અને ઈદ્રિયોને શાસ્ત્રયુક્તિથી સ્વવશ કરી તેમને મન્માર્ગમા ફેરવામા-ટેવવામા સમાએલી છે, તેથી એ જ કર્તવ્ય છે

૯૦ કલ્પવૃક્ષ સ જન્મ સુખકાર—જેમ સર્વ વૃક્ષોમા કલ્પવૃક્ષ ઉત્તમ દેવતરુ ગણાય છે અને તેની છાયા, મૂળ, પત્ર, પુષ્પ અને ફળ સર્વે ઉત્તમ છે, તેમ ‘મયમ સુખ ભકાર’ સર્વસદેશિત મયમ સર્વ સુખનુ નિધાન છે વીતરાગ પ્રભુના નિષ્પક્ષપાતી વચન ઉપર અચળ આન્ધા એ સયમનુ મૂળ છે, યમ નિયમ વિગેરે તેના પત્ર છે, સહજ મમાધિરૂપ તેની શીતળ છાયા છે, ઉત્તમ દેવ મનુષ્ય ગતિ તેના સુગંધી પુષ્પ છે અને મોક્ષરૂપ તેનું સર્વોત્તમ ફળ છે આવા એકાત સુખદાયી સયમની કેને ચાહના ન હોય ? પરંતુ અનાદિ કાળથી આત્મક્ષેત્રમા ઊગી નીકળેલા મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન અને અવિરતિરૂપ (Weeds temperate) દુર્ગુણોરૂપી નકામા હાનિકારક રોપાઓને ઉખેડી નાખી, પ્રથમ દ્વંદ્વભૂમિની શુદ્ધિ કરવા અશુદ્ધતાદિક યોગ્યતા પાદન કરી, અનુક્રમે સર્વસદેશિત સયમના યા અધ્યાત્મના અવધ્ય ખીજરૂપ શુદ્ધ અધ્યાન રોપી, તેમા નિર્મળ જ્ઞાનરૂપ અમૃતનું સિંચન કરવામા આવે છે, તો તેમાથી પરમ સુખદાયક યમ નિયમાદિક સયમયોગનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે, અને તેથી સ્વર્ગના તથા મોક્ષના ઉત્તમોત્તમ સુખ મપ્રાપ્ત થઈ શકે છે, એમ મમજી આત્માર્થી જનોએ ઉક્ત દિશામા વિશેષે ઉદ્યમ કરવો ઉચિત છે

૯૧ અનુભવ ચિંતામણિ વિચાર—અનુભવજ્ઞાન ચિંતામણિ રત્ન જેવું અમૂલ્ય છે, તેથી ચિંતિત સુખ માધી થકાય છે તેનું અયાકારે એવું લક્ષણ જતાવ્યું છે કે વસ્તુ વિચારત ધ્યાવત, મન પાવે વિશરામ, રમ રવા-દન સુખ ઉપજે, અનુભવ યાકો નામ’ અર્થાત્ અમુક ધ્યેય વસ્તુને વિચારના કે ધ્યાવતા મન શીતળતાને પામે અને તે વસ્તુના રસનું આત્માદન કરવા રૂપ સહજ સ્વાભા-

વિક સુખ જેથી વેઢવામા આવે તેનું નામ અનુભવ ' શાસ્ત્ર
તો વસ્તુની દિશા માત્ર બતાવે છે, ત્યારે તેનો પાર તો અત્ય
ભવજ પમાડે છે ' 'અનુભવજ્ઞાન કેવળજ્ઞાનરૂપી સૂચ-
નો અરૂણોદય છે ' કિન્ની કોની કલ્પનારૂપી ઠંડી શાસ્ત્ર-
રૂપી ક્ષીરમા ફરતી નથી, પરંતુ અનુભવરૂપી જીભવડે તે
શાસ્ત્રક્ષીરનું આસ્વાદન કરનાર કોઈકે વિરવાજ હોય છે ' આ
બધા સૂક્ત વચનો અનુભવજ્ઞાનનો અપૂર્વ મહિમા પ્રદર્શિત
કરે છે, એમ સમજી જેથી પોતાના શુદ્ધ આત્મતત્ત્વનો મપૂર્ણ
સાક્ષાત્કાર થાય તેવા અનુભવજ્ઞાન માટે જ યત્ન કરવો ઉચિત છે

૯૨ કામગામી વર વિદ્યા બાણુ—અત્ર સદ્વિદ્યાને
કામધેનુ જેવી ક્ષુબ્ધારૂપી કહી છે જેમ કામધેનુ સહુ ભાતની મન-
કામના પૂરે છે તેમ સદ્વિદ્યા પણ પૂરે છે ' 'તત્ત્વધર્મિવિદ્યા'
એ વચનાનુમારે વસ્તુને વસ્તુસ્વરૂપે જેથી બાણી શકાય, એટલે
વસ્તુનું મધાર્થ સ્વરૂપ ઓળખાવનારી વિદ્યા સદ્વિદ્યા કહેવાય
છે, અને તેથી વિપરીત વિદ્યા અવિદ્યા કહેવાય છે તે અવિદ્યાનું
સ્પષ્ટ લક્ષણ આવું કહ્યું છે કે 'અનિત્ય, અશુચિ અને પરવ-
સ્તુને નિત્ય, સ્વચ્છ અને પોતાની માનવી આવી અવિદ્યા,
મિથ્યા જ્ઞાતિ યા અજ્ઞાનને પરિહરવા પ્રયત્ન કરવો એ પ્રથમ
જરૂરનું ■ તે વિના કામધેનુ સમાન મેઘ વિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ
શકતી જ નથી, અને તે વિના આત્મકલ્યાણ પણ સાધી શકાતું
નથી, માટે આત્માર્થી જનોએ સદ્ગુરુ સંગે સદ્વિદ્યા જ પ્રાપ્ત
કરવા પ્રયત્ન કરવો ઈચ્છિત છે

૯૩ ચિત્રવેલી ભક્તિ ચિત્ત આણુ—અત્ર ભક્તિને
ચિત્રાવેલી માવે સરખાવી છે જેમ ચિત્રાવેલીથી મુવર્ણમિદ્ધિ થાય
છે તેમ ભક્તિની પણ ભવ્ય જનોની મનકામના પૂર્ણ થાય છે,
એટલું જ નહિ પણ તેથી સ્વર્ગ અને અપર્ગ(મોક્ષ)ની પણ પ્રાપ્તિ

થઈ શકે છે બીજા સાધન કરતા ભક્તિનું સાધન સુલભ છે એટલું જ નહિ પણ મગીત સુખ આપનારું પણ છે જ્ઞાનાદિક અન્ય સાધનમાં મદ આવવાનો ભય છે ત્યારે ભક્તિમાં એવા ભયને અવકાશ જ મળતો નથી. ભક્તિથી તો નમ્રતાદિક સદ્ગુણશ્રેણી દિનપ્રતિદિન વધતી જ જાય છે ભક્તિની ધુનમાં મચેલા સદ્ગીત જીવ પોતાનું જ્ઞાન ભૂલી જઈ ભગવત માથે એકમેક થઈ જાય છે, તેથી જ અનેક ભક્ત જનો ભક્તિના સુલભ માર્ગે વળેલા જણાય છે

૬૪ મ જમ સાધ્યા મર્ચિ દુ ખ જાવે, દુ ખ મહુ ગયા મોક્ષપદ પાવે-સયમ એટલે આત્માનો નિશ્ચલ કરવો તે આની રીતે કે-અનાદિ અવિદ્યાના યોગે જીવ જે ઉન્માર્ગે ચડી ગયો છે-હિમા, અમત્ય, અદત્ત, અપ્રદક્ષ અને પરિશ્રદ્ધમાં લુપ્ત બન્યો છે, પાવે હૃદયોને પરવશ પડ્યો છે, કોષાદિક કપાયને સુખબુદ્ધિથી ભેવે છે અને મન, વચન તથા કાયાના યદ્યેચ્છ વ્યાપારમાં જ સુખબુદ્ધિ માની બેઠો છે તે તેની અનાદિની ભૂલ સુધારી તેને મન્માર્ગમાં ભેડવો, એટલે અહિંસા, સત્ય, અન્નેય, પ્રદાયર્ય અને અમગતા(નિસ્પૃહતા) કેપ મહાપ્રતોનું યથાવિધ સેવન કરવું, વિષય-હૃદયોને કાબૂમાં રાખવી એટલે શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શરૂપ પચ વિષયમાં થતી વિકારબુદ્ધિને ટાળવી, ક્ષમા, મૃદુતા, નરવતા અને મતોષ વૃત્તિથી કપાયનો જય કરવો અને જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, જપ-વડે મન, વચન તથા કાયાના દુષ્ટ વ્યાપારનો રોધ કરવો, એવી રીતે ૧૭ પ્રકારે મયમને યથાર્થ પાળનારના ભવબ્રમણ મબધી સકલ દુ ખ દૂર જાય છે, એટલે તેને ભવબ્રમણ કરવું પડતું જ નથી, અને સકળ કર્મમળનો મપૂર્ણ સ્થ કરીને તે અજસમર સુખને પામે છે

૯૫ શ્રવણ શોભા મુણિયે જિનવાણી, નિર્મળ
જેમ ગંગાજલ પાણી—જેમ ગંગાજળ નિર્મળ મવ-
રહિત છે તેમ જિનેશ્વર પ્રભુની વાણી રાજ, દ્વષ અને મોહ
રૂપ મળથી સવયા મુક્ત છે, કેમકે સવજ પદ્માત્માના ઉક્ત
હોયેના સંન્યા અભાવ જ હોય છે, અને તેથી જ તેમની વાણી
નિર્મળ કદી છે એવી નિર્મળ જિનવાણીનું કર્ણપુટમાં પાન
કરવું એ જ શ્રવણ ઈન્દ્રિયની ખરી શોભા છે અજ્ઞાની જનો
પોતાના ઝાનને કલ્પિત સુવર્ણાદિક ભૂલોથી શોભાવવા પ્રયત્ન
કરે છે, ત્યારે તત્ત્વરસિક જનો પોતાના કણને સદૃશ નિરુપા-
ધિક સુવર્ણ(ઉત્તમ વસ્તુ—અક્ષરાત્મક વચનપદ્ધિ)વડે મુશોભિત
કરે છે, અને એમ કરીને પોતાની સુકર્ણતા સાર્થક કરે છે

૯૬ નયન શોભા જિનખિળ નિહાળે, જિન
પદિમા જિન સમ કડી ધાળે—જેવી રીતે જિનવાણીનું
શ્રવણ કરવું એ કણની શોભા છે, તેવાજ રીતે જિનમુદ્રા—
જિનપદિમાના દર્શન કરવા એ નયનનું ભૂણ છે જેમ જિન
વાણીથી દૃઢ્યમા વિવેક પ્રગટે છે તેમ જિનદર્શનથી પણ વિવેક
પ્રગટે છે તે એવી રીતે કે પ્રભુમુદ્રા જોતા પ્રભુનું મૂળ સ્વરૂપ
સ્મરણમાં આવે છે, અને પ્રભુના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન થતા
તેણે જ આપણું પોતાનું આત્મસ્વરૂપ સત્તાગત રહેલું છે તેની
ઝંઝક પડે છે અને સ્થિર અભ્યાસે પ્રભુસ્વરૂપના માનિધ્યથી
આપણે પણ પ્રભુ સદૃશ થવાને શીખીએ છીએ જેમ જેમ
આપણે પ્રભુમુદ્રાથી પ્રવીણ થતા શુભનો અભ્યાસ કરતા જઈએ
છીએ તેમ તેમ આપણે આપણા અતરમાં હકાઈ રહેલા શુભોને
પ્રગટ કરવામાં સફળ થઈએ છીએ, અને એવી રીતે અતે પ્રભુ
સાથે અસંભાવે મળી જતા પ્રભુમંદ્ય અસાધ્યમ્ન પુરુષાર્થ દ્વાર-
વતા આપણે પ્રભુરૂપ થઈ શકીએ છીએ આવી સર્વોત્તમ પદવી

પ્રાપ્ત કરવાનું શ્રેષ્ઠ સાધન જિનવાણી અને જિનમુદ્રા છે અને તેથી જ તેને આશ્વાત્ જિનેશ્વર મદ્યશ ગણેલ છે એવો નિર્ણય થાય છે

૯૭ સત્ય વચન મુખશોભા ભાગી, તજ તંબોળ મત તે વારી—જેમ નયનની શોભા જિનખિખને નિહાળી જોવામાં જહી તેમ મુખની શોભા મિષ્ટ, પથ્ય અને સત્ય વચન જોલવામાં જ જહી છે કેટલાક મુગ્ધ જનો તંબોળ વ્યાવવાથી મુખની શોભા વધે છે એમ માને છે અને તે પ્રમાણે કરે છે, પણ, જ્યાં તે શોભા કેવળ કૃત્રિમ અને ક્ષણિક છે ત્યારે મત્ શાસ્ત્ર અનુસારે સત્ય વચન ઉચ્ચારથી થતી મુખશોભા સહજ અને ચિરસ્થાયી છે તેથી જ ઉપદેશમાળાકારે વચન જોલતા આ પ્રમાણે ઉપયોગ રાખવા સૂચ્યું છે કે ‘મધુર વચન જોલવું, પણ કટુક નહિ, હઠાપણુલરેલું જોલવું પણ મૂર્ખવત્ નહિ, થોડું જોલવું પણ ઘણું નહિ, પ્રસંગ પ્રસૂત જોલવું પણ અતિ પ્રસંગ થાય તેવું નહિ, નમ્ર વચન વદવું પણ ગર્વયુક્ત નહિ, ઉદાર વચન ઉચ્ચારવું પણ તુચ્છ નહિ, આ વચનનું કેવું પરિણામ આવશે એમ પ્રથમ વિચારીને જોલવું પણ વગરવિચાર્યું નહિ, અને જેથી સ્વપરને હિત થાય તેવું મત્ય વચન જોલવું પણ અસત્ય અહિતકર એવું અધમયુક્ત નહિ વિવેકી પુનઃ એવું જ વચન વહે છે અને એ જ મુખનું મહન છે પ્રશ્નોત્તર રત્નમાલિકાકારે પણ કહ્યું છે કે ‘વાચા મહન ? સત્ય’ એટલે વાણીની શોભા શી ? ઉત્તર—મત્ય આ વાત ઉપર વધારે ભાર મૂકીને કહેવા યોગ્ય છે કે આજકાલ કારણે કે બેકારણે લોકો સત્ય ઉપર પ્રહાર કરે છે—પ્રહાર કરવા ટેવાયેલા છે તેમણે સ્વપરના હિત માટે અસત્ય પદ્ધતિને સત્ય પદ્ધતિ અગીઠાર કરવા જ યત્ન કરવો ઉચિત છે એમ કરવાથી જ સ્વપરનો ઉદય થશે યત સત્યમેવ જયતિ.

૬૮ કરકી ગોલા દાન વખાણો, ઉત્તમ લેદ
પ ચ તમ લાણો—જેમ મુખની શોભા મત્ય જોલવામા છે
તેમ દાઢની શોભા દાન દેવામા છે તે દાનના ચાસ્ત્રમા પાચલેદ
બનાવેલા છે અભ્યદાન, મુખાદાન, અનુક પાદાન, કીર્તિદાન અને
ઉત્તિદાન તેના પણ દ્રવ્યભાવથી બે બે લેદ થઈ શકે છે લક્ષ્મી
પ્રમુખ દ્રવ્ય આધનથી દાન તે દ્રવ્ય દાન છે, અને જ્ઞાનાદિક ભાવ
આધનથી દાન તે ભાવદાન છે જે લક્ષ્મી પ્રમુખનો દુર્વ્યસનોમા
વ્યય કરે તે દુગતિનું વરણ છે, અને તે જ લક્ષ્મી પ્રમુખનો
સત્ત મેત્રાદિક શુભ માર્ગે વ્યય કરે તે મદ્ગતિનું કારણ છે
તેમા પણ મર્લવેકયોગે જે જે સ્થળે દ્રવ્ય-વ્યય કરવાની
વિશેષ જરૂર જમાય તે તે સ્થળે તેનો વ્યય કરવામા અધિક
લાભ છે જ્ઞાન, દર્શન, ચાસ્ત્ર પ્રમુખનું દાન તે ભાવદાન કહે
વાય છે, અને તેણે ભાવ દાન દ્રવ્યદાન કરતાં ઘણું જ
ચલિયાતું છે, તેથી તે ઉભય પ્રકારનું દાન અનુક્રમે આરાધવા
યોગ્ય છે, અને એ જ સદ્ભાવ્યયોગે પ્રાપ્ત થયેની શુભ મામ
શીનું ઉત્તમ ફળ છે

૬૯ ભુજ બળે નરીએ મ માર, ઘણું વિધ
ભુજ શોભા ચિત્ત ધાર—ભુજબળે એગ્લે નિજ પરાક
મથી-પુરુષાર્થથી જ સમાસસુદ્ર તરી શકાય છે તેવી ઉત્તમ
ભુજ પામીને બે પોતાનું પરાક્રમ મમ્મય જ્ઞાન, દર્શન અને
ચાસ્ત્રરૂપ સત્તત્રથીનું આરાધન કરવા માટે ફોરવામા આવે
તો તેથી સમાસસુદ્ર તરવો મુકર પડે છે આ દુનિયામા સ્પર્ધા,
દેવ, ધર્મ અને મોહને વધ થઈ સ્વસ્ત્રામ વિગેરેમા પોતાની
ભુજનો ઉપયોગ કરનાર અનેક જનો નીકળે છે, પણ પૂર્વોક્ત
દોષસમૂહને દગી પવિત્ર સત્તત્રથીનું યથાવિધ આરાધન કરવામા
સ્વવીર્યનો મદ્દપયોગ કરનારા કેલ્લ વિરવા જ નરરત્નો નીકળી

આવે છે, અને એ જ ખરું ભુજબળ શોભાકારી અને પ્રશમ-
નીય છે આત્માર્થી જનોએ પોતાના ભુજબળનો સદુપયોગ
કરવો ઉચિત છે

૧૦૦ નિર્મળ નવપદ ધ્યાન ધરીને, હૃદય
શોભા ધણુવિધ નિત કીજે—હૃદય એ વિવેકનું મ્યાન
છે જે એ હૃદયને ડેળવી જાણે છે તેનામા સદ્વિવેક જાગે છે,
અને તેથી તે હિતાહિતનો નિશ્ચય કરીને અહિતનો ત્યાગ કરી,
હિત લાવી પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે મોહવશ જગત્ અમતપ્રવૃત્તિ
પસદ કરે છે ત્યારે વિવેકી હૃદય સતપ્રવૃત્તિ અથવા નિવૃત્તિ જ
પસદ કરે છે તે મતપ્રવૃત્તિને પણ નિવૃત્તિને માટે જ મેવે છે
નિવૃત્તિમા જ સાચું સુખ, શાંતિ યા સમાધિ સમાયેલ છે
તેથી જ જેમણે મપૂર્ણ સુખ-શાંતિ-મમાધિને સ્વાધીન કરેલ
છે એવા અરિહતાદિક નવપદનું વિવેકવત નિજ હૃદયમા અપૂર્વ
શાંતિનો સાક્ષાત્ અનુભવ કરવા એકાગ્રપણે ચિતવનરૂપ ધ્યાન
કરે છે, અને દૈવ અભ્યાસયોગે અરિહતાદિક નિર્મળ નવપદમા
લયવીન વડા આત્માની અપૂર્વ શાંતિનો સાક્ષાત્ અનુભવ કરી
શકે છે હૃદયકમળ ધ્યાન કરવા માટે એક નિર્મિત મ્યાન છે,
તેમા અરિહતાદિક ધ્યેયનું વિવેકપૂર્વક ધ્યાન કરવાથી અનુક્રમે
દૈવ અભ્યાસથી તે ધ્યાનની મિષ્ટિ થાય છે એટલે ધ્યાતા, ધ્યેય
અને ધ્યાનનો ભેદભાવ મટી તેમાથી મમરસી ભાવ પ્રગટે છે
એ મમરસી ભાવનું સુખ મમરસીભાવવેદી જ જાણે છે, અર્થાત્
તે અનુભવગમ્ય હોવાથી વચનઅગોચર છે પણ તેની પ્રાપ્તિનો
ખરો ઉપાય નિજ હૃદયકમળમા નવપદને સમજપૂર્વક એકાગ્ર-
પણે ધ્યાવવા એ છે, તેથી આત્માર્થી જનોએ બીજી બધી ધમાલ
મૂકીને શાંતવૃત્તિથી પોતાના હૃદયમા એ જ ધ્યાવવા યોગ્ય છે

૧૦૧ પ્રભુગુણ સુક્રમાળા સુખકારી, કરો

કે ઠરોલા તે લાગે—મુખમાળા એટલે મોતી તેની માળા
(મોતીની માળા) જેમ કંઠે ધરવામા આવે છે તેમ કંઠ સારી
ચોલાને પામે છે, તેમ જો જિનેશ્વર પ્રભુના કેવળ જ્ઞાન, દર્શન,
ચારિત્ર પ્રમુખ અનંત ઉજ્જ્વળ ગુણરૂપી મુખાદ્યની માળા
કંઠે ધરવામા આવે છે, એટલે જો પ્રભુના સદ્ગુણોનું જ રત્ન
કરવામા આવે છે અથવા મધુર કંઠથી પ્રભુના પદ્મ ઉજ્જ્વળ
ગુણોનું ગાન કરવામા આવે છે તે તેથી વંદની સાર્થકતા થાય
છે સ્વાર્થવશ છુવ કેની કેની ખુશામત કરતો નથી ? જેનામા
સદ્ગુણની એણિ પ્રગટી નથી અને જે દોષમા રૂમેવા છે તેવાની
ખુશામતથી કંઈ વળતું નથી જે ખરી પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત થયેવા
છે તે કોઈની ખુશામત ઇચ્છતા પશુ નથી, એવા પૂર્ણાનંદ
પ્રભુના જ ગુણપ્રાપ્ત અહોનિશ ગાવા ઉચિત છે કે જેના ગુણ
ગાન કરવામાં એવા જ ઉત્તમ ગુણની આપણને પ્રાપ્તિ થઈ શકે
કહ્યું છે કે ‘ જિન ઉત્તમ ગુણ ગાવતા, ગુણ આવે
નિજ અંગ’—ઉત્તમ લક્ષ્યથી પ્રભુના ગુણ ગાનાર પોતાના
સકળ દોષોનો અંત કરીને પ્રભુના પવિત્ર પદને પામી શકે છે
એમ સમજી કૃપણ અને નીચ-નાદાન જનોની સગતિ તજી
સાસગથી પ્રભુનું સ્વરૂપ ચચાર્થ જોળખી, પ્રભુભક્તિમા પોતાનું
ચિત્ત જોડી દઈ, પરમાત્મ ગુણોનું સ્મરણ, ચિતવન, સદ્ગુણ
કરવાનો દૈવ અભ્યાસ પાડી તેવા જ અનંત અપાર સદ્ગુણો
આપણામા જ પ્રકટે એવો અચળ પ્રયત્ન કરવો ઉચિત છે

૧૦૨ થી ૧૧૪ સુધી (૧૩) પ્રશ્નોના ઉત્તર
નીચે પ્રમાણે—

સતગુરુ ચરણરેણુ શિર ધરીએ,
લાળ રોલા ઇણુવિધ ભાવિ કરીએ,

મોહબલ મ્હોટો અતિ કહીએ,
તાકુ તોડ અક્ષયપદ લહીએ ૩૪

પાપકા મૂળ લોભ જગમાહી,
રોગ મૂળ રસ દુભ નાહી,
દુખકા મૂળ સનેહ પિયારે;
ધન્ય પુરૂષ તેનાથી ન્યારે ૩૫

અશુચિ વસ્તુ જાણો નિજ કાયા,
શુચિ પુરુષ જે વરજિત માયા,
મુદા સમાન અધ્યાતમ વાણી,
વિષ સમ કુકથા પાપ કહાણી ૩૬

જિહા બેઠા પરમારથ લહીએ,
તાકુ સદાય મુસગતિ કહીએ,
જિહા ગયા અવલક્ષણ આવે,
તે તો સદા ય કુસગ કહાવે ૩૭

રગ પતંગ દુરજનકા નેહા,
મધ્ય ધાર જે આપત છેહા,
મજ્જન રનેહ મજ્જી રગ,
સર્વ કાળ જે રહત અભગ ૩૮

પ્રશ્નોત્તર ઇમ કહી વિચારી,
અતિ સક્ષેપ બુદ્ધિ મનુસારી,
અતિ વિસ્તાર અરથ ઇણ કેગ,
સુણત મિટે મિથ્યાત અધેરા ૩૯

કેળગી—

રસપૂર્ણ ન દસુચ દમ વત (૧૯૦૬), મામ કાર્તિક જાણીએ,
પક્ષ ઉત્તરવળ તિથિ ત્રયોદશી, વાર અચળ વખાણીએ;
આદીશ પાસ પમાય પામી, લાવનગર રહી કરી,
ચિદાનંદ જિજ્ઞાસુ વાણી, કહી ભવમાયર તરી ૪૦

૧૦૦ મતગુરુ ચરણુરેણુ ગિર ધરિએ, લાલ
શોભા ઇણુવિધ ભવિ કરીએ--મહુગુરુની ચરણુ જ
મન્ત્ર ઉપર ધારી ગુરુઆજ્ઞા પ્રમાણ કરવા એ સુઝા જનોનું
કર્તવ્ય છે લાલ(લવાટ)મા તિવક કરવાનો પણ એ જ ઉત્તમ
ઉદ્દેશ સભવે છે 'પોતે તત્ત્વના જાણકાર સત્તા ભવ્ય જનોના
હિત માટે સતત ઉત્તમાગ હોય, જે નિષ્પાપવૃત્તિને સેવનાર
હોય અને અન્ય આત્માર્થી જનોને પણ નિષ્પાપ માર્ગ બતાવનાર
હોય, પોતે ભક્તસમુદ્રથી તં અને અન્યને પણ તારી શકે એવા હોય
તે સહુગુરુને જ આત્મહિતેની જનોએ સેવવા ' કહ્યું છે કે
'પવિત્ર કરીને છાંતી પુઝ ગુણે, ગિર વહિયે પુઝ
આણુ, મનથી કદીએ રે પ્રણુ' ન વિસરિયે, લહીએ
પરમ કેદયાણુ ' એવા પરમ ગુરુના ગુણઆમથી નિહવા
પાવન થાય છે, તેમની પવિત્ર આજ્ઞાને વહન કરવાથી આપણુ
ઉત્તમાગ દીપી નીકળે છે અને તેમનું મહા મ સ્મરણુ કરવાથી
અત કરણુ ઉત્તરવળ થાય છે, યાવત તેથી જન્મમરણુની સર્વ
વ્યથા ટળે છે અને અક્ષય અનંત એવું મોક્ષમુખ મળે છે

૧૦૩ મોહજાળ મ્હોટો અતિ કહીએ, તાકુ
તોડ અમ્બપદ લહીએ--આપણને મુઝારે તે મોહ
ઉત્તમ પ્રકારના જ્ઞાન-દર્શનનું આરંભદાન કરનાર અને અશુદ્ધ
વૃત્તિને પેદા કરનાર જ મોહ છે તાગ, દેવ, ઈર્ષ્યા, ખેદ, મત્સર

એ સર્વે એના જ ઘરના છે જુદા જુદા રૂપ ધારનાર કોઈ માન, માયા અને લોભરૂપ તેનો ગાઢો પરિવાર છે દુર્ગતિના કારણરૂપ ૧૮ પાપસ્થાનકોમા પ્રવૃત્તિ કરાવનાર મોહ જ છે તે મોહાટામા મોહાટો જગત્તર ચોર છે તે ધોળે દહાડે ધાડ પાડી પ્રાણીઓનું સર્વસ્વ હરી જાય છે જે કંઈ પણ આત્મસાધન કરવા ઇચ્છે છે તેને તે જાતે પગલે છે અથવા પોતાના પરિવારને તેને પગલવા કરમાવે છે તેમા પણ કોઈ ધર્માત્માનું તો છિદ્ર દેખી જાહું જ પુણી થાય કે મોહ આવી વિવિધ રીતે જગતની વિડબના કરે છે 'હું અને મારું' એવો મત્ર લણાવી સહુને અધ કરી નાખે છે એવા અતિ દુષ્ટ અને પ્રબળ મોહને હણ્યા વિના કોઈ મોક્ષપદ પામતો નથી, અને તે મોહનો ક્ષય કયા પછી મોક્ષપ્રાપ્તિ અતિ શીઘ્ર થાય છે તેનો અમોઘ ઉપાય આત્મશ્રદ્ધા અને આત્મરમણરૂપ રત્નત્રયીનું યથાર્થ આરાધન કરવું એ જ છે 'આત્મજ્ઞાનવડે પોતાનું સ્વરૂપસામર્થ્ય યથાર્થ રીતે ઓળખી શકાય છે એટલે પોતાની શક્તિનું યથાર્થ જ્ઞાન થઈ શકે છે, આત્મશ્રદ્ધાવડે પોતાની પૂર્ણ શક્તિની પૂરેપૂરી પ્રતીતિ આવે છે, અને આત્મરમણવડે પોતાની પૂર્ણ શક્તિ પ્રકટ કરવામા બાધકભૂત રાગ, દ્વેષ, મોહ પ્રમુખ અતરંગ શત્રુઓને દૂર કરવા અને સાધકરૂપ સત્સંગ પ્રમુખ અનેક સદગુણોને મથવાને પોતે સાવધાન રહે છે એવી રીતે ઉત્તમવળ રત્નત્રયીનું યથાવિધિ આરાધન કરીને અતે સઠ્ઠ કર્મમળનો ક્ષય કરી આત્મા અવિચળ એવી મોક્ષપદવીને પ્રાપ્ત કરે છે

૧૦૪ પાપકા મૂળ લોભ જગમાહી—દુનિયામા સર્વ પાપનું મૂળ લોભ જ જણાય છે લોભ જુદી જુદી જાતનો હોય છે કદાચ એક જાતનો તો કદાચ બીજો જાતનો, લોભ અતરમા પેસી નહિ કરવાનું કામ કરવા પ્રેરણા કરે છે, અને

એમ આત્માને પાપથી મવિન બનાવે છે. શ્રી લક્ષ્મી પ્રમુખના લોભ માટે તો લોકો કંઈક પ્રકારના મુદ્દાદિક અનર્થો કરે છે તે પ્રકટ વાત છે, પણ યગદીર્તિના લોભથી પણ કોઈ કોઈ પ્રમણે અસ જનો બહુ અનર્થ સેવે છે, છતાં પોતાની ભૂલ લોભાધ તાથી પોતે અમણ શકતા નથી. વગી દુનિયામા પણ મોટે ભાગે આ દોષ વ્યાપેલો હોય છે, તેથી ભાગ્યે જ કોઈ કોઈની ભૂન મુધારવા કહી શકે છે કેવળ નિ રૂપી સત્ત મુમાધુ જનો જ આવી ભૂલ મુધારી શકે છે, તેમનુ અવસર ઉચિત હિતવચન લોભી ઉપર પણ મારી અસર કરી શકે છે, તેથી જેમને લોભનુ ઔપધ મેળવવા પ્રબળ ઇચ્છા હોય તેમણે તેવા નિ રૂપીની જ સેવા કરવી.

૧૦૫ રોગ મૂળ રસ દુભ નાહી—‘રસમૂલાશ્ચ દયાઘય’ જૂની જૂની જાતના રોગ પેદા થવાનુ ખાસ કારણ વિષયવૃદ્ધિ-વિષયાસક્તિ-વિષયલોભુપના છે. દરેક હૃદયોના વિષયોમા અત્યાસક્તિ અવશ્ય હુ બઢાયી થાય છે આ ભવમા પ્રગટ વ્યાધિ પ્રમુખ આખડા જિલ્લી થાય છે, અને પરભવમા નરકાદિક થાતના સહવી પડે છે, તેથી જ્ઞાની પુરુષો વિષયમુખ ને વિષયત્ લેખી તે વિષયમુખથી વિમુખ રહે છે, અને જે વિષયાસક્તિથી દૂર રહે છે તે જ ખરા જ્ઞાની છે, તેમજ જ્ઞાની પુરુષોના પવિત્ર માર્ગે ચાલવુ એ આપણુ પણ પરમ દર્શન્ય છે એમ વિચારી જેમ બને તેમ વિષયાસક્તિ દાગવા પ્રયત્ન સેવવો.

૧૦૬ હુ ખડા મૂળ મનેહ પિયા ઝે, ધન્ય પુરુષ તેનુથી ન્યારે—‘સ્નેહમૂલાનિ હુ ભ્વાનિ’ હુ ખનુ, મૂળ સ્નેહ છે સ્નેહ કરતા સહેલો લાગે છે, પણ તેનો નિર્વાહ કરવામા કષ્ટનો અનુભવ થાય છે સ્નેહ કરવામા પણ ઘણી વખત શુભ કગાઈ નાય છે અન્યથા સ્નેહ કરવાથી જિલ્લી ઉપાધિ ખડી થાય

છે ને કોઈ ઠેકાણે મ્નેહ થયો હોય તો તેનો વિયોગ ન થાય તેની ચિંતા રહે છે, અને દૈવવશાત્ વિયોગ થયો તો અત્યંત કલેશ પેદા થાય છે, તેથી સાસારિક સ્નેહ માત્ર સોપાધિક ગણાય છે જેને નિરુપાધિ સુખની ચાહના હોય તેને એવો મ્નેહ કરવો કે વધારવો ઉચિત નથી, તેમને માટે તો શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીના વચન અતિ ઉપયોગી થઈ પડશે શ્રીમાન્ કહે છે કે 'રાગ ન કરજો કોઈ નર કોઈશુ રે, નવિ રહેવાય તો કરજો મુનિશુ રે, મણિ જેમ ફણી વિષનો તેમ તેહો રે, રાગનુ લેખજ મુજસ સનેહો રે' તેનો પરમાર્થ એવો છે કે 'કૃત્રિમ સુખ માટે તો કોઈ સાથે રાગ કરવો ઉચિત જ નથી અને જો કોઈ સાથે રાગ કરવાની જ ઇચ્છા થાય તો શમદ્ભાદિક મહાગુણસપત્ત મુનિરાજ માથે જ ઉચિત છે જેમ મણિથી ફણિધરનુ ચઢેલું વિન દૂર થઈ જાય છે તેમ મુનિજન ઉપરના પ્રશન્ત નિસ્વાર્થ મગથી અનાદિ અપ્રશન્ત રાગનુ વિષ દૂર થઈ જાય છે' એવો સદુપદેશ દિલ્લમા ધારી અપ્રશન્ત રાગને દૂર કરવાને માટે ઉક્ત ઉપાયને સેવવા વિશેષે ખપ કરવો ઉચિત છે એમ દૃઢ અભ્યાસયોગે આત્માને અધિક લાભ થવા મળત છે વગી જેમણે સંપૂર્ણ રાગનો જય કરીને વીતરાગ દશા પ્રગટ કરી છે તેમની તો ખલિહારી જ છે

૧૦૭ અશુચિ વસ્તુ જાણો નિજ કાયા—અશુચિમા અશુચિ વસ્તુ આપણી કાયા છે તે વાતની પ્રતીતિ સ્ત્રી-પુરુષના શરીરમાથી નીકળતા દુર્ગંધી પદાર્થો ઉપરથી થઈ શકે છે એક અત્તનો કવગ પશુ અત્યંત કાળમા કોહાઈ જાય છે તો જેમા પ્રતિદિન અન્ન પ્રક્ષેપવામા આવે છે તેવા શરીરનુ કહેવુ જ શુ ? એ વ્રાત શ્રી મદિલકુમારીએ પોતાના પૂર્વ ભવના

મિત્ર રાત્રએતે પ્રતિબોધવા સુક્તિથી મિથ્ય કરી બતાવી છે, અને આપણે આપણા જાતઅનુભવથી જાણી શકીએ છીએ પ્રથમ તો આ શરીર અશુચિથી જ ઉત્પન્ન થયેલું છે પિતાનું વીર્ય અને માતાનું રુધિર એ બેનું જ્યાં મિશ્રણ થાય છે ત્યાં આ શરીરની ઉત્પત્તિ થાય છે પાછું પછી તે શરીર માતાએ બક્ષણ કરીને રમરૂપે પરિણામભાવેલા અને અશુચિરૂપ થયેલા પદાર્થથી જ પ્રતિદિન પોષાય છે આવી રીતે અશુચિથી ઉત્પન્ન થયેલા, અશુચિથી વૃદ્ધિ પામેલા અને પવિત્ર વસ્તુને પછી અપવિત્ર કરી નાખનારા અશુચિમય દેહને જળ પ્રમુખથી શુદ્ધ કરવું જોઈએ, એવો આજેનો જ્ઞાન મૂલ કેવળ મૂલ પુરુષને જ હોવો ઘટે છે, તત્ત્વજ્ઞને એવો જ્ઞાન હોઈ શકેલો જ નથી. આ અશુચિમય દેહમાં કર્મકળાતુ વ્યાપી રહેલું ચેતન-સ્તન સુક્તિથી કાઢી સમતા રસમા બોમી માફ કરી લેવું જરૂર છે કહ્યું છે કે 'જે સમતા રમના કુડમાં સ્નાન કરીને પાપરૂપી મગને ધોઈ નાખી કરી મવિનતાને પામતા જ નથી તે જતાર આત્મા જ પરમ પવિત્ર છે' આ અશુચિમય દેહમાંથી ઉપર કહેલી આગમ-સુક્તિથી આત્મતત્ત્વ ચોથી લેવાની જ જરૂર છે પછી પુનર્જન્મ મરણની ભીતિ રાખવાનું કંઈપણ કારણ નથી.

૧૦૮ શુચિ પુરુષ જે વરજિત માયા—જે મોહ માયા સહિત નિર્માયી-નિષ્કપટી-નિર્હંસી છે તે જ ખરો પવિત્ર પુરુષ છે મોહ માયાવડે જ છવ મવિન થયેલો છે તે મોહ માયા ટાળવાનો ખરો ઉપાય આત્મજ્ઞાન, આત્મશ્રદ્ધા અને આત્મરમણરૂપ ચારિત્ર છે પાયા વિનાની ઇમારતની પેરે તત્ત્વજ્ઞાન અને તત્ત્વશ્રદ્ધા વિનાની લોકરજન અર્થે પૂજાવા મનાવા અર્થે અથવા ત્વદોષ દૂષાવવા અર્થે આડબરૂપે કરવામાં આવતી માયામય ધર્મકરણી કંઈ પણ હિતરૂપ થતી નથી, માટે પ્રથમ આત્માની ઇતિમા કેવળ અતરાયરૂપ એવી એ હમાયાને પરિ-

હરવા પૂરતો પ્રયત્ન સેવવો જોઈએ આત્મજ્ઞાન અને આત્મ શ્રદ્ધા યોગે તે પ્રયત્ન સકળ થાય છે 'સરલાશય નિર્માયીનુ જ ડટ્યાણુ થઈ શકે છે' જેની મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ સરલ-માયા રહિત છે તે જ પ્રભુની પવિત્ર આજ્ઞાને આરાધી અક્ષય સુખ સાધી શકે છે, તેથી જેમને જન્મમરણના અનંત દુઃખથી ત્રાસ લાગતો હોય અને અક્ષય અનંત એવા નિર્ભય મોક્ષસુખની ખરી ચાહના હોય તેમણે માયા-કપટ તણ નિષ્ઠ પદ વૃત્તિ આદરવા પૂરતી ડાગણ રાખવી જરૂરી છે ઉદય-રત્ન કહે છે કે 'સુક્રિાપુરી જાવાતણો જીરે, એ મારગ છે શુદ્ધ રે પ્રાણી! મ કરીગ માયા લગાર' જેમ કાજળથી ચિત્ર કાણુ થઈ જાય છે તેમ માયાથી ચારિત્ર મલિન થઈ જાય છે, એમ મમજી શાણા આત્માર્થી જનોએ મોહમાયાનો સર્વથા ત્યાગ કરવા પૂરતુ લક્ષ્ય રાખવું

૧૦૯ સુધા મમાન અધ્યાત્મવાણી—અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો ઉપદેશ અમૃત સમાન ડહો છે, તેથી પ્રગટ આત્મામા પગમશાતિ અનુભવાય છે અને અનુક્રમે મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે અધ્યાત્મ માર્ગ જતાવે તે અધ્યાત્મ વચન છે જે વચન એકાત આત્મહિતને જ અર્થે પ્રવર્તે છે, જે વચન રાગ દ્વેષાદિક વિકારવર્જિત વીતરાગ પ્રભુની અમૃતમય વાણીના અનુવાદક હોય છે, જે વચન જ્ઞાન કે ક્રિયાનો એકાત પણ ખેચતા નથી, જે વચનથી જ્ઞાન અને ક્રિયાને સાથે જ પુષ્ટિ મળે છે, અને જે વચનવડે શુદ્ધ સમજપૂર્વક શુદ્ધ ક્રિયા સેવવા જ પ્રવર્તાય છે તેનું નામ 'અધ્યાત્મ વચન' કહી ગડાય છે જેમ પળી બે પાખોવડે જ ઊડી શકે છે અને જેમ રથ બે ચક્રવડે જ ચાલી શકે છે, તેમ 'અધ્યાત્મ' પણ શુદ્ધ જ્ઞાન ક્રિયાના મંમેલનથી જ

પ્રત્યે છે તે વિના અ યાત્રા કહી શકાય જ નહીં વસ્તુતત્ત્વની
યથાર્થ સમજ મેળવી હિતાહિતનો યથાર્થ વિવેક કરી જે સ્વહિત
સાધનમાં પ્રવૃત્ત થાય છે અને અહિત કાર્યથી નિવૃત્ત થાય છે
તે જ અતે સ્વદંષ્ટ ત્રિષ્ટિ કરી શકે છે, તે વિના એકાંત જ્ઞાન
કે ક્રિયાના પદ્ધતિમાં પડા સ્વપરને ભારે તુક્યાનીમાં ઉત્તરવામાં
આવે છે અધ્યાત્મમાર્ગ આત્મહયાણનો અમોઘ ઉપાય છે, તેથી
તેમાં જે કંઈ ઉત્તમ્ય કરવામાં આવે છે તે લોકદેખાવ માટે નહિ,
પણ કેવળ પોતાના જ આત્માને લક્ષી તેની શુદ્ધિ અને તેની જ
ઉન્નતિ અર્થે કરવામાં આવે છે આની અતરંગિ જેને જાગી છે
તે 'અધ્યાત્મદૃષ્ટિ' વા 'અધ્યાત્મી' કહેવાય છે આનું વિશેષ
વર્ણન 'પ્રથમરતિ' માં અધ્યાત્મ સળધી ઉલ્લેખથી સમજી
શકાય તેવું છે

૧૧૦ વિષ સમ કુકથા પાપ કહાણી--રાજકથા,
દેશકથા, સ્ત્રીકથા, અને ભક્તિ (ભોજન) કથા એ ચાર વિકથા
મસિષ્ઠ છે જે કથા કરતા, નથી તો કંઈ સ્વહિત થવાનું કે
નથી તો કંઈ પરહિત થવાનું, એવી નકામી નિર્દાહક પાપ
ગર્ભિત વા શાસ્ત્રવિરુદ્ધ સ્વકપોલકલ્પિત કુકથા કરવી એ કેવળ
પાપને જ પુષ્ટિ આપનારી અને દુર્ગતિદાયક હોવાથી વિષ સમાન
જાગી વર્જવી જ યોગ્ય છે સ્વપરહિતધંચક ભગ્ય જનોએ
એવી વિકથામાં પોતાનો અમૂલ્ય વખત નહિ ગુમાવતા તેનો
મદ્દપયોગ થાય તેમ હિત આચરણ પ્રતિ ઉચ્ચ કરવો ઉચિત
છે વિકથાવડે તો હિત આચરણથી વિમુખ થનાય છે અને
પ્રમાદને પુષ્ટિ મળે છે પ્રમાદની પુષ્ટિથી અનેક જનો આપદા
ના મુખમાં આવી પડે છે એમ સમજી પ્રમાદતા અગભૂત
વિકથા નિવારી જેમ સ્વપરહિતાચરણમાં અધિક વૃદ્ધિ થાય
તમ કરવું ઘટે છે

૧૧૧ જહા બેઠા પરમારથ લહીએ, તાકું
સદામ સુસ ગતિ કહીએ--જેમની સગતિથી પરમાર્થ

તત્ત્વ પામીએ તે જ ખરી સત્સગતિ સમજવી, અને એની સત્સગતિ જ સદા ય સેવવા યોગ્ય છે સત્સગતિને શાસ્ત્રકારે ‘શીતલ સદા સત સુરપાદય’ વિગેરે પદોથી ડાહ્યાદિકની ઉપમા આપી છે, અને તે તેમને યથાર્થ છાજે છે જેમ કપટુક્ષ્ણની છાયા શીતલ હોય છે, તેની નીચે જેમનાર શાંતિ પામે છે તેમ મત-મુસાધુ જનોની મગતિથી લય જનોનો ત્રિવિધ તાપ ઉપશમે છે, અને મહુજ ગાનિ-અમાધિનો લાભ થાય છે વળી “સત્સગતિ કથય જિ ન કરગતિ પુનામ્” એ વચનાનુસારે સત્સગતિથી કયા કયા લાભ નથી સંભવતા? સત્સગતિથી મર્વે ઉત્તમ લાભ સપજે છે ‘બુદ્ધિની જડતા હરે છે, વાણીમા સત્યનુ સિચ્ચન કરે છે, એટલે મહુને પ્રિય લાગે એવું મિષ્ટ અને હિતકર મત્ય શીખવે છે, પ્રતિષ્ઠાની વૃદ્ધિ કરે છે અને પાપના ઓછા દૂર કરે છે’ એ વિગેરે અનેક ઉત્તમ લાભ સત્સગતિ યોગે સાપડે છે, એમ મમજી કુબુદ્ધિ વધારનારી કુમગતિનો ત્યાગ કરી, સુબુદ્ધિને જગાડી, મદાયરણ શીખની, મદગતિ મેળવી આપનારી સત્સગતિને જ સેવવા મદાય લક્ષ્ય રાખવું

૧૧૨ જિહા ગયા અપલક્ષણ આવે, તે તો સદા ય કુમગ કહાવે—જેની સગતિથી ડહ ને ડહ અપ લક્ષણ-અવગુણ શિખાય તેને શાસ્ત્રકાર કુસગ કહે છે, અને તેવા કુમગનો મદા ય ત્યાગ કરવા ઉપદેશ છે કુમગની કયા કયા અવગુણ જીવમા આવતા નવી? મનલગ કે અવગુણ માત્ર કુસ ગથી જ ઉપજે છે, અને તેવી જ શાસ્ત્રકાર સર્વથા તેનો ત્યાગ કરી સત્સગતિને અનન્યભાવે મેવે છે તે અતે મર્વ ઉપાધિવી મુક્ત થઈ નિરુપાધિક અને નિર્દ્વંદ્વ એવું મુક્તિનું મુખ પામે છે, એમ મમજી શાણા જનોએ નીચ નાદાન જનોની મગતિથી દૂર રહેવા તેમજ તેવા નળણા કાર્યોથી પણ દૂર રહેવા સદા સાવધાન રહેવું!

૧૧૩ રગ પતંગ દુરજનકા નેહા, મધ્ય ધાર
 જે આપત છેહા—જે ઉત્તમ પુરુષોના પશુ છિદ્ર જીએ છે,
 સહુનું અનિષ્ઠ ચિત્તવે છે, પ્રમગે અન્યને અપાય-અહિન કરવા
 ગમે તેવું જોખમ જોડે છે, તેમા દૈવયોગે કાવે તો ખૂબ પુલાય
 જે અને કદાચ ન આવે તો કિમરાત તેની જિવા કરી તદ્દલીયા
 મગની જેમ દુર્ગતિના લાના જાણે છે, તેવી અનિષ્ઠ કોટિના
 જીવો મુદ્ર-દુર્જન કહેવાય છે તેમનો અનેક દેવા કૃત્રિમ-પતંગ
 ના રંગ જેવો જ હોય છે પોતાનું ઇચ્છિત કાર્ય માધવા માટે
 જ તે ઉપરઉપરથી રાગ બનાવે છે ખુશામન કરે છે, સેવા
 બતાવે છે અને મામા માણુમ ન ડગી શકે એવી હરેક કળા
 ઢેળાવવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ પોતાનો કલ્પિત સ્વાર્થ માધવા તે
 હરેક તકે શોધતો રહે છે અને તેમ કરસાને કાચ્ય જોઈને કૂવાના
 કે દરિયામા નાખવો પડે તો પશુ તે ઈસતો નથી મતલબ કે
 પોતાની છુદ્ર-સ્વાર્થ વૃત્તિને પોષવા તે હરેક નીચ ઠાઠ કરવા
 તત્પર રહે છે અને તેમ કરતા તે મનમા કંઈ શરમાતો નથી
 આવા માણુસોનો વિશ્વાસ કરવો એ તાળા નાગનો વિશ્વાસ કરવા
 ઈસતા પણ વધારે જોખમવાળો છે એરી નાગને બેજ જીભ હોય
 છે ત્યારે દુર્જનની જીભની સખ્યા કોઈ કદી શમ્યું નથી મત
 લગ કે તે લાગ મેળવીને અનેક ઉત્તમ જનોને અનેક રીતે
 અનેક વાર દશ દેવા પવર્તે છે એ કે દુર્જનની વિવિધ
 જીર્મિઓ સંજ્ઞન પુરુષોનું શુષ્ક ચૈતન્ય હરવા-નષ્ટ કરવા સમર્થ
 થઈ શકતી નથી મનજન પુરુષો સદાય અઠર્તાવ્ય કર્મમા આવ
 ધાન હોય છે, તેથી તેમને દુર્જન લોકોનો કંઈ ઈર નથી તેમ
 નામા તો અપૂર્વ અપૂર્વ જાગૃતિથી ઉલટું નવનવું ચૈતન્યબલ
 રેડાતું જાય છે નમજનોનું દિવ દુષ્કાલનું એ કંઈ પણ સંજ્ઞ
 કારણ હોય તો તે એ છે કે દુર્જનો નિષ્કારણ પોતાના આત્માને
 દુરત દુર્ગતિમાંથી થાકે અને દુર્જન

નો સાચો અને જોડો સ્નેહ મરખાવવાને શ્રીપાળકુમાર અને ધવલ શેઠનું દયાન પ્રસિધ્ધ છે,

૧૧૪ સ્નેહન સ્નેહ મજાની રગ, સર્વકાળ
જે રહત અભગ—જ્યારે દુર્જનનો સ્નેહ પતંગના રગ
જેવો ફીકો, કારમો અને કૃત્રિમ છે, ત્યારે સ્નેહનનો સ્નેહ ચોળ
મજાના રગ જેવો ઉમદા, અવિદ્ધ અને અકૃત્રિમ એટલે
સ્વાભાવિક છે તેથી તે ગમે તેવા સમવિષમ સયોગોમા ગમે
તેવી ઠસોટીના વળતે પણ બદલાતો નથી, તેમ ફિકડો પડતો
નથી સ્નેહન પુરુષોનો સ્નેહસમાગમ ગગાના પ્રવાહ જેવો
પવિત્ર છે, તેમની દૃષ્ટિ અમૃતમય હોય છે, તેમની વાણી મધુર
હોય છે, તેથી તે યોગ્ય જીવોને અનેકધા ઉપકારક થાય છે
અત્યંત અયોગ્ય જનોનું હિત માધી ન શકાય તેમા સ્નેહનો
નો લેશ માત્ર દોષ નથી, કેમકે તેમની દૃષ્ટિ તો સદુત્તુ હિત
કરવા લાગી જ વળેલી હોય છે, પણ તેવા જીવો પોતાના દુષ્ટ-
ગ્રથી સ્નેહનોના લાલને મેળવી શકતા નથી જ્યારે અગ્રહણતો
સૂર્ય દશે દિશાઓને દીપાવી જગત માત્રનું મમીહિત માધે છે
ત્યારે બુવડની આખો મીઠાઈ છે, વર્ષામા જ્યારે બધા વૃક્ષો
નવપત્રવ થઈ રહે છે ત્યારે જવાસો સૂકાઈ જાય છે, વસંત ઋતુમા
જ્યારે સકળ વનરાજી ખીત્રી નીડળે છે ત્યારે કરીર વૃક્ષ (ઝરડો)
કરમાઈ જાય છે, અને જ્યારે ચંદ્રથી મુહુ કોઈ શીતળતા મેળવી
શકે છે ત્યારે વિસ્કી જનોને વિસ્ફાળિ બ્યાપે છે તેમા કેનો
દોષ ? શુ સૂર્ય, વર્ષા, વસંત કે ચંદ્રનો તેમા દોષ છે ? નહિ જ
કિંતુ સામાના દુર્લાભનો જ દોષ છે, એમ સમજવું એવી રીતે
સ્નેહન પુરુષોથી આપણે ઉત્તમ લાલ મેળવી ન શકીએ એમા
સ્નેહનોનો લેશ માત્ર દોષ નથી, પણ આપણો જ દોષ છે
સ્નેહન પુરુષો તો પૂર્વોક્ત ઉત્તમ ઉપમાને જ લાયક છે તેમનો
જન્મ, તેમનો સ્વભાવ, તેમનો સમાગમ અને તેમની કૃતિ

ઉપસંહાર

હવે અથની સમાપ્તિ કરતા શ્રી ચિદાનંદજી મહારાજ કહે છે કે-આ પ્રશ્નોત્તરરત્નમાળા અથ સત્યેષ સુચિવત જનોના હિતને માટે લિખિત વિચારીને સ્વબુદ્ધિ અનુમારે મક્ષેપમા રચ્યો છે તેના અર્થ અતિ ગંભીર છે તે વિસ્તારથી સુચિપૂર્વક ગુરુ મુખે માલગવાથી હૃદયમા વિવેકરૂપ દીપક પ્રગટે છે એટલે અનાદિ અજ્ઞાનરૂપ અધકાર આપોઆપ નાશ પામી જાય છે

આ અથનું વિક્રમ સવત ૧૯૦૬ના કાર્તિક માસની ઉત્તરવણ ત્રયોદશીને દિવસે અચળ (શનિ) વારે શ્રી આદીશ્વર તથા પાર્શ્વપ્રભુના પસાયે ભાવનગરમા રહીને ભવમાગરથી તરવા માટે નૌકા સમાન શ્રીજિનવાણીને અનુમારે રચેલો છે

આ અથનું વિવેચન લખતા જે કાંઈ વીતરાગની વાણીથી વિરુદ્ધ લખાયું હોય અથવા કર્તાનો આશય નહીં સમજવાથી ભતિકપનાપૂર્વક લખાણું હોય તેને માટે સન્નજનો પાસે ક્ષમા યાચના છે

ઇતિશ્રી કર્પૂરચ દંજી અપરનામ ચિદાનંદજી કૃતા
પ્રશ્નોત્તરરત્નમાળા વિવેચન

મહિતા મમાસા

શ્રી ચિદાનંદપદરસિક.

જગત્જનુઓના એકાત હિતને અવે જ હોય છે તેમનો મ્નેહ-
મ્રમ-વાસના અલગ અને અલૌકિક હોય છે. ક્ષત તેમના
ઉત્તમ મમાગમનો લાભ લેવાને આપણે યોગ્યતા સપાદન કર
વાની જ જરૂર છે બે હુદ્રતાદિક દોષ ટાળી અપુદ્રતાદિક ઉત્તમ
યોગતા પ્રાપ્ત થઈ શકે તો સર્વ સમીક્ષિત સધાઈ શકે છે અને
સત્જનોની કૃપાનો પણ પૂર્ણ લાભ મળી શકે છે એવી સદ્વૃત્તિ
સહુ કોઈ આત્મહિતેષીજનોના અતઃકરણમા સ્પુરાયમાન થાઓ
અને તેનો યથેચ્છ લાભ મેળવવાને તેઓ ભાગ્યશાળી થઓ !

તથાસ્તુ

॥ श्रीमद् चिदानंदजी महाराजकृता ॥

प्रश्नोत्तररत्नमाला

हिन्दी भाषानुवादक

कु० सुमित्रसिंहजी लोढा जैन-माडलगढ-मेवाड

॥ श्रीमद चिदानंदजी महाराजकृता ॥

प्रश्नोत्तररत्नमाला

हिन्दी भाषानुवादक

कु० सुमित्रसिंहजी लोढा जैन-भाइलगढ-मेवाड

श्रीमद् चिदानन्दजीकृत
प्रश्नोत्तररत्नमाला
 प्रस्तावना

चिदानन्द पदकर नमी, चिदानन्द सुखदेव ।
 चिदानन्द सुखमा सदा, भगन करे ततरोत्र ॥ १ ॥
 चिदानन्द प्रभु की कैला, केवल निज अँनपाय ।
 जाने केवल अनुमती, किससे कही न जाय ॥ २ ॥
 चिदानन्द प्रभु की कृति, अर्थगभीर अपार ।
 मदमति हु तेहनो, पार न लहु निरधार ॥ ३ ॥
 तो पण सुझथी मदमति, तेह तणे हितकाज ।
 तमन स्वहित कारणे, चिदानन्द महाराज ॥ ४ ॥
 कृति तेहनी निरखी, उत्तरमाल उदार ।
 तासु निवरण करवा भणी, आत्म थयो उजमाल ॥ ५ ॥
 बुद्धिभिकल पण भक्तिग्रश, बोलु सुखकर बोल ।
 कालु बोले नाल जे, कुण आवे तस तोल ॥ ६ ॥

१ चरणकमल । २ सुख के लिये । ३ जीवनकला-रेखा । ४
 केवलज्ञान के समाधि उपायरूप । ५ प्रय रचना । ६ प्रश्नोत्तरमाल ।

श्रीमद् चिदानन्दजीकृत प्रश्नोत्तररत्नमाला

प्रस्तावना

चिदानन्द पदकजें नमी, चिदानन्द सुखदेव ।
चिदानन्द सुखमा मदा, मगन करे ततखेव ॥ १ ॥
चिदानन्द प्रभु की कैला, कैवल प्रिय अँनपाय ।
जाने केवल अनुमयी, किमसे कही न जाय ॥ २ ॥
चिदानन्द प्रभु की कृति, अर्थगभीर अपार ।
मदमति हु तेहनो, पार न लहु निरधार ॥ ३ ॥
तो पण मुझयी मदमति, तेह तणे हितकाज ।
तमन स्वहित कारणे, चिदानन्द महाराज ॥ ४ ॥
कृति तेहनी निरखी, उत्तरमाल उदार ।
तासु विवरण करवा भणी, आत्म थयो उजमाल ॥ ५ ॥
बुद्धिनिबल पण भक्तिमश, बोलु सुखकर बोल ।
कालें बोले बाल जे, कुण आवे तस तोल ? ॥ ६ ॥

१ चरणकमल । २ सुख के लिये । ३ जीवनकला-रेखा । ४
देवगुरु के आशय स्वरूप । ५ प्रथम रचना । ६ प्रश्नोत्तरमाल ।

श्री कृष्णचन्द्रनी उपनाम था विद्वानन्दना महाराज ॥
 बीसवीं सदीम विद्यमान थे ऐसा अनेक दृष्टियों से जान पड़ता
 है । आनन्दधनजा महाराज के समान वे भी अभ्यात्म ग्राह्य
 के रसिक और अध्यात्म तत्त्व में निपुण थे, ऐसा उनकी
 कृतियों से भलीभाँति विदित है । उनकी बनाई हुई कृतियाँ में
 विद्वानन्द बहातरा स्वराज्य पुद्गलगीता, ह्युक्त मध्या
 इसी प्रकार यह प्रश्नोत्तररत्नमाला मुख्य है । उनकी मध्या
 काव्यरचना मग्न पर गमीर है । प्रत्येक कृति में काव्य
 चमत्कृतियों के साथ साथ अध्यात्म अपूर्व होने से उनकी
 सारी कृति दृश्यमान है । उसके प्रत्येक पद्य में अभ्यात्म
 मार्ग के उपदेश का समावेश है । यह अष्टांग योग का अष्टो
 अभ्यासी है । इसमें उनमें उत्तम प्रकार का योगदर्शन था
 तथा अज्ञान प्रकार की शक्ति-मिद्धि विद्यमान थी ऐसा भी
 सुना जाता है । ऐसा अनुमान होता है कि वे तीर्थप्रदेश में
 विशेषतया वास करते थे । शत्रुजय और गिरिवार में तो
 अनेक गुहा या स्थान उनका पवित्र नाम से भी पुकारी
 जाती है । ऐसी दृष्टिसे प्रचलित है कि श्रीमन्नशिखरना
 पर उनका दृष्टान्त हुआ था । उनका सम्बन्ध में प्रचलित
 कहें कि तत्कालीनों में यह मिद्धि होता है कि वह निस्पृही थे ।
 लागपरिचय से वे अलग रहते थे और वे अपना जीवन
 ऐसा सादा रखते थे कि लोग भाग्य से ही जान सकते थे
 कि वे ज्ञानी और सिद्धिमग्न थे, तिस पर भी काफ
 तालीय श्याम में जब किसी को उस बात का पता चल
 जाता तो उस समय प्रायः वे उस स्थान को छोड़कर चल
 देते थे । उनकी कृति की सूक्ष्म दृष्टि से अपलोकन करनेवाले
 मनमग्न सकते हैं कि वे अनन्त सन्मग्न से परिचित थे ।
 उनकी बाणी रसाल पर अलंकारिक है । अभ्यात्म लक्ष्य के

साथ साथ शास्त्राभ्यास में उनकी समता करनेवाला कोई प्रबल पुण्य भाग्य से ही उनके बाद हुआ होगा ऐसा जान पड़ता है। आधुनिक हाने पर भी उनकी ग्रन्थशैली ऐसी अर्थबोधक एवं आकर्षक है कि आनन्दधनजी की बहानरी के साथ साथ अनेक अध्यात्मरसिक जन चिदानन्द बहोतगी को मुक्त कंठ में गाते हैं। विशेषतया चिदानन्दजी की कृति में शिष्टरचना इतनी सादी है कि उनका गाना बालजीशों के लिये भी बहुत सुजम है। उन सब कृतियों में से 'प्रश्नोत्तररत्नमाला' भी एक है। मूल ग्रन्थ बड़ा हाने पर भी उसमें अर्थगौरव इतना बड़ा है कि उसके एक एक प्रश्न के उत्तर के लिये समर्थ विद्वान एक एक स्वतंत्र ग्रन्थ की योजना कर सकता है। मेरे जैसे मद्धमति से ऐसा करना तो अशक्य है, परन्तु उसका सहज स्वीकरण करने के लिये यथामति उद्यम किया है। उसमें से नार मात्र ग्रहण कर के भव्यजन स्वपरहित में वृद्धि करें, ये ही महाकात्ता और ये ही कर्तव्यरूप समझ कर प्रस्तुत प्रस्तावना समाप्त करता हूँ। इस ग्रन्थपर थोमाज्, कर्पूरविजयजी महाराज साहेबने गुजराती भाषा में विवेचन लिखा था और वह श्रेयस्कर मङ्गल की तरफ से छप गया है उस पर मैं मेने हिन्दी भाषा में अनुवाद लिखा है।

श्री वसुमानन्द-सत्य-जानि-श्यामसुखि जैन ग्रन्थमाला-पुष्प ६

अर्प

जिनात्मतन्त्रविशारद-सुविदितान्तर्य श्री विनयहर्षद्वीधर-
पादपद्मेभ्यो नमः ।

श्रीमद् चिदानन्दजी कृता

प्रश्नोत्तररत्नमाला

चिन्तेचन समेत

(मालाकरण-योग)

परम ज्योतिः परमानन्द, परमानन्द अनूप ।

नने निद्रा सुखकर मया कलातीत चिद्रूप ॥ १ ॥

एव कलात्त अन्तर्गत, पालन पञ्चाचार ।

मन्त्रा मन्त्र मन्त्र मन्त्रादीश गुणधार ॥ २ ॥

एव मन्त्रा सुखी घरा, करण करण गुणधार ।

विदित विदित विदित, कल्या भाव अपार ॥ ३ ॥

सुखी हरे कल्या ज्ञाने, धीर वीर गोपीर

अनन्द निन्दित, अनु अरु समीर

इत्यादिक गुणयुक्त जे, जगम तीरथ जाण ।

ते मुनिर प्रणमु मदा, अधिक प्रेम मन आण ॥ ५ ॥

लास बात की एक बात, प्रश्न प्रश्न मे जाण ।

एक शत चौदे प्रश्न को, उत्तर कहु बराण ॥ ६ ॥

प्रश्नमाल ए कठ म, जे धारत नर नार ।

तास हिये अति उपजे, मार निनेक मिचार ॥ ७ ॥

निवेचन—जिनके हृदय में अनन्त ज्ञान, दर्शनरूप ज्योति का प्रकाश हुआ है, जिनको राग, द्वेष, मोहादिक सर्व दोषमात्र का सम्पूर्ण क्षय करने से अनन्तचारित्र्य-स्थिरता गुण प्रकट हुआ है, और जिनके सहज सम्पूर्ण ससार में दुमरा कोई व्यक्ति दृष्टिगोचर नहा होता ऐसे निरुपम श्री अग्निहोत्र भगवान् को मैं नमस्कारकरता हूँ। तथा कम-कलक से सम्पूर्णतया मुक्त होने अर्थात् दैहिक सम्पूर्ण उपाधि से रहित होने से हमेशा के लिये सहज स्वाभाविक आत्मस्वरूप को प्राप्त हुए और आत्मात्मा भक्तजनों को ऐसा ही स्वभाविक सुख प्राप्त करानेवाले ऐसे निष्ठ परमात्मा को मैं प्रणाम करता हूँ ॥ १ ॥

जो अहिंसा, सत्य, अस्तेय, ब्रह्मचर्य और असंग-
तारूप पांच महाव्रतों का सेवन करत ह, ज्ञानाचार, दर्शना-
चार, चारित्र्याचार, तथाचार और वीर्याचाररूप पांच आचारों
का पालन करते हैं, महामागर के सहज अगाध समतारस
से परिपूर्ण हैं, तथा साधु याग्य सत्तावीश गुणों का सदैव
धारण करते हैं, ईश, भाषादिक पांच समिति और मन,
वचन, काया की तीन गुप्तियों का तथा चरणसित्तरी (मूल

गुण विषयक ७० भेद) और कर्ममिसत्री (उत्तर गुण सम्बन्धि ७० भेद) का जो सेवन करते हैं, इसी प्रकार ज्ञान और चारित्र्य से पूर्ण ऐसे जिनके हृदय में अत्यन्त करुणाभाव का संचार है, अपितु जो मेरुपर्वत समान धीर-निश्चल है अर्थात् जो ग्रहण की हुई उत्तम प्रतिज्ञा से जो बलायमान नहीं होते हैं, जो सिंह के समान पराक्रमी हैं, अर्थात् कम शत्रुओं का नाश करने में जो केमरीसिंह के सदृश हैं, और सागर के समान गभीर हूँ अर्थात् रत्नाकर जैसे अनेक गुण-रत्नों से परिपूर्ण होनेपर भी अपनी मर्यादा का उल्लंघन न कर यत्नपूर्वक उनका समग्र रखते हैं । इसी प्रकार वायु के सदृश अप्रतिवर्धनरूप से एक स्थान से दूसरे स्थान को पकारते जिन के त्रिषु प्रयाग करते रहते हैं इत्यादि साधु योग्य गुणों से अलङ्कृत होनेमें अपने समागम में आये भयजनों को पाषाण करने हैं । ऐसे अगम तीक्ष्णरूप मुनिजनों का मन के अत्यन्त प्रेममात्र में ही प्रणाम करता हूँ ॥ २ से ५ ॥

इस प्रकार अभिष्ट देव, गुरु का बदनाम रूप मंगलाचरण कर के अब इस ग्रन्थ में जिस बात की कथन करना है उसका (अभिधेय) उसके प्रयोजन तथा उसके फल का संक्षेप से प्रत्येक बतलाते हैं ।

विवेचन — जिसमें लाखों बातों का समावेश होना के पक्षों अति ब्रह्म की-महत्त्व की बात प्रत्येक प्रश्न में लाये ऐसे ११४ प्रश्नों का इस प्रश्नात्तर नामक ग्रन्थ में ही स्थान देना ॥ ६ ॥

इस प्रश्नात्तररत्नमाला नामक ग्रन्थ को जो आत्मार्या श्री-पुरुष कठस्थ करेंगे और अच्छी तरह से मनन करते हैं उनके हृदय में अत्यन्त हितकारी विन्नेक विचार उत्पन्न होंगे,

जिसमें उनको अपने लिये मोक्षमार्ग बहुत सरल हो जायगा ॥ ७ ॥

सर्वप्रथम ग्रन्थकार प्रश्न समुदाय का वर्णन करते हैं—

प्रश्न

- देव धरम अरु गुरु कहाँ, सुख दुःख ज्ञान अज्ञान ।
 ध्यान ध्येय ध्याता कहाँ, कहाँ मान अपमान ॥ १ ॥
- जीव अजीव कहो कहाँ, पुण्य पाप कहाँ होय ।
 आश्रय सगर निर्जरा, उघ मोक्ष कहाँ दोय ॥ २ ॥
- हय ज्ञेय पुनि है कहाँ, उपादेय कहाँ होय ।
 घोघ अगोध निषेक कहाँ, पुनि अनिषेक समय ॥ ३ ॥
- कौन चतुर मूरख कण, राव रक गुणगत ।
 जोगी जति कहो जीके, को जग सत महत ॥ ४ ॥
- शूरीर फायर कण, को पशु मानन देव ।
 ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्य को, कहो शूद्र कहाँ भेय ॥ ५ ॥
- कहाँ अधिर धिर है कहाँ, छिछुर कहाँ अगाध ।
 तप जप सज्जम है कहाँ, कण चोर को साध ॥ ६ ॥
- अति दुर्जय जगम कहाँ, अधिक कपट कहाँ होय ।
 नीच ऊँच उत्तम कहाँ, कहो कृपा कर सोय ॥ ७ ॥
- अति प्रचंड अग्नि कहाँ, को दूरदम मातंग ।
 विषवेली जग मे कहाँ, मायर प्रबल तुरंग ॥ ८ ॥

किणथी डरीए मर्दा, किणथी मलीए धाय ।

किणकी मगत गुण वचे, किण मगत एत जाय ॥ ९ ॥

चपला तिम चचल कहाँ, कहाँ अचल कहाँ सार ।

पुनि अमार नस्तु कहाँ, को जग नरक दुगार ॥ १० ॥

अध धरि जग मूक को, मात पिता रिपु मित ।

पडित मूढ सुखी दुखी, को जगमा है अमीत ॥ ११ ॥

झोटा भय जग म कहाँ, कहाँ जरा अति घोर ।

प्रल वेदना है कहाँ, कहाँ नरु निशोर ॥ १२ ॥

कल्पवृक्ष चिन्तामणि, कामधेनु का रुहाय ।

चित्रावली है कहाँ, क्या साध्या दुख जाय ॥ १३ ॥

अरण नयन मुख कर मुजा, हृदय कठ अरु भाल ।

इनका मण्डन है कहा, कहा जग मोटा जाल ॥ १४ ॥

पाप रोग अरु दुखना, क्या कारण से होय ।

अशुचि वस्तु जग म कहाँ, कहाँ शुचि कहा होय ॥ १५ ॥

कहा सुधा अरु निप कहाँ कहाँ सग कुमग ।

कहा है रग पतग का, कहा मनीठी रग ॥ १६ ॥

११४ प्रश्न सूचक १६ दोहों का अर्थ

देव, धर्म और गुरु किसका कहना चाहिये ? सुख, दुख, ज्ञान, अज्ञान, ध्येय, ध्याता, मान, अपमान, जीव, अजीव, पुण्य, पाप आश्रय, सगर, निजरा, वध माक्ष, हेय, क्षेय, उपादेय बोध, अवोध विग्रह, जनिवह चतुर मूख,

राय, रक्त, गुणवत्, जागी, जति, मत, मदन, शूरवीर, कायर, पशु, मानव, देश, ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र, अधिर, गिर, द्विलर, अगाध, तप, उप सज्जम, चार और साधु किसे कहना चाहिये ? जगत में अति दुर्जय (दुख से जीता जानेवाला) कौन है ? अधिक कष्ट क्या है ? इस प्रकार नीच, ऊँच और उत्तम कौन है ? अति आकरा अग्नि कौन ? निरकुश हाथी कौन ? जगतमें (उग्र) विपत्तिलो कैसी ? प्रबल तरंग वाला सागर कौनसा ? मर्दव किन से डरते रहना चाहिये ? और भग कर शिवतया किन से मिलना चाहिये ? विजलो के सदाग चपल वस्तु कौनसी ? अपितु ससार में अवल, सार और असार वस्तु कौनसी है ? नरक द्वार कौनसा है ? अध, बेहरा, गूगा कौन है ? माता, पिता, शत्रु, मित्र, पण्डित मूर्ख, सुखी दुखी और भय रहित कौन है ? ससार में मय में बड़ा भय कौनसा है ? अति आकरी जरा कौनसी है ? बहुत आकरी वेदना कौनसी है ? और अत्यन्त वाका घाडा कौनसा है ? कल्पवृक्ष चि तामणि, कामदेव और चित्रा वेली किसे कहना चाहिये ? दुखमात्र को हटाने का सधा उपाय कौनसा है ? कान, आँख, मुख, हाथ, भुजा, हृदय, कंठ और भाल (ललाट) इन प्रत्येक का भूषण क्या है ? ससार में मोटी जाल कौनसी है ? पाप, रोग और दुखों का कारण क्या ? ससार में पवित्र और अपवित्र वस्तु कौनसी है ? अमृत और विष कौनसा ? सग और कुसग कैसा ? पतंग का रग कौनसा और मजीठ का रग कौनसा ?

इन सब प्रश्न समुदाय का वर्णन किया, अब इन के उत्तर अनुक्रम में बतलाने हैं ।

२८ प्रश्नों का उत्तर निम्न लिखित प्रकार है

देव श्री अरिहत निरागी, दया मूल शुचि धर्म सोभागी ।
 हित उपदेश गुरु सुसाध, जे धारत गुण अगम अगाध ॥१॥
 उदासीनता सुख जगमाही, ज-म मरण सम दुःख कोई नाही ।
 आत्मरोध ज्ञान हितकार, प्रबल अज्ञान भ्रमण समार ॥२॥
 चित्तनिरोध है उत्तम ध्यान, ध्येय वीतरागी भगवान ।
 ध्याता तासु सुमुखु बखान, जे जिनमत सत्पारथ जान ॥३॥
 लही भव्यता मोटो मान, कण अभव्य त्रिभुवन अपमान ।
 चेतन लक्षण कहीए जीव, रहित चेतन जान अजीव ॥४॥
 परउपकार पुण्य करि जान, परपीडा त पाप बखान ।
 आश्रय कर्म आगमन धारे, सगर तास विरोध बिचारे ॥ ५ ॥
 निर्मल हस अश जहा होय, निर्जरा द्वादशनिध तप जोय ।
 वेद भेद रन्धन दु सरूप, बघ अमान ते मोक्ष अनूप ॥ ६ ॥
 परपरिणति भमतादिक हय, स्वस्वमान ज्ञान कर प्रेय ।
 उपादेय आत्म गुण धृद, जाणो भक्तिक महासुखकद ॥ ७ ॥
 परम बोध मिथ्यादृक् रोध, मिथ्यादृग् दु र हन अवोध ।
 आत्महितचिन्ता सुनिवेक, तास विमुख जहला अविवेक ॥८॥

१ देव श्री अरिहत निरागी-राग द्वेष और माहादिक
 दाय मात्र से मुक्त हुए सज्ज, सबवर्शा उत्तम चारित्र्यवत तथा
 सयशस्विसंपन्न ऐसे अरिहत भगवान ही देवाधिदेव हैं,

जो सम्पूर्ण अतिशययत्न होते हुए भी अमृत तुल्य वचनो से भव्य जनों के प्रिविध (मन वचन और काया सम्बन्धी) ताप को उपशान्त करते हैं ।

२ दया मूल शुचि धर्म सोभागी—किसी का कोई भी अनिष्ट-अहित मन वचन और काया से नहीं करनेरूप और सबों का प्रेका-त हित करनेरूप सर्व जीवों को सुख-दायी प्रिय निपुण दया का तत्त्व जिन में समाया हुआ है ऐसा अहिंसा सयम और तप लक्षण सदा धर्म है ।

३ हित उपदेश गुरु सुमाध, जे धारत गुण अगम अगाध-ज्ञान, वैराग्य, क्षमा, मृदुता, ऋतुतादिक अनेक भले गुणों का स्वयं मेधन करते हुए भी जो भव्य जनों के लिये उनके योग्यतानुसार हितोपदेश देने में तत्पर रहेनेवाले ऐसे सुसाधु निर्मल पुण्य गुणपद के योग्य हैं ।

४ उदासीनता सुरा जगमाहि—ससार में जीवों की भिन्न भिन्न कर्मों के अनुसार जो विचित्रता प्रतीत होती है, उनमें लिप्त न हाकर ज्ञानदृष्टि द्वारा उनमें परे रह कर स्व स्वरूप में स्थित रहना अर्थात् निज कर्तव्यरूप चारित्र्य में रमणता करना इसी में सचे सुरा का समाग्र है । ससार में दृष्टिरोचर होनेवाली प्याही मायिक वस्तुओं में कतृत्व अभिमान कर उनमें लिप्त हाजानेवाले जीव ऐसे सुरा से बेनसीब हो रहते हैं ।

५ जन्म मरणसम दुःख कोई नाही—महादुर्गन्धमय पाखा ने में किसी को बिठाने पर अथवा किसी को अपाय पूर्वक कैदखाने में डाल देने पर जो दुःख उसे होता है उसमें भी बेसुमार दुःख जीव को गमावासमें होता है, क्योंकि

गमाशाम ॥ जीव का महादुर्गंधी और परतप्रत का पूरा ग्याल दिनप्रतिदिन होता रहता है । इसमें यह मूर्च्छित प्राय अवस्था भागता है और कदखान ॥ में भी किसी की अनुमति से मुक्त हो सकता है, अथवा दुख को कम कर सकता है, किन्तु ऐसा गमाशाम में नहीं हो सकता इतना ही नही परन्तु उसमें अति दुर्गंधी और परतप्रत का पूरा पूरा अनुभव करना पड़ता है । ऐसे गमाशाम के दुख से भी माता की यानीद्वारा बाहर निकलते हुए जन्मसमय जीव का अत्यन्त दुख होता है । उस समय दुख सब मुँह साफ़ ग्ये कर देनेवाला है । इसमें भी अनन्त दुख जीव का मरणसमय प्रतीत होता है । इसकी सूक्ष्म छाया अन्य जातों का भी उस समय अनुभव करते दुख का अपनी आँखों में देखने पर नजर आती है । यह तो भिन्न एक समय के दुख की बात है किन्तु ऐसे अनन्त जन्म मरण के फरे में जीव घूमता ही रहता है । जब तक जन्म-मरण के धीजभूत, राग द्वेष मोह, अज्ञान प्रमुख दाय का दूर करन का जीव प्रयत्न नहीं करता तब तक ऐसे अनन्त दुखों में से उसका छुटकारा नाना अमम्भर है पैर राग, द्वेषादिर दायों का निमट किया कि तुरन्त ही जन्म-मरण के अनन्त दुखों का जन्त हाता निश्चय समझ देना चाहिये ।

६ आत्मगोध ज्ञान हितकार-जिसमें आत्मा का स्वरूप प्रकट हो आत्मा का हितकारी गुण और अहितकारी दाय का भान हो, जिसमें हितकारी वस्तु का ही ग्रहण और अहितकारी वस्तु का त्याग करने का उन्म जग, वो तत्त्व ज्ञान आत्मा का अत्यन्त हितकारी है । मंत्र साधुजनों की यथाविध उपासना कर के यह प्राप्त करने योग्य है इस से विज्ञान-त्रिके आगृत होता है । कहा है कि " सो कहिये सो

पूछिये, तामें धरिये रग । चाते मिटे अवोधता, बोधरूप बहे रग ॥ ” जिसमें राग, द्वेष और मोहादिक का ताप उपशम और उत्तम समय का सेवन कर सहज शीतलता का अनुभव हो ऐसा आत्मज्ञान ही अत्यन्त हितकारक है ।

७ प्रबल अज्ञान भ्रमण ससार—जिस प्रकार गदुसरा घिष्टा में रति मानता है, उसका धा ही प्रिय लगता है परन्तु दूसरी उत्तम वस्तु प्रिय नहीं लगती उसी प्रकार भवाभिनदी जीव को क्षुद्रता, मृच्छा, दीनता, मरसर, भय, शठता, अज्ञता और स्वच्छदधृष्टि घिगरे दोषों के कारण जो दीर्घकाल तक ससार पर्यटन करना पड़ता है वह प्रिय लगता है, परन्तु सदगुणों से जन्म-मरण के भय से मुक्त हो सकते हैं उनका प्रिय नहीं लगना भी प्रबल अज्ञानता का ही कारण है ।

८ चित्तनिरोध ते उत्तम ध्यानः—जब तक जीव का पच विषयादिक प्रिय है तब तक चित्त का प्रवाह (व्यापार) उसी दिशा में बहता रहता है । आत्मा को अन्त में अनर्थकारी दिशा में बहते मन के प्रवाह को रोक कर एकांत हितकारी दिशा में उस प्रवाह को लगाना-लगाने का प्रयत्न करना उत्तम ध्यान कहलाता है । आर्त्तध्यान और रौद्र ध्यान के कारणों का टालकर धर्मध्यान और शुक्ल ध्यान के कारणों के सेवन करने का आदर करना ही आत्मा के लिये एकान्त हितकारी है । चित्त का वेग विषयादिक में बढ़ता रहे ऐसे घुर कारणों के सेवन से बारबार सक्लेश पैदा होता है । इसका सम्यग् विचार कर उन घुर कारणों से होनेवाले सक्लेश को रोकने के लिये अरिहतादिक पदों का स्वरूप समझ कर उनमें मन को लगाना और उसीमें तल्लीन होजाना ही आत्मा का एकान्त हितकारी है ।—

चार भावनाओं का अन्तःकरण में आश्रय ग्रहण कर स्वपरहित के लिये प्रयत्न करना यह ही सच्चा पुण्य का मार्ग है। पूव महापुरुषों ने भी इसी का पुण्यमाग माना है और उपदेश किया है। स्वपर की उन्नति चाहना ही इसी का माग का अवलम्बन करना योग्य है।

१६ परपीडा से पाप वृत्तान—वाधसे, मागसे, माया से या लाभ से राग-द्वेष का बन्धीभूत होकर, आत्मा का निष्कषाय-निर्मल स्वभाव भूल कर, परमाय में पड़ कर "मव जीवों का धाम समान समझना" इस महावाक्य को भूल कर परजीवों का यथायोग्य सहायता देने के स्थान में ऊलट्टी पीडा पहुँचाने निमित्त मन से, वचन से, कायामें प्रवृत्ति करना, कराना या अनुमोदन करना इसके समान दूसरा पाप-अपराधचरण क्या हो सकता है ? परमेश्वर में जीव को पाप के निषेधा विषाक भोगने पड़ता है। पापाचरण से ही जीव का नरक तिर्यक्ष गति में कटित दुःख की यातना सहनी पड़ती है। इसीसे भयभाज जन घेने पापाचरण से सदैव दूर रहते हैं। सब का आत्मगत समझ कर किसी भी जीव का किसी भी प्रकार का दुःख हा ऐसा कार्य कभी भी न ना स्वयं करते हैं, न करवाते हैं। जा बात खुद को प्रतिकूल दुःखकारी जान पड़े उसे दूसरा पर नहा अज्ञमाना चाहिये। शांत चित्त में यदि दूसरा की स्थिति का उचित विचार कर जाय तो उसे दुःख पहुँचाने की क्या इच्छा हो ही नहीं सकती। बिना विवेक के जीव मिथ्या अहता और ममता में बेमन होकर दुसर का दुःख पहुँचाने के लिये उद्यत होजाता है और विवेकद्वारा स्वपर का यथाय भाव जाने पर वह स्वपर के अहितकारी माग में पिछा हट

जाता है । क्षमावत विप्रेकी जीव हो अहिंसा धर्म का यथार्थ पालन कर सकता है ।

१७. आश्रम कर्म आगमन धारे—जिसमें नये नये कर्म आकर आत्मा से मिले अथात् आत्मा के साथ शुभा शुभ कर्म का मिश्रण होने का जो कारण है उसे शास्त्र में आश्रय कहते हैं । इन्द्रियों व विषयों का संयम, क्राधादिक कषाय के वश होना, अविरतपन से रहना, मन, वचन और काया के विचित्र व्यापार करना, और नवतन्त्र प्रकरण में कथित पचीस प्रकार की क्रिया का संयम करना इनसे शुभा शुभ कर्मों का आवागमन होता है ।

१८. सप्त ताप्त निरोध विचारे—उपरोक्त आश्रय का अटकाने अथात् ऊपर बतलाई हुई विविध करणी द्वारा आत्मा के साथ मिश्रण होनेवाले शुभाशुभ कर्म की राखना सम्भर कहलाता है । समिति (सत्यं प्रवर्तन), गुप्ति (मन, वचन और काया का गोपन), परिसह (अनुकूल या प्रतिकूल उपसर्गादिक) और क्षमादिक दस महाशिक्षा का पालन करना, द्वादश भावना और सामायिकादिक चारित्र्यद्वारा प्रवृत्त आश्रय टाले जा सकते हैं ।

१९. निर्मल हंम अश्र जहा होय, निर्जरा द्वादशविध तप जोय—जैसे हंस क्षीर-नीर का पृथक् पृथक् कर सकता है, उसी प्रकार जिसके घट में निर्मल ज्ञान-चैराग्य प्रकट हुआ है वह बाह्य ओर अभ्यतर तप द्वारा निर्जरा-पूर्वभय के संचित कर्म का क्षय कर सकता है । सात्त्विक विना निराहार रहना, आहार में कमी करना, नियमित रूप से

स्नानपान धार करना, नाना प्रकार के रस का त्याग करना, समग्रकर स्वाधीनरूप में शीत, तापादिक का सहना, और नाना प्रकार के आसन जप प्रमुख में देह का दमन करना, ये सब ब्राह्म तपस्वरूप हैं। यह ब्राह्म तप उत्तम लक्षण से किया जावे तो इसमें अभ्यन्तर तप की पुष्टि होती है। जाणता अजाणता गुप्त या प्रकटरूप में किये पाप की निष्कपटरूप से शुद्ध के समीप शुद्धि करना, गुणीजनों का बहुमान करना, सदगुणों की सेवा-चाकरी करना, अभिनव शास्त्र का पठनपाठनादिक करना, अग्नितादिक पद का स्वरूप समझ कर उसमें अपनी धृति स्थिर करना और देहमूर्च्छा का त्याग कर परमात्मस्वरूप में तह्मोन होजाना ये अभ्यन्तर तप कह जाते हैं। समतापूयक शास्त्र, आशानुसार पूर्वोक्त तप करने से अनेक जन्म के संचित कठिन कर्म भी क्षय होजाते हैं। अतः मात्तार्थी जनों को आत्मविशुद्धि करने निमित्त उक्त उभय प्रकार के तप अवश्य मेवना योग्य है। तीर्थकरोंने भी उत्तम तप का आश्रय लिया है।

२० वदमेद वधन दुस्वरूप—वेदमेद अर्थात् चार वेदघात। वधन (वध) दुःखदायक ही है। परमाय ऐसा है कि नयतत्त्व में अतुल्य से कथित वध चार प्रकार का है। यह मांस का विरोधी होने से दुःखदायक ही है। १ प्रकृतिवध, २ स्थितिबध, ३ रसबन्ध और ४ प्रदेशबध। आत्मा के ज्ञानादिक गुण को आवरण का स्वमाधाला प्रकृतिबन्ध, दीध या हृत्प काज की स्थिति का निश्चय करनेवाला स्थितिबध, १-२-३-४ ठाणियों अथवा तीर्थ मदादिक शुभाशुभ रस जो विपाककाल में वेदना पड़े वह रसबध और

इन तीनों के समग्ररूप जो कर्म के प्रदेग का स्वयं हाता है वह प्रदेशबन्ध । ये कमबन्ध शुभ तथा अशुभ दोनों प्रकार के हो सकते हैं । इसका विशेष अधिकार कर्मप्र पादिक से जाता जा सकता है । यह शुभ बन्ध भी स्वर्ण की चेड़ी के सदृश और अशुभ व र न्हाके की चेड़ी के सदृश है । इन दोनों प्रकार के बन्धों को भारभूत-दुःखदर्श समझकर मुमुक्षु को त्याग करने योग्य है ।

२१ अध अमात्र ते मोक्ष अनूप—मिथ्यात्व, अविरति कथाय योग प्रमुख कथाय के सामान्य हेतु हैं और इनके विशेष हेतु भी कमप्रथम बतलाये गये हैं । उनका लक्ष्य रखकर उन बन्ध हेतुओं से बचते रहने से आत्मा अनुक्रम से अनुपम ऐसे मोक्षसुख का अधिकारी हो सकता है । राग-द्वेष प्रमुख भारकर्म हैं अर्थात् ये कमबन्ध की बहुत पुष्टि करते रहते हैं । इसमें आत्मा स्वस्वरूप से द्यूत-भ्रष्ट होकर परमाश्रय में ही सुख प्राप्त रहती है और ऐसा करने से संसारसतति की वृद्धि होती रहती है । बट के बीच के समान उनका अन्त नहीं आ सकता है, परन्तु यदि राग-द्वेष प्रमुख पोषक पदार्थ नहीं मिले तो उसका तुरन्त ही अन्त होजाता है । इसलिये तत्त्वज्ञानी अध्यात्मी पुष्प राग-द्वेषादि का ही निर्मूल करने का प्रयत्न करते हैं ।

२२. परपरिणति भमतादिक हेय—अपनी आत्मा को अच्छा तरह से पहचान लेना और उसमें जो अनन्त शक्ति सामर्थ्य समाया हुआ है उसकी जितनी दृढ़ प्रतीति हो ऐसे सबल ध्वन या चोतराग भगवान् की परम तत्त्वबोधक प्रतिमा का अन्तर लक्ष्य से आलम्बन लेना और उसमें ही अर्थात् स्वस्वरूप में ही रमण करना ऐसी प्रवृत्ति आत्मा को

अत्यन्त हितकारक है। परंतु ऐसी आत्मपरिणति ता प पुद्गलिक वस्तु में अनादि अनन्तकाल से लगी हुई प्रीति-ममता का आड़ने पर ही आगृत हो सकती है। अतः आत्मार्थी जनो का ऐसी पौद्गलिक प्रीति छोड़कर आत्मा के अन्तरंग ज्ञानादिक गुणों से प्रीति आड़ना योग्य है। जब तक जीव नरामा परवस्तुओं में ममता बुद्धि रखता है तब तो चाहे जितना पाया कष्ट सह फिर भी यह उसकी आत्मा के लिये हितकारक समझ नहीं आ सकता, किन्तु ममता बुद्धि के नष्ट हो जाने पर ही उसकी स्फूर्ति करणी उसका आत्मा के लिये एकान्त हितकारक हो जाती है। अतः मुमुक्षु जीवो का परवस्तुओं पर से ममता बुद्धि का हटाकर आत्मा के स्वाभाविक सदगुणों में ही ममतानुद्धि रखना उचित है और यह ही वस्तु है।

२३ स्वरूपभाव ज्ञान कर लेय—स्व अर्थात् आत्म द्रव्य और पर अर्थात् आत्मा सिवाय अन्य द्रव्य इनका नित्य प्रकार यथाथ ज्ञान हो तब तक ही अपना शक्तिभर गुणगण अभ्यास करना उचित है। आत्मा, धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, पुद्गल और काल ये छ द्रव्य उनके गुणपयाययुक्त होत हैं। इनका विशेष अधिकार नव तत्त्वादिक ग्रंथों में पाँदिये। आत्मा चेतनयुक्त चेतन द्रव्य है जब कि शेष सब चेतन रहित जड़ द्रव्य हैं। उनका उनका गुणपयाय युक्त अच्छातन्त्र में समझकर आत्मा के अनुपयागी ऐसे पुद्गल प्रमुख परद्रव्यों से निवृत्त होना चाहिये। ज्ञेय अर्थात् जानने योग्य सब द्रव्यों का जानकर तनने योग्य का तजना और आदरने योग्य का आदरना, यह ही उत्तम विवेक का फल है। ज्ञेय ताने के सदृश केवल मुखपाठ मात्र से तो आत्मा का, कहिये करना वैसा नहीं।

२४ उपादेय आत्मगुण वृद्ध, जाणा भक्ति महा सुख

कद—आत्मा के अनन्त गुणों का वृद्ध अर्थात् समुदाय यह ही उपादेय अर्थात् आदरने-आराधने योग्य है। और यह ही आत्मा के लिये परम सुखकारी है। स्वगुणवृद्ध की उपेक्षा कर और आत्मगुण के विनाशो अथवा अथगुणों का पोषण कर जीव अपने आपका स्वयं ही जानु बनता है। इसी में उसे सत्तागत रहे अनन्त सुख का आनन्द-अनुभव नहीं कर सकता। अनन्तकाल से चली आती अपनी इस भूल का सुधार कर स्वर्गाय मात्र का जड़ से उखाड़ फकने का यत्न करना अत्यन्त जरूरी है कि जिसमें आत्मा का सत्तागत सकल गुणवृद्ध आसानी से जागृत होकर प्रकाशित हो सके।

२५. परमबोध मिथ्याद्वन्द्व—मिथ्यात्व अर्थात्

मिथ्यात्व-विपर्यय-विपरीत मानना, तत्त्व में अतत्त्वबुद्धि और अतत्त्व में तत्त्वबुद्धि, गुण में द्रव्यबुद्धि और द्रव्य में गुणबुद्धि, हित में अहितबुद्धि और अहित में हितबुद्धि, सुदेव में दुष्टबुद्धि और दुष्ट में सुदेवबुद्धि, सुगुरु में दुर्गुरुबुद्धि और दुर्गुरु में सुगुरुबुद्धि, इसी प्रकार सुधर्म में दुधर्मबुद्धि और दुधर्म में सुधर्मबुद्धि ऐसी मिथ्यामति ही मिथ्यात्व कहलाता है। इनका रोक अर्थात् रोक करना ही परम बोध है। उपर विहित मिथ्यात्व अनादि दुःखों के योग-से उत्पन्न हुआ है। उसको रोकने के लिये आत्मार्थी जनों को प्राप्त करना उचित है। महासमर्थ ध्यानी पुरुषों पाती वृद्ध, पूर्ण निवास किये बिना वह

रोग मिटना कठिन है और बिना इनके मिट अनन्त अप्पा बाध अक्षयसुख मिलना भी असम्भव है ।

२६ मिथ्यात्व दुःख हत अयोध—जिसमें मिथ्यात्व जाय अनन्त अपार दुःख पैदा हो यह ही अयोध या अज्ञान है । मिथ्यात्व यह महागल्य, महाविष, महाप्याधि और महादुःखरूप है । उसका तथा उसकी महान व्याधा का जो न मिटा सक उस ज्ञान नहीं किन्तु अज्ञान ही समझना चाहिये । जो स्वयं ही पुरान मिथ्यामति एवं मिथ्यावासना से भर हुए हैं वे बच्चा हमरां के मिथ्यात्व का क्योंकि मित्र भक्त हैं ? जो स्वयं ही भयोद्धि में अनेकश कूबने हो हमरां का कैसा तार सकन है । जिनका गुद का भी समर्थ वशन सम्यक्त्व प्रकट नहीं हुआ वे दूसरे अर्थीनों का किस प्रकार सम्यग्ज्ञान प्रकट सकते हैं ? जो स्वयं ही अनन्तर निधन दुःख स्थिति में दुःख भागने रहने हैं वे दूसरा का शायतन सधन सुख स्थिति किस प्रकार प्राप्त करा सकते हैं ? अतः जिसकी मिथ्यावासना दूर करने की अन्त करण से इच्छा हो उसका येमे समर्थ निष्पक्षपाती मेत सुसाधुजनों की हितचिन्ता मानकर, उसपर मनन कर, आचार विचार में भरसक प्रयत्न करना चाहिये । यह ही आत्मा के लिये एकान्त हितकारी मार्ग है और यह ही उपादय है ।

२७ आत्महित चिन्ता सुनिवेक—जिसमें आत्मा का हित कल्याण हो सके उसका हृदय में सदैव चिन्तन (लक्ष्य) बना रहे इसे ही सुनिवेक अर्थात् सदा विवेक कहते हैं । शेष विवेक तो केवल दृष्टिम या निरर्थक है । आत्मा क्या वास्तु है ? इसका स्वरूप क्या है ? इसके क्या गुण हैं ? इसकी शक्ति कितनी है ? उस पर किस प्रकार आचरण आ

गया है ? यह किस प्रकार प्रकट हो सकती है ? उसमें अन्त रायभूत कौन है ? वह अन्तराय क्यों कर दूर हो सकता है ? उसके साधन कौन कौनसे हैं ? उन साधनों का किस प्रकार उपयोग करना चाहिये ? यह मनुष्यभव कितना अमूल्य है ? इसको किस प्रकार निरर्थक खो रहे हैं इत्यादि आत्मा सम्बन्धी चिंतन के साथ साथ अब विशेषतया जागृत होना बहुत जरूरी है । जिसका आत्मा का अनुभव हुआ है ऐसे सतजनो की सेवा भक्ति बहुमान करना बहुत ही आवश्यक है । स्वहित कार्य ॥ गफलत करने में जीव का अवतक अनेकों यातनाएँ सहनी पड़ी है और भविष्य में भी सहनी पड़ेगी, अतः अब और अधिक स्वहित साधन की उपेक्षा न कर जैसे बने वैसे जल्दी उत्साहपूर्वक एवं प्रेम से साक्षात्कार कर स्वहित साधन का पूरा लक्ष्य रखना चाहिये । इसमें गफलत करने से बड़े भारी दुःख की संभावना है, क्योंकि स्वहित साधने के लिये अन्तर लक्ष्यरूप सुविधेक प्रकट होना जीव के लिये अत्यन्त दुःकर है ।

२८. तास विमुख जटता अविवेक-उक्त प्रकार का आत्मलक्ष्य छोड़ कर कथल जड़ एसी पौद्गलिक वस्तुओं में ही प्रीति रखना, उसी में निमग्न हो जाना इस के उपरांत दूसरा कोई कर्त्तव्य अवशिष्ट (शेष) न जानना, खान-पान, ऐश-आराम करना यह ही इस दुनिया में सार वस्तु है और इसी को प्राप्त करने का अहर्निश उद्यम करना ही कर्त्तव्य है । ऐसे चेकान्त अज्ञान गर्भित कुचिचार ही अविवेक है । ऐसे अविवेक से ही मिथ्यावामना की वृद्धि होती है और इसीसे जीव को ससारचक्र में भ्रमण करना पड़ता है ।
जन्म, जरा, मृत्यु, विज-जवाभि और मरणा-मरण

जय अनन्त दुःख दासानल में जला ही करता है और पना होने पर भी माण-मदिरा के प्रबल योग विचार में वह अपने आप का सुखा प्रतीति करता है अथवा पना ही करित क्षणिक सुख का आगा रहता है । ऐसा प्रयाग्य जीव का क्याण कैसे हो सकता है ?

२० में ५७ तक २० प्रश्नों का उत्तर

परम माधक चतुर कहाय, मूरख जे ते बध यथापे ।
त्यागी अचल रात्र पार, जे लोभी त रक कहापे ॥ ९ ॥
उत्तम गुणरागी गुणरत, जे नर लहल भरोदधि अत ।
जोग जम ममता नदि रति, मन इन्द्र जीव ते जति ॥ १० ॥
समता रम मायर मो मत, वचन मान ते पुरुष महत ।
सुरवीर जे कद्रप नार, कायर काम-आणा मिर धार ॥ ११ ॥
अनिषेही नर पशु ममान, मानन जस घट आतम ज्ञान ।
दिव्य दृष्टि धारी निनदेन, काता ताम इन्द्रादिक सेव ॥ १२ ॥
बाल्यन त जे तल पिडाणे, क्षत्री कर्म-रिपु बश आण ।
वैश्य हाणि वृद्धि जे लरो, शुद्ध भक्ष अमक्ष जे मरो ॥ १३ ॥
अधिर रूप जागो ममार, धिर एक निन धर्म हितकार ।
इन्द्रि सुख छिह्यर जल जाणो, भ्रमण अतिद्वि अगाध बरानो ॥ १४ ॥
इच्छारोधन तप मनोहार, जप उत्तम जग में नवकार ।
मजम आतम धिक्ता भाव, भयमायर तरवा को नाव ॥ १५ ॥

छती शक्ति गोपवे ते चोर, शिवसाधक ते साध किशोर ।
अति दुर्जय मनकी गति जोय, अत्रिक कपट नारी मे होय ॥१६॥

२९. परम साधक चतुर कहावे—बालक को स्तन-
पान की सहज यासना परमव की मिद्धि प्राप्त कराती है ।
उस और उसके सहज अनेक पुराण से परमव की प्रतीति
कर के इस क्षणिक देह का छोड़ने के पश्चात् जो परमव में
पुनः का अमर प्रयाण करना है उसके लिये पहिले से ही
शुभ साधन कर करने के लिये तैयार रहे उसी को सच्चा
चतुर समझना चाहिये, क्योंकि यह अपनी चतुराई का
सदुपयोग अपने हितसाधन में करता है । अपितु कितने
ही मुग्धजन ता लोकरजन करने के लिये ही स्वचतुराई बन-
लाते हैं किन्तु यह उसका सदुपयोग न होकर दुरुपयोग है ।

३० मूरख जे ते ग्रन्थ नदावे—मिथ्यात्व, अविज्ञि,
रूपाय और याग, दु प्रणिधान के राग-द्वेषादिक गोर दिवके
कारण जीव विविध कमवधन कर समारम्भ में निरत
रहता है उन आत्मगुणों के विरोधी दोषों का भेदन करने-
वाला और आत्मगुणों का नाश करनेवाला आन्देही मूर्ख
है । बुद्धि प्राप्त कर तत्त्व का विचार करना चाहिये ।
इस महावाक्य के गूढार्थ का न समझ कर उक्त विषय
उपयोग करनेवाला दुबुद्धि विवेकहीन मूर्ख ही कहलगा है ।
दुर्लभ मानव देह को प्राप्त कर वीतरागद्वेष इन्द्र-निन्द
का पालन करना इस महावाक्य की उक्त का दुष्ट
एव तनिक ऐसे विषयसुखों में ही न होकर
मूर्खता है । सुपाठान्तर, उद्ध

उठाना इस महावाक्य का मम भूल कर प्राप्त की लक्ष्मी का केवल यज्ञ-आराम में ही उड़ा देना अथवा नृपणता दास में उस पर खाटी ममता युद्धि रखकर उसका कुछ भी सदुपयोग न करना इसे भी मूरतता न कहें तो और क्या ? और जिहा पाकर दूसरों से प्रीति उत्पन्न हो ऐसे प्रिय एवं पथ्यरचन बोलना इस महावाक्य का भूला कर जैसे तैसे बर्बाद करते रहना यह उन्मत्तता नहीं तो और क्या ? इन ऊपर लिखे महावाक्य में हा बहुधा सब स्मार का समाधान है । जो इनका स्मार समझ कर उसके अनुसार व्यवहार करते हैं उनका ससारचक्र में अधिक काल तक नष्टा भ्रम बना पड़ता है । तत्पर रहस्य समझ कर, तत्त्वधर्मा निश्चल रख कर जो तत्परमणता करने हैं, अर्थात् जड़ चेतन का अदृष्टी प्रकार समझ कर स्वचेतन द्रव्य स्थित अन्तर्गत अगाध शक्ति-सामर्थ्य की वृद्ध प्रतीति कर जो स्वमात्मा व ही सत्तागत रहनवाली अन्तर्गत अपार शक्ति का प्रकट करने का पवित्र युद्धि में धीतगाग धनानुसार प्रवृत्ति करते हैं उन भाग्यशाली मध्यजनों का अधिक भग्नमण नष्ट करना पड़ता । किन्तु ऊपर लिखी रीति के विपरीत अपनी इच्छानुसार यज्ञ कीर्ति की इच्छा में या मतानुगतिकता में दूसरों किंसा प्रकार के बदले की इच्छा से दानादिक धर्मप्रिया करते हैं ये मूरजन्म आत्मद्विष्ट नहीं साध सकते, अतः माझार्थिजनों का यदि कोई धर्म अनुष्ठान करना हा तो केवल आत्मकल्याण के लिये ही करना चाहिये, क्योंकि ऐसे पवित्र आत्मलक्ष्य में आत्मा निमल होती है और विपरीत लक्ष्य में आत्मा मलिन हा जाती है ऐसा समझ कर विवेकयुद्धि द्वारा विचार कर स्वाहित आदरना चाहिये ।

३१ त्यागी अचल राज पद पावे—सद् विवेकद्वारा

तत्वातत्य का निश्चय कर जो सत्पुरुष तजने योग्य को तज देते हैं और आदरने योग्य को आदरलेते हैं। वे अन्त में अविचल मोक्ष पदवी को प्राप्त करते हैं। जिन कारणों के सेवन से जीव को नाहक भवभ्रमण कर अन्तदुःख सहने पड़ते हैं वे सब कारण त्याज्य हैं और जिन कारणों के सेवन से जीव सत्य कर्म बन्धनों से मुक्त हो कर अन्त में परमपद को प्राप्त करते हैं वे ग्रहण करने योग्य हैं। अर्थात् सत्य पापस्थान का समझ कर परित्याग करने योग्य हैं और वीतराग सर्वज्ञ कथित सब गुणस्थान अनुक्रम से ग्रहण करने योग्य हैं। इस प्रकार विवेकयुक्त त्याग वैराग्य को सेवन करनेवाले अनुक्रम से अक्षयसुख को भाग सकते हैं। अपने अपने अधिकारानुसार धर्म साधन कर अनुक्रम से ऊंची सिढ़ी पर चढ़नेवाले सुखपूजक स्वउन्नति का साधक अक्षय अबाधित सुख को प्राप्त कर सकते हैं।

३२. जे लोभी ते रक कहाये—यथायोग्य भोगसामग्री के प्राप्त होने पर भी जो लोभान्ध हाकर अधिकाधिक की तृष्णा करते रहते हैं वे ही सबमुच दीन-दुःखी हैं और प्राप्त सामग्री में सन्तुष्ट रह कर जो प्रसन्नतापूजक परमेश्वर के लिये सत् साधन का सेवन करने का उद्योगरत रहते हैं वे ही सबमुच सुखी हैं। “न तृष्णाया परा व्याधि, न तोषात् परम सुखम्” यह महावाक्य उपरोक्त बात का समर्थक है। ऐसा समझ कर समझदार व्यक्ति को सतोषवृत्ति धारण करना चाहिये।

३३ उत्तम गुणरागी गुणवत, जे नर लहत भयोदधि अन्त—जा स्वयं सद्गुणी होते हुए भी दूसरे सद्गुणी का रागी होता है वह पुरुष शिघ्र ही ससार का अन्त पा सकता

सुख शांति, निरममता अनुकूल, ममता शिथिल प्रतिकूल है, निरममता अनुकूल ॥ '

३५ मन इन्द्र जीते ते जति—मन को और इन्द्रिय वर्ग का वश में कर घीतराग परमात्मा द्वारा आदर्शित दश शिक्षा को अच्छी प्रकार समझ कर जो आधिपत्या करते हैं वे ही सद्य यति हैं और इसके विपरीत आचरण कर अर्थात् मन और इन्द्रियों को स्वतन्त्र छोड़ कर जो केवल स्पर्श-द्वेष से आज्ञा विरुद्ध आचरण करते हैं वे तो केवल यति नाम का कलंकित करनेवाले हैं यह सद्य समझना । जो उत्तम प्रकार की दश शिक्षा सर्वज्ञ भगवान् ने आत्मा के पेट में हित के लिये फरमाई है वे इस प्रकार हैं—

१. क्षमागुण धारण कर सहनशील बनना २. मृदुता-कमलता धारण कर सद्गुणी प्रण्ये नम्रता धारण करना ३. अनुतः अर्थात् सरलता धारण कर निष्कपट वृत्ति रखना ४. लोभ छोड़कर सतापवृत्ति रखना ५. यथाशक्ति बाह्य अभ्यन्तर तप द्वारा आत्मविशुद्धि करना ६. समय गुण द्वारा आत्मनिग्रह करना और सब जंतुओं को आत्म समान समझ कर किसी के प्रति प्रतिकूट आचरण कभी नहीं करना ७. प्रिय और पथ्य अर्थात् हितकारी सत्य भाषण करना ८. अयायाचरण छोड़कर प्रमाणिकपन में अर्थात् शुद्ध अन्तःकरण से व्यवहार करना ९. ममतादिक परिग्रह को अनथरूप समझ कर-निर्धारीत कर निर्ममत्वपन-निस्पृहपन धारण करना १०. मन, वचन और काया को पवित्रता कायम रख कर चाहे जैसे विषयभोग से विरक्त रहना । उक्त दश महा शिक्षा को यथाथ रीति में अनुसरण करनेवाले यति जगत

है । जो स्वयं गुणी हा कर दूसर क सदगुणों का सहन नहीं कर सकता और इसलिये उसके ऊपर अव्यभिच प्रेम रखने क स्थान में द्वेष रखा या मरमर धारण करता है यह स्वयं स्वगुण से च्युत हा कर भय अटवी ॥ ही मटकता रहता है । अर्थात् द्वेष दाप में अ-उ गुणा का भी नाश हा जाता है और उत्तम गुणराग में गुणहीन भी उन्नति का प्राप्त करता है । श्रीमद् यशोविजयजी उवाच्यायने १८ पापस्थानक की म-प्राय में द्वेष की मज्जाय में द्वेष दाप से हानेवाली महा हानि और गुणराग से हानेवाला पक्षात् आत्मलाभ का भली भांति ध्यान किया है अतः उसमें उस सम्प्र-ध में विशेष मनन कर कृष्ण रामद्वय क समान सदगुणप्राप्ति बनने का प्रयत्न करना उचित है ।

३४ जोगी जम ममता नहीं रति जिस का रक्षमात्र भी परपुद्गल वस्तु में ममता नहीं हानी यह ही सच्चा योगी है । उत्तम प्रकार क योग में जिसमें ममता का नाश कर दिया है वह हा माक्ष का अधिकारी हा सकता है । ममता मू-उ ही मचमुच परिग्रहक है और परिग्रह से उन्मत्त हुए उचार जागो का कल दुदशा ही हाती है । जिस पर भी जो साधुने धारण कर परिग्रहा ग्रहण करत है उनकी ता संप्र महा विगमना होती है । क्योंकि ये साधु वेद में जगत को टगते हैं अथान् धमडम बन जगत का टगते हैं और संप्र भगवान का पवित्र आना का भग करत हैं । सवज्ञ भगवान ॥ साधु को द्रव्य भाव में निग्र-यपन धारण करने का जादश दिया है । द्रव्य में स्वग आदि और भाव से मूढ़ा का परित्याग करना भगवानने फर्माया है । उम प्रकार प्रतिज्ञा करने पर भी पुन प्रतिज्ञा भट्ट हा कर ममता धारण करना अत्यन्त अनुचित है । कहा भी है कि “ ममता धिर

कर चुके हों वे तो कभी भी अभिमान नहीं करते, अपितु अभिमान झाड़कर नम्रता गुण की प्राप्ति से ही पूर्णता प्राप्त होती है और जो अपूर्ण होने पर भी अभिमान-मिथ्या अभिमान करते हैं उनको पूर्णता प्राप्त हो ही नहीं सकती, अपितु थोड़ी बहुत प्राप्त की हुई पूर्णता भी नष्ट हो जाती है। अतः सब में श्रेष्ठ बात यह है कि जिस जिस प्रकार गुण की वृद्धि होती जाय वैसे ही वैसे नम्रता की भी वृद्धि होनी चाहिये। जिस जिस प्रकार नम्रता में वृद्धि होगी वैसे ही गुणवृद्धि में गति शीघ्रतया होगी और जैसे नम्रता में ब्रुटो होगी वैसे ही गुणवृद्धि में भी कमी होती जायगी "लघुता तथा प्रभुता" "और "प्रभुता से प्रभु दूर" ऐसा नियम है। इसीसे रावण और दुर्योधन जसों का भी बेहाल हुआ और रामचन्द्र तथा पांडवों का अभ्युदय हुआ।

३८. शूरवीर जो कण्ठ्य वारे—जो कामविकार का निवारण कर और विषयवासनाओं को निर्मूल करे वे ही सचमुच शूरवीर अर्थात् बहादुर हैं और जो कामविकार के बशीभूत होकर स्वपरहित से उचित रहता है वह ही डर-पोक या कायर है। लखों पुरुषों का सामना कर रण में झूझनेवाले अनेकों सुमद होते हैं, परन्तु एक अक्का-खी के नेत्र कटाक्ष को वे भी सहन नहीं कर सकते, खी के सामने केवल कायर बन जाते हैं। अपितु कामविकार से अंगे हाकर अंधे बन जाते हैं। अपनी मयादा से मुह मोड़ कर जहा तथा भटकते रहते हैं और अनेक स्थानों पर मार-भर्त्सना पर अपमान के शिकार बनते हैं तथा अन्त में मलिन वासना से मर कर अन्त नीच गति में उत्पन्न होते हैं। अतः प्रत्येक खी-पुरुष को कामविकार को बश में कर

के लिये महा आशीवादरूप है, और व परम पवित्र मार्ग का उल्लंघन कर केवल आपमति में स्वच्छन्दपन से फिरने वाला यति तो केवल जगत में आपरूप ही है ।

३६ ममता रस सागर से सत-राग, द्वेष और माई जय ममतादिक विचारों का छाड़कर जो सदा समता रस में ही लान रहने ह वही सचमुच सत पुरुष है ऐसे ममतावत साधु सचमुच विश्वपद हैं । मसार में ऐसी कोई भी वस्तु नहीं है जिस का उनकी उपमा दी जा सके, अतः ऐसे समता वत भक्त साधु जन उपमानोक्त कहलाते हैं । शास्त्रकार में कहा है कि जिसका समता रस स्वयमूर्मण समुद्र की कथा करता है और निरंतर बुद्धि प्राप्त करता जाता है ऐसे मुनीश्वरों की उपमा वाक्य इस चराचर जगत में कोई भी वस्तु दृष्टिगोचर नहीं होती ” तिस पर भी जो चन्द्र, सूर्य, सागर, भू रजः प्रमुख पदार्थों को जो उपमा दी जाती है उसकी एक-दशाव समझना चाहिये ।

३७ तनत मान ते पुरुष महन्त—जो मान मनुष्या में सामान्य नियमानुसार दृष्टिगोचर होता है और जिसके कारण जर्जा का बहुरा अनेकों कष्टों का सामना करना पड़ता है तथा जिसके परिणामस्वरूप नरकादि दुर्गति में भी जाना पड़ता है उस दुःखदायी मान-अभिमान को जो छोड़ देता है वह ही बड़ा महन्त पुरुष है । अभिमान त्याग का उपाय नम्रता है । जब तक हम पूर्णता प्राप्त न करें तब तक अभिमान क्या कर कर ? तथा पूर्णता प्राप्त कर लेनेवाले को भी अभिमान करने का क्या आवश्यकता है ॥ अर्थात् पूर्ण एवं अपूर्ण के अभिमान करने के लिये कोई कारण ही नहीं रहता । तिस पर भी जो तत्त्व से पूर्णता प्राप्त

कर चुके हैं वे तो कमी भी अभिमान नहीं करते, अपितु अभिमान झाड़कर नम्रता गुण की प्राप्ति में ही प्रणता प्राप्त हाती हैं और जो अपूरा होने पर भी अभिमान-मिथ्या अभिमान करते हैं उनको पूराता प्राप्त हो ही नहीं सकती, अपितु यादी बहुत प्राप्त की हुई पूराता भी नष्ट हो जाती है। अतः सब में श्रेष्ठ बात यह है कि जिस जिस प्रकार गुण की वृद्धि हाती जाय ऐसे ही ऐसे नम्रता की भी वृद्धि होनी चाहिये। जिस जिस प्रकार नम्रता में वृद्धि होगी ऐसे ही गुणवृद्धि में गति शीघ्रतया होगी और जैसे नम्रता में घुटो होगी वैसा ही गुणवृद्धि में भी कमी होती जायगी “लघुता तथा प्रभुता” “और” “प्रभुता से प्रभु दूर” ऐसा नियम है। इसीसे रावण और दुर्योधन जैसी का भी चेहाल हुआ और रामचन्द्र तथा पांडवों का अभ्युदय हुआ।

३८. शूरवीर जो कन्द्रप नारे—जा कामविकार का निवारण करे और विषयवासनाओं का निर्मूलक करे वे ही सबभुव शूरवीर अर्थात् बहादुर हैं और जा कामविकार के बशीभूत होकर स्वपरहित से धनित रहता है वह ही डर पीक या कायर है। लखों पुरुषों का सामना कर रण में शूकनेवाले अनेकों सुमन्य होते हैं, परन्तु एक भवला-स्त्री के नेत्र कटाक्ष को वे भी सहन नहीं कर सकते, स्त्री के सामने केवल कायर बन जाते हैं। अपितु कामविकार से अन्धे होकर अन्धे बन जाते हैं। अपनी मर्यादा में मुह मोड़ कर जहा तथा मटकते रहते हैं और अनेक स्थानों पर मार-मर्त्सना एवं अपमान के शिकार बनते हैं तथा अन्त में मलिन वासना से मर कर अन्त नीच गति में उत्पन्न होते हैं। अतः प्रत्येक स्त्री-पुरुष को कामविकार को बरा में कर

अपनी मयाश का निष्कलक बनाय रखन का उद्योग करना चाहिये। कामविकार का यत्न में करायाज स्त्री-पुरुष का हा शालासन जगमगा उठता है। पात्ररत्न ही मनुष्यताति का सधा भूषण है। मताया पुत्र्य हा शीलरत्न का प्रण कर सकन है। पृथ काल में एम अनर्का स्त्री-पुत्र्य शत य रि ।जनक दासप्र नाम का आज तक प्रमानका न बनाय ।दया जाता है। एम पवित्र त्रापुण्या का अनुकरण कर मन, वाय और काया का शुद्धि म शीलरत्न की प्राप्ति और अनुक्रम में विन्ययामनामक निम्न कर का आरम्भो सज्जनों का प्रयत्न करना चाहिये।

३९ कामर काम आणा गिर धार—विषय विकार क बदा हाकर दियकरन का ग्रा कर आ स्वामयार स विमुख हा जात है य ही कायर है। एमे कायर पुत्र्य स्वपर का जीवन नष्ट करते हैं। कामाच हाकर पुत्र मयाश प्रष्ट हात हैं और दूसरों का भी उन्मात्तागामी बना शोरी का अध पान कराते हैं। कामाच माना का अपन पति एष पुत्र का मान नहीं रहता, अपना कल्पित स्वाय सिद्ध करने के लिए वह उनके समूह्य प्राणों की भी आहूती द देन में नहीं हिचक खाती और प्रष्ट से प्रष्ट नीच नादान के साथ भी चली जाती है। इसी प्रकार कामाच पुत्र भी अपना पुत्रमयाश का ताक म रख अपनी माता, मगिमा एष पुत्री व साथ भी दुःखवहार-दुष्टाचार करने से बाज नहीं आता। उसका कायर इसलिये कहा गया है कि वह मूल अपा प्रबल दावों के कारण उसका अधिपत्य म हाथाले लष्ट में दचने के लिए किसी भा प्रकार का उद्योग गहा करता। ऐसे कामाच स्त्री-पुरुषों के लिये प्रवृत्त काम विकार में इस मसार म भी अनेक प्रकार के अनर्थों का दाना समथ है और भयाव्तर में

भी नरकादिक के महान त्रासदायक दुःख की परंपरा उसका बहुत बार भोगनी पड़ती है। तिस पर भी मनुष्यजन्म में स्वपरहित साध लेने का सुवर्ण अवसर खो देनेपर उसे फिर से नहीं मिल सकता है। कदाचित् बहुत समय पश्चात् अनेको कष्ट सहने पर उसे फिर से मनुष्य जन्म भी प्राप्त हो जाय तो भी साठ के सदृश शयच्छदरूप में भोगित विषय भोग से पुष्ट हुई विषयवासना के फिर से जागृत होते ही वह जीव फिर से विषय घमल में पड़ जाता है। अतः जैसे तेसे समझदार प्राणी को उत्तम साधनद्वारा विषय पास में मुक्त हो कर निर्विकारपन्न प्राप्त करने का प्रबल पुरुषार्थ करना चाहिये।

४०. अनिवेकी नर पशु समान—जिन में विवेक जागृत नहीं हुआ तथा जो विवेक रत्न प्राप्ति के लिये भरसक प्रयत्न नहीं करते वे मनुष्य होते हुए भी पशु वृत्त्य ही हैं। क्योंकि आहार, भय, मैथुन और परिग्रहरूप खार सखा तो दोनों के लिये समान ही हैं। जिसमें कृत्याकृत्य, दिताहित, भक्ष्याभक्ष्य, पेयापेय के गुणदोष यथार्थरूप से समझ न आसके ऐसा विवेक घर में प्रकट हो तब ही मनुष्य जन्म की सफलता है। पशु में प्रायः ऐसा विज्ञान ही नहीं सकता तब यदि मनुष्य चाहे तो बुद्धिबल से तत्त्वात्तत्त्व का विचार कर, निश्चय कर अतत्त्व को छोड़कर तत्त्व को ग्रहण कर सकते हैं। जो बुद्धिबल के प्राप्त होने पर भी उसका उपरोक्त लिखेअनुसार उपयोग नहीं कर नाना प्रकार का विषयवासनाओं के पोषण के निमित्त ही उनका ऊलट्टा उपयोग करते हैं, तथा दुर्लभ मानवदेह, जन्म और प्राणी का भी उसी प्रकार विपरीत उपयोग करते हैं, वे प्राप्त की हुई शुभ सामग्री को भी खो बैठते हैं कि जिस शुभ सामग्री

की उतरे लिए अन्य जन्म में भी ऐसा उद्यम नहीं करना
हृदय में मिलना मुश्किल हो जाता है। अतः उत्तम स्त्री
पुरुषों का माह अज्ञान, अविवेक को छोड़कर जैसे ही सके
वैसे सम्मत प्राप्त कर निम्न ज्ञान और विवेक प्राप्त करने
का अधिक प्रयत्न करना चाहिये कि जिसमें यह मानव भव
सफल हो सके।

४१ मानव जस घट आत्मज्ञान-जिनके हृदय में
विवेक जाग्रत है वही सचे मानव हैं, क्योंकि उन्हीं का
जन्म सकल है। आत्मज्ञान द्वारा स्वपर का, जड़ चैतन्य
का, व्यापारमय का, धृष्ट्याश्रय का, हिताहित का, मत्स्या
मन्त्र का, पशुपद का तथा गुणद्रोह का निश्चय हो सकता है।
इस प्रकार तत्त्व निश्चय होने से स्वपरहित की निश्चितता
सिद्धि हो सकती है। और उसमें खलायमान नहीं होने पर
सुखपूर्वक साध्य की सिद्धि हो सकती है इससे प्रयत्न है कि
आत्महित का मित्र के लिये आत्मज्ञान कितना उपयोगी
है। आत्मा में जो अनन्त शक्ति निहित है उस पर पूरा
पूरी श्रद्धा करनेवाला आत्मज्ञान ही है और ऐसी दृढ़ आत्म
श्रद्धा होने पर ही स्व आत्मरहित अनन्त शक्ति का व्यक्त
(प्रकट) करने का निश्चय तथा प्रयत्न किया जा सकता है
कि जिसमें अनुक्रम में आत्मरमणता के योग में अविवल
मोक्षसुख प्राप्त हो सके।

४२ दिव्यदृष्टिवासी जिन देव, करता तास इन्द्रादिक
सेव—जिन्होंने ने राम देव एवं मोहादिक दोषों को दूर कर
दिया है और जिनका परम शास्त्र दशा का अनुमेष हो
गया है अर्थात् जिन को परम दिव्यदृष्टि प्राप्त हो गई है
कि जिसमें इन्द्रादिक देवता भी उनकी सेवा करने का लाला

यित रहते हैं। ऐसे जिन अखिल तीर्थकर भगवान सचे देव हैं, अतः यह निश्चय है कि वे ही देवाधिदेव हैं। इस प्रकार स्वबुद्धि से तत्त्वनिश्चय कर कल्याण अर्थात् जनों को उत्तम जिनेश्वर भगवान का ही आत्मा की सम्पूर्ण विभूति का साक्षात्कार करने निमित्त दृढ़पन (निश्चिलपन) से अवलम्बन करना योग्य है। जिन्होंने सम्पूर्ण स्वरूप साक्षात्कार कर लिया है ऐसे जिनेश्वर भगवान का अन्य भाग से अवलम्बन करनेवाला भी आत्मसाक्षात्कार का अनुभव कर सकता है इसमें कोई आश्चर्य नहीं है।

४३. ब्राह्मण से जे ब्रह्म पिठाने—ब्रह्म जो परमात्मा उस का स्वरूप अद्विती प्रकार से समस्त वह ब्राह्मण, अथवा ब्रह्म जो ज्ञान-उपोति, उसी में स्नान करे, ज्ञान में निमग्न रहे अहानाचरण न करे वह ब्राह्मण, अथवा ब्रह्म वह जो ब्रह्म चर्य-शील, सतोपादिक सद् गुणों का सदा सेवन करे वह ब्राह्मण। उपरान्त शब्द परमार्थ से स्पष्ट है कि सम्यग् ज्ञान और सम्यग् आचरण इन दोनों के साथ साथ सेवन से ही ब्राह्मण होता है। जिसमें सम्यग् ज्ञान भी नहीं और सम्यग् आचरण भी नहीं वह सच्चा ब्राह्मण नहीं। इस उत्तम आशय से अथर्व कहा है कि “सर्व जाति में ब्राह्मणन भो है तथा सर्व जाति में चाण्डालपन भी है और चाण्डालों में भी ब्राह्मण है यह वचन उपरोक्त बात की पुष्टि करता है। अथात् निर्मल बोध और निर्मल-निर्दम, आचरण से ही ब्राह्मण हो सकता है।

४४ क्षत्री कर्म रिपु यश आणे—राग द्वेष और माहादिक कर्म शत्रुओं का निग्रह कर उनको अपने पक्ष में करनेवाला हो मन्धा क्षत्री है। कवल क्षत्री कुल में जन्म

लेने मात्र में ही फार कार्य सिद्धि नहीं। हा भक्तों।
सच्चा क्षत्रीयपन तो कम शत्रुओं का वश में कर लेने में ही
समाया हुआ है ऐसे उपराज जन्मों से स्पष्ट है। शेष क्षत्री
नामधारी राग, द्वेष और मोहाद्विष कर्म शत्रुओं का वश में
करने के बदल ऊमट उनके वर्गीभूत हो धान, अनाथ और
निरपराध जागधरों का शाक र लिये अथवा जीम की लोलु
पता से सिहार करते हैं य तो अन्तर्धिय नाम का बवल
कलकित ही करते हैं। सद्य क्षत्री पुण्डरनों में ता उत्तम
प्रकार की क्षमा मृदुता, सरलता, सम्य, सताप और सयमा
विक उत्तम प्रकार के सद्गुण होने चाहिये। शुद्ध शील-
अलकार का धारण करना, परदार सहाय्यरपन रखना, उत्तम
नीति और गाय की धुरा का धारण करना, अनीति और
अन्याय का दशनिकाल देना, विषकरण का जाग्रत कर
मास-मदिराके दुष्ट व्यसनों का निमल करना आदि सद्
गुणों का अवश्य धारण करना चाहिये। आ जा जन चाहे
जिस जाति के क्यों न हो? यदि य उक्त सद्गुणों को धारण
करें तो वे सज्जन उस उस जाति में उत्तम प्रकार के दृष्टांत
रूप बन अनेक दीन-अनाथ जनों का उद्धार करने में समर्थ
हो सकते हैं तथा शीघ्रतया ही स्वदशाधार करने में सहाय
भूत सिद्ध हो सकते हैं।

४५ वैश हाणी वृद्धि ले लसे—जो हानि लाभ का
विचार कर जिस में अचूक लाभ हो वह कार्य करे और
जिसमें अचूक हानि होना समभव हो वह कार्य कमो न कर
उसे ही सच्चा वैश्य समझना चाहिये। चाहे जिस अवश्य
कारणों से जैसे ब्राह्मण और क्षत्रिया में स्थिति का विपण्य
होना जान पड़ता है अर्थात् जैसी उनका परमार्थ स्थिति
होनी चाहिये उससे बहुधा विपरात ही दिखाई देती है उसी

प्रकार वैश्य लोगों में भी दिखाई पड़ती है, गहरी जड़ अमा कर बैठे हुए हैं, मुठे चहम, खोटे रीत-रिवाज, खोटे उड़ाउ-चर्च, मिथ्या आडम्बर और उसी में अपनी, अपनी जाति की बड़ाई समझने के उपरान्त देश की दुर्दशा या विनाश करने-वाली महा अनिष्ट इर्षा-अदेखाई द्वेष और मत्सर आदि दुर्गुण बहुत मजबूत होकर स्वपर का विनाश करने को तैयार रहते हैं। ऐसे घातक दोषों का दूर करने और उनको जड़-मूल से नष्ट करने में अब अधिक विलम्ब करने की क्या आवश्यकता है ? अब तो कुम्भकर्ण की निद्रा से जगना ही जरूरी है। अथवा बहुत खेड्कारक विनाशकाल दिनप्रति दिन नजदीक आना ही समभव है। जगते को कोई भय नहीं होता—इस महावाक्य को वैश्यवर्ग को अब क्षण क्षण स्मरण रखना चाहिये। 'धीती ताहि विस्तार के, अगे की सुधि लेव' इसमें जितनी उपेक्षा होगी उतनी ही अधिक हानि होगी। समझदार को अधिक क्या कहें।

४६ क्षुद्र मक्ष अमक्ष जे भखे—जिसके भयानक का कोई नियम नहीं, जो पर जोरों के किमती प्राणों का नाश कर-कराकर राक्षसों के समान मात्समक्ष्य करते हैं, सुरापान करते हैं, मृगया के शिकार में सख्यावध जोरों का सहार करते हैं, कराते हैं और ऐसे अनर्थकारक कार्यों में क्षणिक कल्पित सुख-म्याय के लिये असख्य जोषहिंसा को कोई परषाद नहीं करते ऐसे नीच नादानजनों का बानी पुरुष शूद्रजनों की काटि में गिनते हैं। उत्तम पुरुष तो स्वप्न में भी परजोष को कष्ट पहुचाना नहीं चाहते। समझदार मज्जन पुरुष तो सभी के प्राणों को अपने प्राण के समान या उससे भी अधिक समझकर अपने प्राण से भी परप्राण को अधिक रक्षा करते हैं। अतः व मिथ्या भोजगोरे क बशी-

भूत न होकर जिस प्रकार स्वप्न का अधिक हित हा उस प्रकार दिन रात प्रयत्न करते रहते हैं। सञ्जन वृक्ष नीति-न्याय-प्रमाणिकता के भाग का छोड़कर अनीति-अन्याय-अप्रमाणिकता के भाग का कभी अवलम्बन नहीं करते। इसी में उनकी उत्तमता का समावेश है जब कि शूद्रजन अपने कल्पित तुच्छ स्वाध के लिय दूसरों के प्राण लेनेसे भी बाज नहीं आते। ऐसे अनार्य आचरण करनेवाले शूद्र जन अपने इस भय और परमय का विगाड़ते हैं और दुनिया में आपकप हाकर अनेकों अज्ञानीजनों का उन्माद गामी बना कर दुःखभागी बनाते हैं।

४७ अधिरूप जानो ससार-ससार-ससार की माया, ससार का सुख, सब अधिर-अशाम्भव है। क्षण में एक गति में ता क्षण में दूसरी गति में कमयश जीव मटकता ही रहता है। नाथे हुए साह क सदन जीव का कर्म जहाँ रींचकर ले जाये वहाँ जाना ही पड़ता है। इसमें उसका काइ बस नहीं चलता है। अर्थात् कर्मवश जीवों का ससार में अनियत वास है। फिर भी "जैसी मति वैसी गति" इस शास्त्रवचनानुसार अच्छी मति से शुभ करणी करनेवाले का शुभ गति-द्वय मनुष्यरूप होती है और बुरी मति में अशुभकरणी करनेवाले की बुरी गति-नरक तिर्यचरूप होती है। परन्तु जब तक उनके मूलरूप राग द्वेष मोहादिक सब मष्ट नहीं हा जात तब तक ससार परिभ्रमण तो करना ही पड़ता है और तब तक विचार के वशीभूत होकर ससार की माया में फसकर परिणाम में अति दुःखदायी ऐसे कल्पित तणिक सुख ॥ सुखसुखि रस मधुविन्दु के दृष्ट। न्तरूप उनमें फैसकर प्राणत्याग करता है। इस प्रकार के के कारण एक भवसे दूसरे भव में और बुरे

भव से तीसरे भव में इस प्रकार भवपरम्परा का अपनी ही गभीर मूल से भवचक्र में परिभ्रमण किया ही करता है।

४८ थिर एक जिन धर्म हितकार—इस अस्थिर संसार में यदि कोई स्थिर, सार और हितकर वस्तु प्राप्त हा सकती है तो वह जिनेश्वर भगवान् द्वारा भाषित धर्म ही है। अर्थात् प्रत्येक आत्मद्रव्य में जातिवत रत्न की ज्योति के सदृश सत्तागत व्याप्त शुद्ध सत्तागत ज्ञान दर्शन चारित्रादिक धर्म सदास्थिर, साररूप और पेकांत हितकर हैं। इसी प्रकार उक्त आत्मधर्म को व्यक्त-प्रकट करने के लिये सर्वज्ञ परमात्मा से निर्मित किये साधन भी प्रवाहरूप से सदा विद्यमान हैं। निर्मल स्फटिक रत्न के सदृश आत्मा का मूल सत्तागत स्वभाव निष्कषाय अर्थात् क्रोधादिक कषाय रहित है, किन्तु जिस प्रकार उपाधि (उपर रखे राते काले पुष्पों) के सम्बन्ध से स्फटिक भी राता काला मालूम पड़ता है, इसी प्रकार आत्मा भी पुण्य पाप के योग में रागद्वेषरूप परिणाम को प्राप्त होती है अर्थात् सकषायी बनती है। जैसे स्फटिक रत्न ऊपर रखे हुए पुष्परूप उपाधि सम्बन्ध को दूर करने से स्फटिकरत्न जैसा का तैसा उज्ज्वल प्रतीत होता है, उसी प्रकार आत्मा के साथ जुगे हुए पुण्य पाप से हुए रागद्वेषरूप परिणाम को दूर करने से आत्मा निर्मल-निरावरण-निष्कषाय-निर्विकल्प बना रहता है। उस समय तरंग रहित रत्नाकर में रत्नकी राशि के सदृश अन्तर्ज्ञान दर्शन और चारित्रादिक सदगुणों का समूह आत्मा के सम्पूर्ण प्रदेश में जलकित व्यक्त-प्रकट हो जाता है। आत्मप्रदेश में सदा सत्तागत व्याप्त सदगुणसमुदाय को जो रागद्वेषादिक कर्म आवरण प्रकट नहीं हान देते हैं उन रागद्वेषादिक को समूल दूर करने के लिये सदा सचेत रह कर सर्वज्ञ देशित सत् साधनों को ग्रहण करना—सदुद्यम

करना ही आत्मार्षी सज्जनों का मुख्य कर्त्तव्य है, और यह ही जिनेश्वर परमात्माद्वारा प्रवृत्त शुद्ध सनातन शैली है।

४९. इन्द्रिय सुख छिल्लर जल जाने—जिस प्रकार एक महासागर अथवा अगाध जलपाले सरावर के सामने छिछरे जलराला गढ़ा किसी गिनती में नहीं होता, वसी प्रकार शुद्ध निरुपाय आत्मा के अतीन्द्रिय स्वाभाविक सुख के सामने इन्द्रियजन्य विषयसुख केवल गूँ के समान अल्प वय तुच्छ हैं यमा समझना। आत्मा का शुद्ध स्वाभाविक मुख निरुपाधिक-उपाधिवाजत है जबकि इन्द्रियजन्य सुख सापाधिक अथवा उपाधियुक्त है। आत्मा का सहज मुख निर्विकल्पक है और इन्द्रियसुख सविकल्परूप है। आत्मा का सुख स्थिर-विररुधायी है और इन्द्रिय सुख अस्थिर-क्षणिक है। आत्मा का सुख सम्पूर्ण है और इन्द्रिय सुख अपूर्ण है। आत्मा का सुख अकृत्रिम है और इन्द्रिय सुख कृत्रिम-कल्पित है। आत्मा का सुख एकरूप है और इन्द्रिय सुख नानारूप है तथा आत्मिक सुख शाश्वत है और इन्द्रिय सुख क्षणिक है। उक्त उभय जात के मुख में पेना प्रकट परान्तर समझ कर आत्मार्षी सज्जनों को आत्मा का सहज शुद्ध अवलोकन अक्षय निर्विकल्प निरुपाधिक अकृत्रिम ऐकात्म्य अंतरात्मर पसा शाश्वत सुख संप्राप्त करने के लिये हो अवानिष्ठ उद्यम करना चाहिये। इन्द्रियसुख का माह छोड़कर मन को स्थिर करने से उसका मिलना सुलभ है।

५०. अमण अतिन्द्रि अगाध वसाणों—अमण तपस्वी मुनिराज को कहना चाहिये कि जिनक द्वारा अनुभवित सहज आत्मिक सुख ही सदा अगाध-अपार-नि सीम है

और इन्द्रियजन्य विषयसुख के आशक ऐसे अविरतिजनों का क्षणिक और कल्पित सुख यह गढ़े के जल के सङ्ग अल्प और तुच्छ है इस पर विचार कर दोनों में से जो अधिक हितकर प्रतीत हो उस सुख के लिये ही उद्यम करना उचित है।

५१ इच्छारोधन तप मनोहार—मिथ मिथ विषयों की आर दौड़ती हुई इन्द्रियों का और मन का दमन कर उन उन विषयों में होनेवाले राग द्वेषादिक विकारों के निवारणार्थ आत्मनिग्रह करना ही सच्चा सुन्दर मनोहार तप है और उक्त अनिष्ट विकारों के दमनार्थ ही समय बानी पुरुषोंने नाना प्रकार के बाह्य एवं अभ्यन्तर तप करने का उपदेश किया है। इन उभय प्रकार के तप का स्वरूप विस्तार पूर्वक अनेक स्थान पर बताया गया है, वहा से समझकर पया शक्ति तप करना आवश्यक है। तप से विकारों का नाश हो जाता है, अनेक प्रकार की लब्धि एवं सिद्धियों की सिद्धि होती है, तथा परिपूर्ण कर्ममूल का क्षय हो जाता है, आत्मा उज्ज्वल होकर अक्षय अनन्त ऐसे शाश्वत मानसुख का भोका बन जाता है, अतः इसके लिये पूर्ण करना अत्यन्त आवश्यक है।

५२ जप उत्तम जग में नवकार—जिससे जप
वाले आत्मा का स्मरण हो वह जप कहलाता है।
जप सत्सार में नवकार महामन्त्र जैसा कोई ~~नहीं~~ ॥२॥
नहीं, क्योंकि नवकार महामन्त्र में ~~नहीं~~ ॥३॥ सय
समावेश होता है। इसमें अरिहत और ~~नहीं~~ ॥४॥ ॥५॥
अनन्तगुणों के आगार है आचार्य
ब्रह्मवर्षादिक ३६ गुणों सहित, ॥६॥

प्रकार के विनय सहित सत्गुरु के पठनपाठनादिरूप २५ गुणों सहित और मनुष्य लाकवर्ती निर्मय मुनि समुदाय अहिंसादिक उत्तम २७ गुणों सहित जगत्त्रय का पावन करते हैं, उनका समावेश होता है। तथा जो अनन्त ज्ञान, दर्शन और चारित्र्यादिक धर्मद्वारा अहिंसादिक विभूयित हैं वेमे शुद्ध आत्मधर्म का भी नष्टकार महामग्न में सहज ही में समावेश हो जाता है। अतः आत्मसाक्षात्कार करने की प्रबल इच्छा रखनेवाले भक्तजनों का उक्त महामग्न का धार धार जप करना चाहिये। इसमे आत्मा की शिवातिशिघ्र उद्घात होती है।

५३ सज्जन आत्म शिखा भाव, भवमायर तरवा को

नानि—आत्मप्रदेश में रत्नरथाति क सत्गुरु सहज व्यापी ज्ञान, दर्शन, चारित्र्यादिक सद्गुण समुदाय में ही अष्टत्रिम प्रेम भावसे रमण करना ही सयम है। जैसे नाव (Boat) की महायता से सागर आनन्दपूर्ण तैरा जा सकता है उसी प्रकार उक्त सयम द्वारा आत्मा आनन्दपूर्वक जन्म, जरा और मरण सम्बन्धी अनन्त और अगाध दुःखरूप जल से भरे हुए इस संसार समुद्र से पार हो सकती है। हिंसा, असत्य, अद्वेष, अयह्य और परिग्रह मे निषर्ती होकर, इन्द्रियों पर काबू रख कर मन, वचन और काया के कुत्सित व्यापार को छोड़कर, अहिंसादिक उत्तम साधन-सतति का परमाद्य भाव से अवलम्बन कर यह आत्मस्थिरत्तरूप सयमगुण को आराधना के लिये ही है और इसीमे भवसमुद्र को तैरकर मोक्षपुरी में पहुँचना सुलभ है, इससे विपरीत हिंसा असत्यादिक असयम का अजन्यभाव से अवलम्बन करने से आत्मभाव अत्यन्त अस्थिर होकर मलिनता को प्राप्त हो

शाश्वत सुख के अर्थी जन को स्वप्न में भी परद्रोह का विचार तक नहीं करना चाहिये ।

५९ ऊँच पुरुष परविकथा निवारे—जिस बात के करने में न तो अपना ही हित हो, न दूसरे का हो ऐसी नकामी विकथा उत्तम पुरुष नहीं करते हैं । विकथा करने वाला अपना एव दूसरों दोनों का विगाड़ करता है । प्राप्त हुए सामग्रो का न तो वह स्वयं ही कोई लाभ ले सकता है न दूसरो को ही लेने देता है । विकथा करनेवाला किसी समय निन्दादिक में उत्तर कर स्वपर का बड़ा भारी अहित कर बैठता है । अतः जिस बात में न तो कोई सार ही हो, न कोई लाभ ही हो ऐसी बात करने के वनिश्चयता अपने भरसक कोई सदुद्यम कर के स्वपर का हिनसाधना ही श्रेय है ।

६० उत्तम कनक कीच समजाणे, हरख शोक हृदय

नवि आणे—उदार दिल के निस्पृह पुरुष इस दुनिया के दृश्य पदार्थों से नहीं लुभाते । सम्पूर्ण ज्ञानदृष्टि से जड़ चैतन्य का स्वरूप समझकर जहां तक बन सके बहातक उस जड़ वस्तु से अलग रहे ते है । सुगर्णराशी उनको नहीं लुभा सकती, क्योंकि निस्पृहता से वे सुगर्ण को कीचवत् समझते हैं, अतः सुवर्ण सदृश पर वस्तुओं के संयोग से उनको हर्ष उन्माद नहीं होता, उसी प्रकार उसके वियोग से भी दुःख दीनता भी नहीं हाती । इष्टानिष्ट संयोग वियोग में वे तत्त्वदृष्टि समभाव रख सकते हैं और इसीलिये वे सदा प्रसन्नचित्त से सतोष सुख में निमग्न रहते हैं । येमे तत्त्वज्ञानी पुरुषों को स्वप्न में भी दुःख का स्वप्न मात्र नहीं होना है । उनको अग्ने आरमा में अरुचिम अनहद सुख का अनुभव हो सकता है । ऐसी

चपला तिम चचल धन धाम, अचल एक जगमें प्रभु नाम ।
 धर्म एक त्रिभुवन म सार, तन धन योजन सकल असार ॥२१॥
 नरकडार नारी नित जाणों, तेथी राम दिये नरि आणो ।
 अतर लस रहित त अध, जानत नहि मोक्ष अरु बंध ॥२२॥
 जे नरि सुगत मिद्वान्त वखाण, बधिर पुरुष जगमें ते जाण ।
 अमर उचित बोली नरि जाणे, ताहु ज्ञानी एक वखाणे ॥२३॥
 सकल जगत जननी ॥ दया, करत सहु प्राणी की माया ।
 पालन करत पिता ते कहीए, तेनो धर्म चित्त सहहिये ॥ २४ ॥

५८. नीच सोई परद्रोह निचारे—परजीवन का अनिष्ट कैसे हो, यह कैसे बेहाल हो, यह सुख से अष्ट कैसे हो, उस पर आपत्ति किस प्रकार आवे इस प्रकार की विचारधारा गंध कर केवल दुर्घर्षन म हो अपना समय निर्गमन करते रहते हैं। साते-ऊठने, जात-घाते केवल ऐसा ही घुरा चित्त बन करते रहते हैं और दूसरों का अनिष्ट करने का अवसर ढूंढा करते हैं, भाका मिलने पर नहीं चूकते, दूसरों का भी यसी ही घुरी सलाह देकर अपना कलित स्वार्थ साधने की कोशिश करते हैं, एक क्षण भी शुभ विचार के लिये अवकाश नहीं देने, उस परद्रोहकारी को मचमुच नीच पापी समझना। यद्यपि दूसरों के प्रबल पुण्ययोग से कोई दुष्ट उसका कुछ नहीं बिगाड़ सकता, यहां तक कि उसका बाल भी बांका नहीं कर सकता तिस पर दुष्ट जन तो अपनी दुष्ट वृत्ति से अवश्य नीचगति गामी होता है। परद्रोहकारी दिनरात दुष्ट वृत्ति से दुखी हो रहता है, जब कि सब का भला चाहनेवाला सज्जन तो सदा सुख म हो मग्न रहता है।

मदामत्त हाथी के समान यह भी आपत्त दुःख से वश में किया जा सकता है अर्थात् मिथ्या अभिमान को वश में करना फटिन है। मिथ्याभिमान द्वारा जीव कई नहीं करने योग्य अगम्य कार्य को भी करने के लिये महसा मैदान में कूद पड़ता है। उस में वे बहुत ही कम सफल होते हैं। बाकी तो अति उन्मत्तपन से किये साहसवाले कार्य के कडुये फल हैं। उनको जीवनपर्यंत भोगने पड़ते हैं। इस विषय में रावण एवं दुर्योधन के दृष्ट-त प्रसिद्ध हैं। वे से दुष्ट अभिमान से जो बचते रहे वे धन्यवाद के पात्र हैं। अभिमान से विनयगुण का लोप हो, जाता है अतः अभिमान त्याज्य है और विनयगुण आदेय है। विनय से पैरी भी वशीभूत हो जाता है।

६३-विष वेली माया जग माँही—सम्पूर्ण ससार में फैली हुई यदि कोई भी विष वेली हो तो वह माया-छल वृत्तिरूप है। जिस प्रकार विषवेली के मूल पत्र, फल, पुष्प और दवा आदि सब विषरूप ही हैं और उनको सबक एवं आश्रय लेनेवाले का विष व्याप्त हो जाता है, उसी प्रकार माया आभी भी समझना चाहिये। अन्तर ज्ञान ही कि विषवेली से तो केवल द्रव्य प्राण का विनाश होता है, परन्तु माया से भाव प्राण तक का नाश हो जाता है। मायायी जनों की प्रत्येक क्रिया विषमय हाती है और उस प्रत्येक क्रिया से स्वपर के ज्ञान-दर्शन-चारित्र्यादिक अमूल्य भाव प्राण का नाश हो जाता है। अर्थात् मायावी की धर्मक्रिया भी न तो उसको ही सुखदाई हाती है न दूसरों का ही, किन्तु वह स्वपर के लिये एकांत दुःखदाई ही सिद्ध होती है। इसीसे यह हेय है और निष्कपट

उत्तम वृत्ति जिनके घट में दिनरात जागृत है उनका अहा भाग्य है और उम उत्तम वृत्ति से ये शीघ्र ही इस भवसागर से पार पा सकते हैं ।

६१ अति प्रचण्ड अग्नि है क्रोध—द्वेष, ईषा, अक्षया, मत्सर, परद्रोह, घैर, व्याप और हिंसादिक सब प्राधरूप हैं । ये महाभयधर अग्नि सदृश हैं । ये अग्नि के समान प्रथम तो जिसके मन में प्रकट हानि है उहा का कष्ट दत्त है—जलात है और फिर जिस तरफ लपट खगता है उसमें यदि उपशम रस का घल न हा ता उसका भी मग्म कर दत्त है और इसी प्रकार अनुक्रम में अनेक जात का कष्ट पटुचात हैं । दुसरा जिस प्रकार अग्नि जल के याग से शांत हा जाती है उसी प्रकार प्राधानि भा पूर्ण जल प्रशम, उपजल क्षमा, शान्ति, प्रशान्ति, उपशान्ति आदि उपचारों से शांत हा जाता है । अग्नि से दग्ध हुए भूमि में ता बोये हुए बाज अक्षुर्ति हा जात हैं किन्तु प्राधानि से दग्ध हुए इदय भूमि में तो प्रेमाकूर कभी प्रगट नहीं हो सकते । इस प्रकार अनेक पहलु से विचारने से ज्ञात होता है कि प्राध अत्यंत अहितकर है, अतः वह सजया बज्य है ।

६२ दुर्दम मान मत्तगज बोध—यहा मान को मदा मत्त हाथी का उपमा दी गई है । ऐसे हाथी को बड़ी कठिनाता से घरा में किया जा सकता है । ऐसे मदा मत्त हाथी का शयनग्राह में सब आगे रखने की राति होना सुना जाता है । वह अपने मद् में उन्नत होने पर भा शहर के द्रष्टा का भा तोड़ डालता है । अदृता और ममत्तारूपी मोह मदिरा से मत्त हुआ अहकार भी पंसा ही है । उसका भी क्रोध के समान जड़ता, मद, अमिमान आदि अनिष्ट पयाय ह ।

उच्च संगति से आत्मा उच्च स्थिति को प्राप्त करती है, उत्तम गुण प्राप्त करती है, जबकि नीच संगति से प्राणि नीच स्थिति को प्राप्त करती है । जिस प्रकार स्वाति जल सर्प के मुख में पड़कर विपरूप हो जाता है, तत्त लोह पर पड़ने से विनाश हो जाता है, उसी प्रकार उत्तम आत्मा भी नीच की संगति से हीनता को प्राप्त होती है, अतः नीच संगति का त्याग कर उच्च संगति प्राप्त करने का उपदेश किया गया है ।

६६—मलिये सदा सत से जार्ई—दुनिया की खट-पट छोड़कर वैराग्य रस में रक्त सत-सुसाधु जनों की ही संगति से आत्मा को पारमार्थिक लाभ प्राप्त होता है । उनकी आन्तरिक धृति अम्यन्त निर्मल निष्ठाप हो जाती है । व अत्यन्त गुणानुरागी होते हैं, अतः उनका व्रतन भा पाप-हर होता है तो फिर उनकी सेवाभक्ति और बहुमानादिक का तो कहना ही क्या ? सतसेवादिकसे ता कोटि भर के पाप दलजाते हैं और अपूर्ण आत्मलाभ प्राप्त होता है । दुनिया-में ऐसी कोई भी वस्तु नहीं है कि जो सतसेवा से लभ्य न हो । ऐहिक सुख तो क्या पर मोक्षसुख भी सतजनों की सेवादिक से सुलभ हो जाता है । अतः सम्पूर्ण सुख के लक्ष्य जनों का अवश्य सतसेवा करना उचित है ।

६७—माधु सग गुण वृद्धि होय—हिंसा, असत्य, अदत्त, अग्रह और परिग्रह को छोड़कर प्राप्त वचनानुसार अहिंसादि उत्तम महाव्रतों का ग्रहणकर उनका यथाविधि निवाह कर आरमहित की साधना करें वे सब साधु की पक्ति में गिने जाते हैं । ऐसे साधुजनों के परिचय से गुण में वृद्धि होती है और अशुभ में कमी । विनय (मृदुता-नम्रता) आ सव गुणों का वजीकरण है उसका उपयोग साधु परिचय

में करना आवश्यक है। जैसे जैसे गर्द के हाट का अधिक अधिक गुंथा जाता है वैसे वैसे उसमें मिठास बढ़ती जाती है उसी प्रकार सद्गुणनिधि मत-सुसाधु की जैसे जैसे अधिक विनय काया जाता है वैसे वैसे आत्मा का अधिक लाभ होता जाता है। विनय में विद्या-विज्ञान प्राप्त होना है और घर में विवेक दीपक प्रगट होता है। इस से आत्मा का वस्तु स्वरूप का, अहं चेतन का, हिताहित का और गुणशय का यथाय मान तथा अज्ञा होता है और निमज्ज ज्ञान तथा अज्ञा से स्वचारित्र्य का शुद्धि होती है। इस प्रकार रत्नत्रय की सहायता से आत्मा असंख्य सुख को प्राप्त कर सकती है। इसमें साधुसंगति पुष्ट आजम्बनरूप है अतः यह उपादय है।

६८—नारी की सगते पत जाय—परनारी के परिचय से अपनी प्रतिष्ठा का छेप हा जाता है। जिसका स्वामी से वा स्वपति से संतोष नहीं होता उसीका परछी वा अपुत्र्य से परिचय करने की इच्छा होती है अपितु यदि स्वयं संतोष न हो तो फिर किसी दूसरे से परिचय करने की इच्छा होती है इस प्रकार पत भ्रम पशु के समान अहां नीचे आ गिरा बिना रहित इधर उधर भटकते दखकर उसकी नीचता का पता लोगों को लग आता है और जिससे परिणाम यह अपनी प्रतिष्ठा से हाथ धा बैठते हैं।
त्याग करने से लज्जा आती

परिचय से विषयवासेना जाग्रत हातो है और परिणाम में मनभग, लोहापराध और मोक्ष गति सब विपाक भागने पड़ने हैं।

६९-चपला जिम चन्चल नर आय-खिरत पान जय लागे वाय, छिछुर अनलि जल जिम छोजे, इण विध जाणी ममता कड़ा कीजे ॥ चपला जिम चंचल घन घाम-चरला अर्थात् विजला जा क्षण भर में अहदय हा जानो है, क्योंकि उसका स्वभाव चरल है। इसी प्रकार मनुष्य आयुष्य और लक्ष्मी मा चपल है अर्थात् आयुष्य और लक्ष्मी का नष्ट होता देर नहीं लगता। जिम प्रकार हवा के झाँके से वृक्ष के पत्ते गिर जाते हैं और अनुलोम्बित अन्य जल शिथिल होकर जाता

वत्सल श्री जिनराज भगवान द्वारा भव्यजनों के ऐकान्त हित के लिये भाषित पूर्वोक्त साधनरूप धर्म का स्वरूप यथार्थ गृह्यमान्य जानकर निर्धार कर उसको यथाशक्ति ग्रहण करने के लिये प्रमाद रहित होकर प्रवृत्ति करना ही उचित है ।

७२—तन, धन, यौवन सकल असार—शरीर, लक्ष्मी और यौवन ये सब असार अर्थात् क्षणिक और भययुक्त हैं, शरीर अशुचि से भरा हुआ, क्षण में विनाश होनेवाला, और रोगाकुल अर्थात् राग से भरा हुआ है । लक्ष्मी का दूसरा नाम चपला है, वह जात से ही चपल स्थायी है । वह स्थिर रहेगी ऐसा भरोसा करना ही ब्रूया है । तथा इसके संयोग से मोहादिक कई उन्मादों का उत्पन्न होने की संभावना है अपितु खोर प्रमुख का भी भय बना ही रहता है । यौवन के पश्चात् जरावस्था अत्यन्त वेग से चली जाती है, तथा यौवनवय में विषयलालसादिक कई विकार पैदा होते हैं अतः इसमें विशेष सावधान रहने के लिये ज्ञानी पुरुष उपदेश करते हैं । यौवनवय को निष्कलरूप से व्यय करते हैं और उसका स्वपरहित के लिये ही उपयोग करते हैं ये महामान्यवान् हैं । यही दशा लक्ष्मी और शरीर की भी समझनी चाहिये । जब तक पूर्णकृत पुण्य का प्रबल उदय होता है तब तक ही लक्ष्मी स्थिर रहती है । उस समय में यदि इसका सदुपयोग हो सके तब ही स्वपर हितस्वरूप हो सकती है अन्यथा उसकी क्या गति होगी उसका दिग्दर्शन कराना अशक्य है परन्तु इतना तो प्रत्यक्ष है कि कृपणता दोषवाले का तो वह किसी भी प्रकार हितकर नहीं हो सकती, परन्तु केवल क्लेशरूप है । क्योंकि वह, दीन अनाथ होने पर भी सदैव उसकी रक्षा निमित्त ही उसका सचय करता है, तिसपर भी उसके पूर्व पुण्य के दाय होते ही वह लक्ष्मी हुई न हुई हो

ससार में श्री कृष्णमादिक प्रभु का ही नाम अचल है, क्योंकि एक य पुण पदवी पाय हुए परमात्मा है । पूर्णताहीन दूसर दय, दानय और मानव्यादिक का नाम अचल नहीं है, क्योंकि वे जिस जिस स्थान पर पैदा हुए वहा उनके नाम पृथक् पृथक् थे । य एक यत् अछे तो दूसरी यत् बुर, स्वस्थ शुभाशुभ कर्मानुसार थे और इसीलिय उनके नाम अचल नहीं कहला सकत । जबकि जि-हाने पूव तीसरे मय म अति निमल अव्यवसायद्वारा तीर्थकर नामकर्म बाधा है, जिससे उनका अनुक्रम से इस मनुष्य लोक में, आर्य दश में, उत्तम कुल म अवतार होता है, वहा उनका उत्तम गुण निष्पन्न सार्थक नाम रखा जाना है और उनका निष्पन्न रूप म वसी मय में भाक्ष जाना निर्मित होता है इससे पुनर्भव हो ही नहीं सकता । इन इन कारणा से प्रभु का ही नाम अचल कहलाता है । इतना ही नहीं अपितु प्रभु का गुणनिष्पन्न मयकर्म नाम निमल धन्दा से स्मरण करनेवाला भी अनुक्रम से कर्म बलक का दुर कर अपुनर्भवो वन सिद्ध बुद्ध और मुक्त होता है । अतः प्रभु के पवित्र नाम का एकनिष्ठा से स्मरण करनेवाला का नाम भी इसी प्रकार अचल हो सकता है क्योंकि फिर उसको जन्म लेने की आवश्यकता नहीं रहती ।

७१—धर्म एक निष्ठवन म सार—जिस सत् साधन द्वारा आत्मा अविचल सुख का प्राप्त करती है अर्थात् जन्म मरण आधि, बाधि तथा स्वार्थविद्योग अन्य अनन्त दुःखोदधि पारकर अनन्त अक्षय अव्याबाध अपुनर्भव ऐसा अचल मोक्षसुख प्राप्त कर वे साधन, दान, शील तप भावना, दशविरति या सवविरतिरूप धर्म ही जगत्प्रय में सार मूल है । यदि जीव को जन्म मरण क दुःख से प्राप्त उत्पन्न होता है और निरुपाधिक सुख की ही चाहना हो तो जगत्

वत्सल श्री जिनराज भगवान द्वारा भव्यजनों के ऐकान्त हित के लिये भाषित पूर्वोक्त साधनरूप धर्म का स्वरूप यथार्थ गुह्यग्य जानकर निर्धार कर उसको यथाशक्ति ग्रहण करने के लिये प्रमाद रहित होकर प्रवृत्ति करना ही उचित है ।

७२—तन, धन, यौवन सकल असार—शरीर, लक्ष्मी और यौवन ये सब असार अर्थात् क्षणिक और भययुक्त हैं, शरीर प्रशुचि से भरा हुआ, क्षण में विनाश होनेवाला, और रोगा-बुद्ध अर्थात् रोग से भरा हुआ है । लक्ष्मी का दूसरा नाम खपला है, वह जात ने ही खपल स्वभावी है । वह स्थिर रहेगी ऐसा भरोसा करना ही ब्रूया है । तथा इसका संयोग से मोहादिक कई उन्मादों का उत्पन्न होने की संभावना है अपितु चोर प्रमुख का भी भय बना ही रहता है । यौवन के पश्चात् जरावस्था अत्यन्त वेग से चली जाती है, तथा यौवनवय मे विषयलालसादिक कई विकार पैदा होते हैं अतः इसमें विशेष सावधान रहने के लिये ज्ञानी पुरुष उपदेश करते हैं । यौवनवय को निष्कलकरूप से व्यय करते हैं और उसका स्वपरहित के लिये ही उपयोग करते हैं ये महाभाग्यवान् हैं । यही दशा लक्ष्मी और शरीर की भी समझनी चाहिये । जब तक पूर्णकृत पुण्य का प्रबल उद्भूत होता है तब तक ही लक्ष्मी स्थिर रहती है । उस समय में यदि उसका सदुपयोग हो सके तब ही स्वपर हितस्वरूप हो सकती है, अन्यथा उसकी क्या गति होगी उसका दिग्दर्शन कराना अशक्य है परन्तु इतना तो प्रत्यक्ष है कि कृपणता दोषवाले का तो वह किसी भी प्रकार हितकर नहीं हो सकती, परन्तु कथल कलेशरूप है । क्योंकि वह दीन अनाथ होने पर भी सदैव उसकी रक्षा निमित्त ही उसका संवय करता है, तिसपर भी उसके पूर्ण पुण्य के क्षय होते ही वह लक्ष्मी हुई न हुई हो

जाती हैं और तब वह उच्चार और भी अधिक शाकसागर में डुब जाता है। शरीर का स्वभाव ही विनाश का है। ऐसी विनाशकारी वस्तु पर माह रख आत्मसाधन का स्वर्ण अनसर खोदेना और अन्त समय में उसके लिये रोना चिढ़ाना व्यर्थ हो है, युक्त बात तो यह है कि मिष्टीरूप शरीर में मे आत्म साधनरूप सुषण राज लेना ही सच्चा किमिया पन है। अर्थात् उस सब वस्तुओं की असारता शास्त्रयुक्ति से और अनुभवपूषक निर्धारकर उसका मिथ्या अभ्यास छोड़कर स्वपरहित निमित्त उसका उपयोग करनेवाले ही धन्यवाद के पात्र हैं। यद्यपि ऐसे स्त्री पुण्यरत्न थिरले ही होते हैं परन्तु बिना ऐसी तमल परिणति के कल्याणहाना भी कठिन है।

७३-नरकडार नारी नित जानी, सेथी राग हिये नहीं

आनो—जिस स्त्री जाति के स्वाभाविक दुर्गुण शास्त्र वर्णित प्रथम प्रसंग में बताये गये हैं उस स्त्री को नरक का द्वार सम-नरक में जाने का साधनरूप समझकर उस में राग, मोह, आसक्ति न हो इसके लिये सदा सावधान रहना चाहिये। यह इस लिये कि यदि तुम एक क्षण भर भी नकलत कर डुबा गये तो परिणाम में तुम्हें नरक के अत दुःख दायामल में जलना पड़ता। स्त्री जाति में भी अपवाद रूप से कई स्त्री रत्न प्रथम हो चुके हैं, अब हैं और भविष्य में भी होंगी।

७४-अन्तर लक्ष रहित ते अध, जानत नहीं मोक्ष

अरु उध—किन किन कारणां से आत्मा कर्मबन्धक होती है और किन किन कारणों से आत्मा कर्ममुक्त होती है इस का यथार्थ रूप से जानने योग्य अन्तर लक्ष्य जिसमें नहीं वह ही सच्चा अध है। ये अन्तर लक्ष्य रहित अध जन किया

काते हुए भी वचन में कैस जाते हैं और ससारचक्र में भ्रमते रहते हैं, जब कि अन्तर लक्ष्य सहित सत् क्रिया करनेवाले शीत्र ही ससार का अन्त कर मोक्षपद को प्राप्त कर सकते हैं। जिस प्रकार अध पुरुष आँख के अभाव से गमन क्रिया करता हुआ भी इधरउधर चक्र जगाता रहता है परन्तु इच्छित स्थान पर नहीं पहुँच सकता इसी प्रकार अन्तरलक्ष्य रहित उपयोगशून्य धर्मकरणी करनेवाले के लिये भी समझना चाहिये। जिस को स्वपर का, जड़ चैतन्य का गुण दोष का यथार्थ भान हो गया है वह अन्तर लक्ष्य से आत्महित साधने का उत्सुक शीत्र ही शीत्र सुख प्राप्त कर सकता है। अतः प्रत्येक मोक्षार्थी पुरुष को अन्तर लक्ष्य जगाना आवश्यक है।

७५-जो नहीं सुनत सिध्दान्त बखान, बधिर पुरुष जग मे सो जान—जो सर्वज्ञ-श्रोतरागप्रणीत सिद्धांत वचनों को ध्रुवण नहीं करता अथवा सुना अनसुना कर देता है अर्थात् पा प्राप्त वचन की उपेक्षा करता है अथवा कदाच वैषम्यशास्त्र उनके सुनने का अवसर प्राप्त हो गया तो उन तथा उनके रहस्याय को हृदयगम नहीं करता इस प्रकार जो सुने हुए का भी अनसुना कर देता है उसीको शानी पुरुष बधिर कहते हैं, यथा कि आप्त वचनामृत आस्ताद लेने का अमूल्य अस्सार मिलने पर भी तथा अग्र्येन्द्रिय के उपस्थित होने पर भी वह भद्रभागी जन प्रमादवश उसका अपूर्ण लाम लेना भूल जाता है। जो त्रेवारे जन्म से ही बधिर होने से निनयाणी नहीं सुन सकते उन दैवहत प्राणी का कोई अपराध नहीं है क्योंकि उनके हृदय में तो शास्त्रग्रवण करने की क्षमिक् इच्छा हो सकती है, किन्तु जो सब सामग्री के उपस्थित होने पर भी उसका सदुपयोग कर आगमवाणी

का अप्रय लाभ नहीं ले सकते य भावबधिर जन ही सच मुच अपराधी है, क्योंकि उनका तो अपना समस्त जन्म व्यर्थ खादने से मचांतर में भी ऐसा लाभ मिलना असम्भव हो जाता है ।

७६ अथर उचित बोलि नहीं जाने, ताको झानी मूक बखाने—जिस अवसर पर जो बोलना उचित है, हितकर है, स्वपर का लाभदायी है, अनुचित, अहितकर या स्वपर का हानिकारक नहीं है ऐसा समय अनुकूल वचन जो नहीं बोलना जानता, बोल नहीं सकता अथवा बोलने की उपना करता है उसका झानी पुण्य मूक (गूंगा) कहते हैं । उचित अवसर पर वहाँ एक भी वचन अमूर्द्ध सिद्ध हो सकता है अर्थात् लाखों वचन की समता करता है जबकि " अवसर घूषया मेवला " की तरह सुअवसर जाने वाद कहें चाहे जितन और चाहे जैसे अनेक वचन भी क्यों न हो पर तु सच निष्कल दात है । जिसके मूज से ही जीम न । अथवा जो जन्म से या किसी रागादिकमे गंगा हो गया हो और उससे बाल नहीं सकता हो उसका कोई अपराध नहीं है क्योंकि वह देवदत्त हैं फिर भी उसके मनमें किसी अनुकूल प्रसंग पर अवसर उचित वचन बोलने की इच्छा तो होती है परन्तु वह बेचारा बोल नहीं सकता है । और जो जीम के मोजूद होते हुए भी अवसर उचित नहीं बाल सकता परन्तु बिना सोचे-समझे अनुचित प्रति कुल भाषण कर रंग में मग करता है वह ही सचमूच अपराधी है । प्रिय, पथ्य और सत्य वचन स्वपर का हित कर सकता है, जबकि इसके विपरीत वचन ऊलटा नुकसान करता है । कटुक वचन बोलनेवाला प्राणी अन्य लोगों में

अपमानपात्र होता है, अतः स्वपर दोनों का हितहो ऐसा मिष्ट एवं सत्य वचन ही बोलना आवश्यक है ।

७७—सकल जगत जननी है दया, करत सभी प्राणी की मया—दया, रहम, जयणा और अहिंसा ऐकार्थरूप है । दया जगत्प्राप्तला जननी (माता) है । दुनिया में जो देव, मानव या पशु पर्यंत सुखी प्रतीत होते हैं वह दया का ही प्रताप है । दया की महिमा अचिन्त्य अपार है । दया ही शत्रु के, चक्रवर्ती के या ऐसे उत्तम ऐहिक सुख प्रदान करती है, और अतः में दया ही आत्मा का जायवत सुख की माता बनाती है । देह लक्ष्मी प्रमुख जड़ वस्तुओं का मोह छोड़कर परमदयालु श्री धीर परमात्मा के पवित्र वचनानुसार निश्चाय मन से अहिंसा धर्म का आचरण करने के लिये जा का सदुद्यम किये जाते हैं वे सब महाकल्याणकारी होते हैं । जगत के जीव जो जो सुखशान्ति का अनुभव करत हैं वह पूरे जन्म में किये अहिंसा धर्म का ही फल है । वसा प्रकार घटमान काल में भी जो अहिंसा धर्म का साक्षात् पालन करते हैं और भविष्य काल में जो उसका पालन करें वे सब अहिंसा धर्म के कारण ससार में भी प्रकट सुख का अनुभव करेंगे व बाद में अनुक्रम से अक्षयसुख के माता बनें । इस प्रकार सर्व प्रकार के सुखों को प्रकट करनेवाली, उसका पालनपोषण करनेवाली, और ऐकान्त समृद्धि करनेवाली जगद्वा जननी अहिंसा ही है । ऐसा समझकर सुसार्थी सब प्राणियों को उसीकी आराधना करने की अहर्निश उद्यत रहना चाहिये । उसकी कभी भी कृपुप्रवृत्ति विराधना नहीं करना चाहिये । जो उक्त मार्ग का उल्लंघन नहीं करें वे अवश्य सुखी होंगे ।

७८—पालन करत पिता ते कहिये, ते तो धर्म चित्त

मदहिये—जा हमारा पालनपायण करता है यह पिता कहलाता है, यह तो म्बल यह, म्बलाओ ही प्राय होता है, परन्तु जा हमारी भय भय ॥ रक्षा करे हमारा समीहित माध, हमका आनन्द म रक्षक, लेश मात्र भी दुःख का भय न होने ॥ और परिणाम में हमका दुःख के बाध में स बचाकर सद्गति में लाय और अगुप्तम से अत्य सुख समाधि के भागी बनाय यह धर्म पिता काही परम उपकार है । यह असोम नपकार करि भूनाया नहीं जासका । नीति अनोति का भेद बताकर अनोते-अभ्यास के मार्ग से बचाकर हमका नीति-भ्यास के मार्ग में लगाकर सत्य, अस्त्य, शीत और सतायादि के उत्तम तत्त्व का समझा कर सर्व पापों से विमुक्त कर निर्मल चारित्र्ययुक्त बनाते ॥ और उसी में हमारा उपयोग को आतमोत्तम मिला कर हमका परमानन्द में निमग्न कर दते हैं वे पूज्य धर्म पिता हा हमेशा जरण्य (आश्रय करने योग्य) हैं । सत्कार में कहलानेवाले पिता आतादिक सम्बन्धो स्वार्थ होते हैं । ये स्वार्थ सिद्ध हानाने पर या स्वार्थ में अंतराय पड़ाने पर छाड़ दते हैं जब कि सदा धर्म और सचे धर्मात्मानों का सम्बन्ध केवल नि स्वार्थ और एका त सुखदायी है । इस प्रकार वित्त में बढ़ भद्रा रख करिग नन्द्य से नहीं लुमा कर धर्म के स्वाद सम्य ध क त्रिये ही उद्याग करना उचित है ।

७९ से १०१ तक के २३

प्रश्नों का उत्तर निम्न लिखित है—

माह समान रिपु नहीं कोई, देखो सहू अ तरगत जोई ।

सुख मित सकल समार, दु ए म मित नाम आधार ॥२५॥

दहत पापयी पंडित सोई, हिंसा करत मूढ सो होई ।
 सुखिया सतोपी जगमाहीं, जाकु त्रिविध कामना नाही ॥२६॥
 वाकु ठण्या अगम अपार, ते म्होटा दुःखिया तनु धार ।
 मये पुण्य जो विपयातीत, ते जगमाहे परम अभीत ॥ २७ ॥
 साण समान भय नहीं कोई, पंथ समान जरा नवि होई ।
 यत्न वेदना क्षुधा वखाणो, वक्र तुरंग इन्द्रि मन जाणो ॥२८॥
 कल्पवृक्ष संजम सुखकार, अनुभव चिंतामणि विचार ।
 कामगवी वर विद्या जाण, चित्रावेली भक्ति चित्त आण ॥२९॥
 सज्जम साध्या सति दुःख जावे, दुःख सहू गया मोक्षपद पावे ।
 श्रवण शोभा सुणीये जिनवाणी, निर्मल जिम गंगाजल पाणी ॥३०॥
 नयन शोभा जिनर्षिय निहारो, जिनपडिमा जिन सम करी धारो ।
 सत्य वचन मुख शोभा सारी, तज तजोक्ष संत ते वारी ॥३१॥
 करकी शोभा दान वखाणो, उत्तम भेद पंच तस जाणो ।
 मृजाबळे तरिये ससार, इण विध भुज शोभा चित्त धार ॥३२॥
 निर्मल नय पद ध्यान घरीजे, हृदय शोभा इण विध नित कीजे ।
 प्रसुगुण मुक्तमाल सुखकारी, करो कठ शोभा ते भारी ॥३३॥

७९-मोह समान रिपु नहीं कोई, देखे सहू अन्तरगत
 कोई—मोह समान कोई भी कट्टर (दुसरा) ज्ञानु दुनिया में
 नहीं यह बात आत्मा में ही उड़ा विचार करने से प्रकट हो
 सकता है । राग, द्वेष, कषाय, विषयलालसा, अहंता और
 मनतादिक सब मोह का ही परिवार हैं । यह जीव को भिन्न

मित्र प्रकार से घेर कर उसकी अनक प्रकार से विह्वल करत है। "म और मरा" इस मंत्र में मोह सब जगत व अधा बना देता है और इसी मंत्र को सांसारिक जीव सुख बुद्धि में गिरत हैं, परन्तु इस में परिणाम में कितना अधि दुःख होता है यह तो काह विन्ने ही समझ सकते हैं यदि अत तीव्र जन्ममरण के फरा फिरनेका यदि कोई म सबक कारण हो तो वह राग, द्वेष और मोह ही है। इतका अत (क्षय) हो जाने पर जन्ममरण सम्बन्धी सब दुःखों का सहज ही म अत हो जाता है। यह बात शास्त्र में, गुणम में या जातिअनुभव में मजीर्मांति समझी जा सकती है। हमारी आत्मा जो प्रमादयग माहादिक शत्रुओं के पाश में बंध गयी है उसका मुक्त करने की पूरी आवश्यकता है और यह उपेक्षा करने योग्य नहीं है। यदि हम का अपने शुद्ध स्वरूप का अध्यास हमारी आत्मशक्ति का बचाव भान (ज्ञान) और यथाय ध्यान (प्रतीति) हो जाय तो हमका पूरा विश्वास हो जाता है कि हम हमारे कट्टर शत्रु के पाश में हमारी ही भूत म फंसे हुए हैं और अगर हम जाग्रत होकर हमारा भूत का सुधार कर उस शत्रु का सामना करें तो उसकी स्हेमत नहीं कि वह हमका अधिक काल तक बध पड़ुवा सवे। अर्थात् हमको आत्मजागृति की बड़ी आवश्यकता है। हमका हमारा जीवन बहुत उच्च प्रकार सुधार लेने की जरूरत है और यसा होने पर माहादिक शत्रु अपने आप हम से डर कर मग जायेंगे।

८० सुख म मित्र सकल समार, दुःख म मित नाम
अधारा—पूव पुण्य के याग में अब सकल सुखसामग्रा
प्राप्त हो जाती है तब तो बहुत से मित्र होने की उत्सुक रहत

हैं किंतु जब किसी अंतराय योग से सुखसामग्री का वियोग हाजिरा है तब आपत्तिकाल में आकर खड़े रहनेवाले, उसमें सहायता देनेवाले या उस आपदा से मुक्त करने को अपने भरसक प्रयत्न करनेवाले जो मित्र निकले वे ही सच्चे मित्र हैं। प्रश्नोत्तर रत्नमालिका में दिये गये इस प्रश्न के उत्तर पर मनन करना अत्यन्त आवश्यक है और वह यह है कि 'जीव को भविष्य में भयकर दुःख मिले ऐसे पाप से हमको अलग करे, सदुपदेश द्वारा पाप से होनेवाले दुःखों का विचार करा के हमको पापाचरण से अलग रखे और सन्मार्गगामी बनावे तथा सन्मार्ग में स्थित करे उसे ही अपना सच्चा मित्र समझना चाहिये।' जब दूसरे मित्र तो केवल इस भय में ही सहायभूत होते हैं तब उपरोक्त सन्मित्र पर लाक में भी सहायभूत होते हैं, अतः मोक्षार्थी जीव यदि मित्र करे तो येमे ही मित्र बनाने का लक्ष्य रखे। यतः किं मित्र यन्निवर्त्तयति पापात् ।

८१ डरत पापशी पडित सोई—जो पाप आचरण से डरता रहे और शुभाचरण में कदम उठावे वह ही पडित है। प्रश्नोत्तरमालिका में इस प्रश्न का ऐसा खुलासा है कि "क पडितो ? विवेकी अर्थात् पडित कौन ? जिसके हृदय में विवेक प्रकट हुआ हो और उस विवेक के बल से जिसको जीव, अजीव, (जड़, चैतन्य), पाप, आश्रय, सत्त्व, वध मोक्ष और निर्जरारूप नव तत्त्व का यथार्थ निश्चय हो गया है, यथार्थ तत्त्वनिष्ठाने की जिस के हृदय में निश्चल तत्त्वश्रद्धा हुई है और जिस से आगामी काल में आत्मा को अनर्थ हो ऐसी पापवृत्ति से जो अत्यन्त डरता रहता है, तथा आत्मा को भविष्य में एकांत हितकारी मार्ग में

आनन्द से प्रभूत करता है और अन्यथाय अन्तों का ऐसाही सदुपदेश करता है वह ही सच्चा पण्डित है ।

८२ हिंसा करत मूढ सो होई—जगत मात्र को ऐकांत सुख देनेवाली आत्मा उपदिष्ट दया की विरोधितो हिसकवृत्ति को धारण करते हैं अर्थात् परम कृपालु परमात्मा द्वारा जगत्जलजों के ऐकान्त हित के लिये उपदिष्ट विद्वतापूर्ण दया का मार्ग छोड़ कर आ स्वमति में विपरीत वृत्ति धारण करता है वह चाहे जितना विद्वान् हो परन्तु तत्त्वदृष्टि जन तो उसका महामूर्ख को काटि म ही गिनत है, क्योंकि यह शुष्क शानी माहवशात् इतना गहराभी आजाच नहीं कर सकता कि “ सब का जीवन प्यारा है काह भी मृत्यु की इच्छा नहीं करता । जैसा इसको दुख हाता है वैसा ही सब का हाता है । ” तो फिर जा हम का प्रतिकूल प्रतीत हा येमे दुख का प्रयाग दूसर प्राणी पर क्यों करना ? इतनी सी बात भी यदि काह क्षणभर के लिये साम्य भाव रख कर विचार करे तो वह निर्दय काम से विद्धा हट सकता है और जैसे जैसे इस बात का अधिक दयाद्र लग्न से विचारा जाय वैसे वैसे निर्दय काम करने में कष्ट कपी छूटने लगती है और अन्त में निर्दय काम हो ही नहीं सकता । जो मूढ मानव राक्षसों के समान रसना की लोलुपता से मांसमक्षण और आग्नेय (मृगया जीववध) करते हैं वे कठोर हृदय नग्नशु अपने समीप मरण की शरण आये जानवरों की दुःखमरी जन्म क्या देख नहीं सकते ? क्या वे दीन अनाथ जानवर अपने बालकों का रात बिलबिलात छोड़कर उन नरदैत्यों के लिये अपनी पुरी से मृत्यु की शरण लेना चाहते हैं ? जिस प्रकार इनका उनकी इच्छा विरुद्ध निर्दयता

से घेर कर मार दिया जाता है, उस प्रकार यदि इन नर दैत्यों को, इनके बालवधों को, या इनके अन्य प्रिय सम्बन्धियों का मार दिया जाय तो उनको कितना बड़ा दुःख होगा। उतना ही दुःख या उससे भी अधिक दुःख उक्त पशुओं को निर्दयतापूर्वक मारने में होता है। इसकी दयाजनक अपील किसके पास आकर करे ? यह भारतभूमि दया के प्रताप से पहिले जितनी दयार्थ और पवित्र थी उतनी ही अब नीच ससर्ग से निर्दय और अपावित्र हो गई। केवल निर्दयता (निरपराधी प्राणियों पर घनता क्रूर शासन-घातकीपन) ही यहाँ नियामक है। उसीको दूर करने के लिये भरसक पुरुषार्थ किया जाय तो पुनः यह आयभूमि जैसी की तैसी बन सकती है। ऐसा समझ कर अपनी मातृभूमि के उद्धार निमित्त प्रत्येक भारतवर्षी जन को हिंसा प्रतिवध निमित्त दृढ़ प्रतिज्ञा करनी चाहिये।

८३—सुसिया सतोपी जगमाही, जाको त्रिभिध कामना नाहीं—जिसको किसी प्रकार की विषयवाछा नहीं पसे सुसाधु सतोपी सतजनों को ही ससार में सच्चे सुखी समझना चाहिये। विषयवाछा ही दुःखरूप है। जिसप्रकार क्षुधा, तृषा आदि दुःखरूप हैं और उसे शान्त करने का अन्नपानादिक का उपचार किया जाता है। वह उपचार यदि लक्ष्यपूर्वक किया जाय तो वह बड़ा उपशान्त हो जाता है, परन्तु यदि उसमें अतिमात्रादिक अविधिदोष हा-जावे तो व्याधि प्रमुख से उल्टी नई उपाधि खड़ी हो जाती है और उसको दूर करने के लिये अनेक प्रकार के उपचार करने पड़ते हैं, इसी प्रकार भिन्न भिन्न प्रकार की विषयवाछा

भी दुःखरूप ही है और उस दुःख को मिटाने के लिये उसका योग्य प्रतिहार शास्त्राति में साधधानतया करनेकी आवश्यकता है और यदि उसमें अतिचार हो जाय तो उस दुःख का मिटने में स्थान में अधिक बढ़ना ही सम्भव होता है। मन्त्र, यज्ञ और वाया के निखिल विचारों का वन में वन के लिये शास्त्रकारन समिति गृहस्थधर्म मुनि धर्म और स्वधाराभतागदिकर गृहस्थधर्म बताया है। उसका मन्त्रगुरु समाप भलिमांति वान प्राप्त कर उसके धनु सार आचरण करनेवाले आत्मार्या जन अवश्य अनुग्रह से त्रिविध कामना से मुक्त हो सकते हैं और यह ही सुख-संतोष की पराकाष्ठा होने से शाश्वत सुख के अर्थांशों को ग्रहण योग्य है। कहा भी है कि 'न तोषात् परम सुख' अर्थात् सन्तोष जैसा श्रेष्ठ सुख नहीं और 'न तृष्णायाः परो व्याधिः' विषयतृष्णा समान कोई व्याधि नहीं। इससे शास्त्रकारने कहा है कि "विषयइन्द्रियों का स्वतंत्र छाड़ना आपदा का मार्ग है और उनका वन में रहना सुख-सन्तोष का मार्ग है अच्छा लगे उसे ग्रहण करो।"

८४—जाको तृष्णा अगम अपार, ते ब्होटा दुःखिया-
तनुधार—जिनकी तृष्णा का पार नहीं अर्थात् जिनकी तृष्णा अनन्त अपार है उनके दुःख का भी पार नहीं है याने उनका दुःख भी अनन्त अपार होता है। ज्ञानी पुरुषों ने लोम को अग्नि की ओर तृष्णाको उसकी ज्वाला की उपमा दी है अर्थात् जैसे जैसे इधनादिक योंम से अग्नि प्रबल होती जाती है वैसे वैसे उसकी ज्वाला भी प्रसर परित्यागकारी होती जाती है। इस प्रकार लोमी पुरुष को जैसे जैसे लोम मिलता जाता है वैसे वैसे लोमाधता बढ़ कर उसकी तृष्णा को अम-

यादित घना देतो हे और वह लोभाविष्ट को केशल दुखी दुखी ही बनाकर छोड़तो है । ऐसे अनन्त अपार दुःख दाषानल के सतत परिताप से बचने के लिये जिसको प्रबल इच्छा हो उसे लोभाधताको छोड़कर, तृष्णा को सकुचित (मर्यादित) कर सताप वृत्ति धारणकरना हो उचित है ।

८५—भये पुरुष जो निपयातीत, ते जगमाहि परम अभीत—निन्दोने सतोपवृत्ति धारण कर अभ्यास द्वारा अनुक्रम में निपयवासना को निर्मूल बनादी है उनको ससार में कोई भय नहीं रहता । जिहोने रागद्वेषादिक विकार मात्र का विनाश कर दिया है उनको विपयवासना हो ही नहीं सकती, अतः वह जीव मुक्त है, इससे इसको पुनर्जन्म लेना नहीं पड़ता । अन्त में इस नभ्वर देह को यहीं छोड़कर देहातीत हो अक्षय, अनन्त और अविचल मोक्षसुख को प्राप्त करता है अर्थात् जन्म, जरा और मरण सम्बन्धी सर्व भय से सर्वथा मुक्त हो जाता है । जबतक जीव में राग द्वेषादिक विकारों के वश में होने से विपयवासना जाग्रत रहती है तबतक जन्म, जरा, मरण सम्बन्धि भय उसके सिर पर मढ़ाते रहते हैं जबकि निपयातीत को किसी भी प्रकार का भय नहि रहता, ऐसा समझकर प्राण जनों को मन और इन्द्रियों को ज्ञानी पुरुषों के वचनानुसार दमकर, शुद्ध समय का पालन कर निपयातीत निर्भय पद को प्राप्त करने के लिये निपयवासना से दूर रहने को प्रतिदिन उद्यम करना चाहिये ।

८६—मरण समान भय नहीं कोई—जगत के जीवों के मन में जो बड़े से बड़ा भय बना रहता है वह मृत्यु का है और वह वास्तविक भी है क्योंकि उसके साथ दूसरे भी जन्म, जरा, संयोग, वियोग, आधि, व्याधि और उपाधि के

अथ साथ लग रहत हैं । यदि मरण क महाभय से सयपा मुक्त हो सके ता अन्य साथ लगे मय ता अपने आप पता यमात हो जान है । इस मरण के महाभय से मुक्त होत के लिय ही मय परमा माने सम्यग् ज्ञान, ज्ञान, चारित्र का उत्तम माग बताया है कि जिन रत्नत्रय का पचाविध आराधन करनेवाले प्राणी अथवा जन्ममरण सम्बन्धी सब मय से मुक्त हो सक्त हैं । अत निर्भय सुख की इच्छा करनेवाले प्राणी क लिय यह ही वस्तु है ।

८७-पथ ममान जरा नवि कोई—निस प्रकार जरा दाघरपा से शरीर जरजरित हो जाना है, इस से उसमें यौवन य के ममान सामर्थ्य य उतास नहीं रहता, इसी प्रकार बड़ी यात्रा कर लेने से मनुष्य इतना अधिक थक जाता है कि उससे कोई भी अगम्य का काम उताहपूर्वक नहीं हो सकता और जो पाथ्यरूप से किया भी जाता है उस में भी उसका कठिनाता मालूम होती है । अत मनुष्यो पुण्य कहते हैं कि चाहे जितनी लम्बी यात्रा पा चलकर करना हो लेकिन "चार चार कांश चलने पर छाये मोल मातगमन कर सक्त हैं" इस बात क अनुसार शरीर से हो सके अतम ही काय करना कि जिससे भविष्य में अधिक न सहना पड़े तथा हमारी व्यवहारिक य धार्मिक करणी में भी बाधा न पड़े ।

८८-प्रसूत वेदना क्षुधा बखानो—अन्य सब वेदनाओं में क्षुधा वेदना अधिक प्रबल है । अन्य वेदनाओं से मन में पैराय उत्पन्न होता है, प्रभु का नाम-याद आता है या परमेश का साधन करने की मन में प्रेरणा होती है, तब क्षुधा के प्रबल उदय समय ये सब उपस्थित होने पर भी प्राय भगझाती है । इस क्षुधा परिसह को सहन करनेवाला कोई

वृक्षों में वल्लवृक्ष उत्तम द्रव्यरूप गिना जाता है और इसकी छाया, मूल, पत्र पुष्प और फल सब उत्तम हैं, उसीप्रकार “सयम मूल मंडार” मयज्ज देशित सयम सर्व सुख का निधान है। धीतराग प्रभु के निष्पक्षपाती वचनों पर अवलम्बित रहना सयम का मूल है, यम नियम आदि उसका पथ है, सहज समाधिरूप उसकी शीतलता छाया है, उसका रस मनुष्य गति उसके सुगन्धित पुष्प है और मांसरूप उसका सर्वोत्तम फल है। एम यकान्त सुखदायी सयम की चाह किसे नहीं होती? परन्तु अनादि काल से आश्रमक्षेत्र में अंकुरित मिथ्यात्व, अज्ञान और अविरतिरूप (weeds of merits) दुर्गुणरूप निरर्थक हानिकारक पौधों का उखाड़ कर, सयम प्रथम हृदयभूमि का शुद्ध करने के लिये अमुद्रतादिक योग्यता संपादन कर अनुक्रम से सयमदेशित सयम का या अध्ययन का अवश्य बीजरूप शुद्ध अध्ययन रूप कर, उसमें निमग्न ज्ञानरूप अमृत का सिंचन किया जाता है, तो उसमें से परम सुखदायक यम नियमादिक सयम योग का प्रादुर्भाव होता है और उसमें स्थग के तथा मोक्ष के उत्तमोत्तम सुख प्राप्त हो सकने हैं। ऐसा समझ कर आचार्यों जनों का उक्त दिशा में विशेष उद्यम करना उचित है।

९१—अनुभव चिन्तामणि विचार—अनुभवज्ञान चिन्तामणिरत्न के समान अमृतत्व है उससे चिन्तित सुख साधा जा सकता है। उसका ग्रन्थकारने ऐसा लक्षण बताया है कि “वस्तु विचारते ध्यायते, मन पाव विधाय रस स्वादनं सुख उपजे, अनुभव याको नाम ।” अर्थात् अमुक ध्येय वस्तु का विचारते या ध्यान करते मन का शीतलता प्राप्त हो और उस वस्तु के रस का आस्वादन करनेरूप सहज स्वाभाविक सुख जिसमें प्राप्त हो उसका नाम - अनुभव है।

९५-श्रवण शोभा सुनिये जिनपाणी, निर्मल जेम

गगनपाणी—जिस प्रकार गगाजल निमल-मेल रहित है, उसी प्रकार जिनेश्वर प्रभु की वाणी राग, द्वेष और मोह-मग्न से सर्वथा मुक्त है, क्योंकि सर्वज्ञ परमात्मा में उक्त वाणी सर्वथा अभाव ही रहती है और इसीसे उनकी 'निर्मल' कहो गई है। ऐसी निर्मल वाणी का कणपुर 'कर्ता' श्रवण इन्द्रिय की सच्ची शोभा है। अज्ञानी न कानों को कल्पित सुवर्णादिक भूषणों से भूषित प्रयत्न करते हैं, जब कि तत्त्वसिद्ध अपने कर्ण-प्रेम्याधिक सुवर्ण (उत्तम वर्ण-अक्षरात्मक वचन) सुशोभित करते हैं, और इस प्रकार अपनी करते हैं।

एन शोभा जिननिब निहारो, जिनपडिमा

की भी प्राप्ति हो सकती है। अथ साधनों से भक्ति का साधन सुलभ है इतना ही नहीं परन्तु समीत सुख देनेवाला भी है। ज्ञानादिक अथ साधन में मंद आने का भय है जबकि भक्ति में ऐसे भय का अवकाश भी नहीं रहता। भक्ति से तो गजरादिक सत्गुणप्रेयो दिनप्रतिदिन बढ़ती ही जाती है। भक्ति की धुन में मस्त भद्रिक जीव अपना भान भूल कर भगवत के साथ एकत्व हो जाते हैं। इससे अनेक भक्तजाने भक्ति के सुलभ मार्ग में ही प्रयाण किया है।

९४ सजस साध्या मंत्र दुःख जाय, दुःख सत्र गया मोक्षपद पाय—संयम अर्थात् जात्र निग्रह करना। यह इसलिये कि अनादि अविद्या के कारण जीव जो उन्मादग्राम में हो गया है—हिंसा, अस्वय, अस्त, अग्र्य और परिग्रह में लुब्ध हो गया है, पांच इन्द्रियों के परवश बन गया है, प्राधादिक कथाय का सुखबुद्धि से सता है और मन, वचन तथा काया के ब्येवृत्त व्यापार में ही सुखबुद्धि मान बैठता है। उसकी उस अनादि भूल का सुधार कर उसे सन्मार्ग मार्ग बनाना चाहिये अर्थात् अहिंसा, अस्वय, अस्त, अग्र्य और अस्वय (निस्पृहता) रूप महाव्रत का यथा विधि सेवन करना चाहिये। विषय-इन्द्रियों को यश में रखना अर्थात् शब्द, रूप, रस, गंध और स्पर्शरूप इन पांच विषय में हानवाली विकारबुद्धि का डालना समा, मृदुता, सरलता और ध्यान, ध्यान, तप, जप द्वारा मन, वचन तथा काया के दुष्ट व्यापार का रोकना, इस प्रकार १७ प्रकार के संयम के यथाय पालन करनेवाला के भयभ्रमण सम्पन्ना सकल दुःख दूर हो जाते हैं अर्थात् उसका भयभ्रमल नहीं करना पड़ता और सकल कमल का सम्पूर्ण स्रवण कर के वह अजरामर सुख का प्राप्त करता है।

भाष से मिल जाने पर प्रभु सहज असाधारण पुरुषार्थ कर लेने पर हम भी प्रभुरूप हो सकने हैं। ऐसी सर्वोत्तम पदवी प्राप्त करने का श्रेष्ठ साधन ज्ञानाणी तथा जिनमुद्रा है और इसीलिये उसका साक्षात् जिन्हेश्वरतुल्य गिना जाना सम्भव है।

९७—सत्य वचन मुखशोभा भारी, तज तगोल

सतते बारी—जिस प्रकार नयन की शोभा जिनविध देखना कहा है उसी प्रकार मुख की शोभा मिष्ट, पथ्य और सत्य वचनधारण में है। कितने ही मुग्ध जन तन्वाक धारण में मुख की शोभा समझा है और करते हैं परन्तु वह शोभा केवल दृष्टि पर तृणिक है। जब कि सम्प्रदायानुसार सत्य वचनधारण से हानवाली मुखशोभा सहज और चिरस्थायी है। इसीलिये उपदेशमाला के लेखकने वचन बोलते समय यह बात ध्यान में रखना कहा है कि “मधुर वचन बोलना परन्तु कटु नहीं, दुस्स्विकृष्ट बालना परन्तु मूर्खवत् नहीं, थोड़ा बालना पर विशेष नहीं, प्रसंग युक्त बोलना परन्तु अति प्रसंग युक्त नहीं, तत्र वचन बोलना परन्तु गत्युक्त नहीं उदार वचन उच्चारण करना परन्तु मुच्छ नहीं, इन वचनों का क्या परिणाम होगा इसका प्रथम विचार कर बालना परन्तु बिना विचार नहीं, और जिस से स्वपर का हित हो ऐसा सत्य वचन बालना परन्तु असत्य-अहित कर, अधर्मयुक्त नहीं।” निवेकी पुरुष ऐसे ही वचन बोलते हैं और यह ही सुखमडन है। प्रश्नोत्तर रत्नमाला के कर्त्ताने भी कहा है कि ‘किं वाचा मडन सत्य’ अर्थात् वाणी की शोभा क्या? उत्तर सत्य। यह बात विशेष जार से कहने का कारण यह है कि आजकल कारण या अकारण ही लागू पर प्रहार करते हैं या उन में, प्रहार करने की देव

पड़ गई है। उसको स्वपरहित निमित्त असत्य पक्ष छोड़कर सत्य पक्ष धर्मीकार करने का यत्न करना चाहिये। ऐसा करने मात्र से ही स्वपर का उदय होगा अतः सत्यमेव जयति।

९८—कर की शोभा दान बखानो, उत्तम भेद पच तस जानो—जिस प्रकार मुख की शोभा सत्य भाषण है उसी प्रकार हाथ की शोभा दान देने में है। उस दान के शास्त्र में पाँच भेद बताये हैं। अभयदान, सुपात्रदान, अनुकम्पादान, कीर्ति दान और उचितदान। इन के भी द्रव्य भाव से दो दो भेद और हो सकते हैं। लक्ष्मी प्रमुख द्रव्य साधन में दान करना द्रव्यदान और ज्ञानादिक भाव साधन में दान करना भावदान कहलाता है। जिस लक्ष्मी प्रमुख का दुर्व्यसनो में व्यय करना दुर्गति का कारण है, उन्हीं लक्ष्मी प्रमुख का सप्त धेशादिक शुभ भाग में व्यय करना सद्गति का कारण है। इस में भी सद् विवेक द्वारा जिस जिस स्थान पर द्रव्य व्यय करने की अधिक आवश्यकता है उस उस स्थान पर उसका व्यय करना अधिक लाभदायक है। ज्ञान, दर्शन, चारित्र्य प्रमुख का दान भावदान कहलाता है और ऐसा भाव प्रधान दान द्रव्य दान से बहुत बढ़कर है अतः ये दोनों प्रकार के दान अनुक्रम से आराधने योग्य हैं और यह ही सद्भाग्य द्वारा प्राप्त हुए शुभ सामग्री का उत्तम फल है।

९९—भुजाबले तरिये ससार, इण विध भुज शोभा चित्त धार—भुजा द्वारा अर्थात् निज पराक्रम से-पुरुषार्थ ही से ससारसमुद्र तैरा जा सकती है। ऐसी उत्तम भुजा पा कर यदि अपना पराक्रम सम्यग् ज्ञान, दर्शन और चारित्र्यरत्नत्रयी के प्राप्त करने में लगाया जाय तो इस में सार-

समुद्र का तैरना सुलभ हो जाता है। इस सत्सार में स्वधा होय, स्वा और माहृ क घन हो कर रण-सम्राज्य आदि में अपने भुजाओं का अजमानेवाले तो अनेकों प्राणि होते हैं किन्तु पूर्वोक्त क्षापसमूह का नाश कर पवित्र रत्न की प्राप्ति में स्वर्गीय का उपयोग करनेवाले तो कोई मिले ही नर-रत्न द्रष्टे जाते हैं और यह ही सच्चा भुजावल शोभाकारी एवं प्रशस्तनीय है। आत्मार्थों जनों को अपने भुजावल का सदुपयोग करना आवश्यक है।

१०० निर्मल नवपद ध्यान धरीने, हृदय शोभा इन विध नित कीजे—हृदय विवेकका स्थान है। जो इस हृदय का सदुपयोग करना जानते हैं उन्हा में सन्निविष्ट जाग्रत होता है और उसीमें वे हितहित का निश्चय कर अहित का त्याग कर हित ही में प्रवृत्ति करने हैं। जब माहृषय जाग्रत असत् प्रवृत्ति पसन्द करता है तब विषयी हृदय सन् प्रवृत्ति अथवा निवृत्ति ही पसन्द करता है। यह सत् प्रवृत्ति को भी निवृत्ति के लिये ही ग्रहण करता है। निवृत्ति में ही सच्चा सुख, शांति या समाधि का स्वाधान करली है ऐसे अरिहतात्मिक नवपद का विनियत निव हृदय में अपूर्ण शांति का साक्षात् अनुभव करने के लिये एकाग्ररूप में चिंतनरूप ध्यान करते हैं और दृढ अभ्यास द्वारा अरिहतात्मिक निर्मल नवपद में लयलीन होकर आत्मा की अपूर्ण शांति का साक्षात् अनुभव कर सकते हैं। हृदयकमल ध्यान करने निमित्त एक निर्मित स्थान है, उसमें अरिहतात्मिक प्रिय का विषयपूर्वक ध्यान करने से अनुभव में दृढ अभ्यास द्वारा उम स्थान की सिद्धि हो जाती है। अर्थात् ध्याता, और ध्यान का भेदभाव मिटकर उसमें ही समरसी

छोड़कर ससग मे प्रभु का स्वरूप यथाथरूप मे पहचान कर प्रभुमूर्ति मे अपना मन लगाकर परमात्मा के गुणों का स्मरण, वितर्कन, रटन करने का दृढ़ अभ्यास कर धैर्य हो अनन्त अपार सद्गुण धारण करने का वेद करने का अक्षय प्रयत्न करना चाहिये ।

१०२ से ११५ तक (१३) प्रश्नों का उत्तम निम्न लिखित है—
 सतगुरु चरण रणु शिर धरिये, माल शामाइननिध भरि करीए ।
 मोहनल मोटी अति कहिये, वाहु तोड़ अश्व पद लहीये ॥३४॥
 पाप मूल लोभ जगमाही, रोग मूल रम दुजा नाही ।
 दु छ मूल सनेह पिपाये, धन्य पुरुष तिन हू ते न्यार ॥३५॥
 अशुचि वस्तु जानों निच काया, शुचि पुरुष जो वरजित माया ।
 सुधा समान अध्यात्मपाणी, विष समकुरुषा पाप कदाणी ॥३६॥
 जहा बैठा परमार्थ लहीए, ताहु सदाय सुमगति कहीए ।
 जहा गया अपलक्षण आवे, ते तो सदाय कुमग कहाय ॥३७॥
 रग पतग दुरननका नेहा, मध्यधार जो आपत छेहा ।
 सज्जन स्नेह मजीठी रग, सरं काल जे रहत अमग ॥ ३८ ॥
 प्रज्ञोत्तर इम कही विचारी, अतिसत्त्व बुद्धि अनुसारी ।
 अति निम्तार अरथ इगकेरा, सुनत मिटे मिथ्यात अघेरा ॥३९॥

कलश

रम पूननद सुचन्द भवत (१९०६) मास कार्तिक जानिण,
 पक्ष उजवळतिथि त्रयोदशी, वार अचल रखानिए ।

आदीश पास पसाय पामी, भावनगर रही करी,
विदानन्द जिणद वाणी, कही मनमागर तरी ॥ ४० ॥

इति प्रश्नोत्तररत्नमाला समाप्त

१०२-सतगुरु चरण रेणु शिर धरिये, भाल शोभा इण
विष भवि करिये-सद्गुरु की चरणरज मस्तक पर धारण
पर गुरुआज्ञा प्रमाण करना सुश्रुतों का कर्त्तव्य है। भाल
(ललाटे) पर तिलक करने का भी यह ही उद्देश्य होना सम्भव
है। स्वयत्तर के जानकार होते हुए भी जो भक्तजनों के हित
निमित्त सतत उद्योगधत्त हों, निष्ठापट्टित्तिवाले हों और अन्य
आत्माएँ जनों को भी निष्ठाप मार्ग बतानेवाले हों, स्वयं
भक्तमुद्र से तरनेवाले और अन्यजनों की भी तार सकने-
वाले हों ऐसे सद्गुरु की ही आत्महितैषी जनों का सेवा
कर्त्ता मान्य है। कहाँ भी है कि-“पवित्र करिये जिहा
तुल्य गुणे शिर बहिये तुल्य आण, मन से कभी भी रे प्रभु !
न बिसारि ये, लहिये परम कल्याण ।” येमे परम गुरु के
गुणग्राम से जिहा पवित्र होती है, उनकी पवित्र आशाओं
का पालन करने से हमारा उत्तमाग धर्मक पृष्ठता है और
उनका सदैव स्मरण करने से अन्तःकरण उज्ज्वल हो जाता
है, अर्थात् उससे जन्ममरण की सब व्यथाओं का नाश हो
कर अक्षय अनन्त मोक्षसुख की प्राप्ति होती है।

१०३-मोहजाल मोटी अति कहिये, बाकु तोड अक्षय-
पद लहिये-हमको मोहित करे सो मोह। उत्तमप्रकार के ज्ञान
दर्शन को आच्छादन करनेवाला, और अशुद्ध वृत्तिको पेश
करनेवाला मोह ही है। राग, द्वेष, ईर्ष्या, खेद मत्सर

प्रवेश कर नहीं करने योग्य काम करने की प्रेरणा करता है और इस प्रकार आत्मा को पाप से मलिन बनाता है। लोभ प्रमुख के लोभ के लिये तो लोग कई प्रकार के युद्धादिक अनर्थ करते हैं, परन्तु यश-कीर्ति के लाभ से भी किसी प्रसा पर अज्ञान अनेकों अनर्थ कर डालते हैं, फिर लोभाघता से अपनी भूल स्वयं नहीं समझ सकते। अपितु दुनिया में भी बहुधा यह दोष व्याप्त है। अतः भाग्य से ही काह किसी की भूल सुधारने को कह सकता है। केवल निस्पृहों सत साधु उन ही ऐसी भूल सुधार सकते हैं। उनका अवसरोचित हित वचन लोभों ऊपर भी अचञ्छा असर कर सकता है। अतः जिनका लोभ से निवृत्ति की प्रबल इच्छा हो उनका ऐसे निस्पृहों की सेवा करनी चाहिये।

१०५—रोगमूल रस दूजा नाही—“रसमूलाश्च व्याधयः”
मित्र मित्र प्रकार के रोग पैदा होने का मुख्य कारण विषय वृद्धि-विषयासक्ति-विषयलोलुपता ही है। प्रत्येक इन्द्रियो के विषय में अत्यासक्ति अवश्य दुःखदाइ है। इस भय में प्रगट व्याधि प्रमुख आपदा मिलता है और परभव में नरकादिक यातना सहनी पड़ती है, अतः ज्ञाना पुरुषों विषयसुख को विषयत् समझ कर उस विषयसुख से विमुख रहते हैं और जो विषयासक्ति से दूर रहते हैं वे ही सच्चे ज्ञानी हैं। ज्ञानी पुरुषों के पवित्र मार्ग में चलना ही हमारा परम कर्तव्य है ऐसा विचार कर जैसे हो सके ऐसे विषयासक्ति से दूर रहने का प्रयत्न करना चाहिये।

१०६—दुःखमूल स्नेह पियारे, घन्य पुरुष से
न्यारे—“स्नेहमूलानि दुःखानि” दुःख

ये सब इसीकी सतति है। भिन्न भिन्न रूप धारण करने वाले क्रोध, मान, माया और लाभरूप इसका बड़ा परिवार है। दुर्गति के कारणरूप १८ पापस्थानों में प्रवृत्ति कराने वाले मोहहो हैं। यह सबसे बड़ा जगत् प्रसिद्ध चोर है। यह दिन दहाड़े धाड़ा पटक कर प्राणियों का सर्वस्व हर लेता है। जो कोई आत्मसाधन करने का इच्छुक होता है। तो उसकी भी कठिन परीक्षा लेता है तथा अपने परिवार को भी उसकी कठिन परीक्षा करने का आदेश करता है। किसी धर्मात्मा का तो छिद्र दण्ड कर यह बहुत गुश होता है। मोह ऐसी विविध प्रकार से जगत् बिडबना करता है। " मैं और मेरा " ऐसा मंत्र पढ़ा कर सब का अधा घना देता है। ऐसे अति बुरे पर प्रबल मोह का नाश किये बिना कोई भी मोक्ष प्राप्ति नहीं कर सकता, और उस मोह का क्षय होनेपर मोक्ष प्राप्त सुलभ हो जाती है। उसका अमाध उपाय आत्मब्रह्मा और आत्मरमणरूप रामशब्द का यथाथ आराधन करना है। आत्मज्ञानद्वारा अपना स्वरूप-सामर्थ्य यथार्थ रूप से जाना जा सकता है अर्थात् अपनी शक्ति का यथार्थ भाव हो सकता है। आत्मब्रह्मा से अपनी पूर्ण शक्ति प्रकट करने में बाधक भूत राग, द्वेष, मोह, प्रमुख अन्तरंग शत्रुओं का दूर करने साधकस्व सत्सग प्रमुख अनेक सद्गुरुओं को प्राप्त करने के लिये स्वयं सावधान हो जाता है। इस प्रकार उज्ज्वल रामशब्द का यथाविधि आराधन कर अन्त में सर्व कर्म मल का क्षय कर आत्मा अविचल मोक्ष पदवी प्राप्त कर सकता है।

१०४-पाप मूल लोभ जग माहि—दुनियाँ में सब पाप का मूल लोभ है। लोभ कई प्रकार का होता है। कभी एक प्रकार का तो कभी दूसरी प्रकार का, लोभ अन्तर में

प्रवेश कर नहीं करने योग्य काम करने की प्रेरणा करता है और इस प्रकार आत्मा को पाप से मलिन बनाता है। स्त्री जन्मो प्रमुख के लोभ के लिये तो लग कई प्रकार के शुद्धादिक अनर्थ करते हैं, परन्तु यश-कीर्ति के लोभ से भी किसी प्रसंग पर अज्ञान अनर्थ कर डालते हैं, फिर लामा-धता से अपनी भूल स्वीकार नहीं समझ सकते। अपितु दुनिया में भी बहुधा यह दोष व्याप्त है। अतः भाग्य से ही काह किसी की भूल सुधारने को कह सकता है। केवल निस्पृहो सत साधु जन ही ऐसी भूल सुधार सकते हैं। उनका अग्रसरोचित हित वचन जोभी ऊपर भी अश्रद्धा असर कर सकता है। अतः जिनका लोभ से मिथुत्ति की प्रबल इच्छा हो उनको ऐसे निस्पृहो की सेवा करनी चाहिये।

१०५—रोगमूल रस दूजा नाही—“रसमूलाश्च व्याधयः”
भिन्न भिन्न प्रकार के रोग पैदा होने का मुख्य कारण विषय वृद्धि-विषयासक्ति-विषयलोलुपता ही है। प्रत्येक इन्द्रियों के विषय में अत्यासक्ति अवश्य दुःखदाइ है। इस भय में प्राण व्याधि प्रमुख आपदा मिलता है और परमार्थ में नरकादिक यातना सहनी पड़ती है, अतः ज्ञानी पुरुषो विषयसुख का विषयत्व समझ कर उस विषयसुख से विमुख रहते हैं और जो विषयासक्ति में दूर रहते हैं वे ही सचे प्राणी हैं। ज्ञानी पुरुषों के पवित्र मार्ग में चलता ही हमारा परम कर्तव्य है ऐसा विचार कर जैसे हो सके वैसे विषयासक्ति से दूर रहने का प्रयत्न करना चाहिये।

१०६—दुःखमूल स्नेह पियारे, धन्य पुरुष तिन्दु से न्यारे—“स्नेहमूलानि दुःखानि” दुःख का मूल स्नेह है।

स्नेह करना सहज है परन्तु उसका निर्वाह करने में कष्ट का अनुभव होता है। स्नेह करने में भी बहुधा जोष धाया खाता है। अस्यानपर स्नेह करने से उल्टी उपाधि उपस्थित हो जाती है। यदि अच्छे स्थान पर स्नेह हो गया हो तो भी इस बात की चिन्ता बनी रहती है कि कहा इसका विवाग न हो जाय और कहीं दयनशास्त्र विवाग हो गया तो अत्यन्त हेज होता है। अतः सासारिक स्नेहमात्र सापाधिक है। जिसका निरुपाधिक सुख की चाहना हो उसका ऐसी स्नेह करना चाहिये कि जिम बढ़ता उचित न हो। इसके लिये तो श्रीमद् उपाध्यायजी के वचन अति उपयुक्त हैं। श्रीमान् का कहना है कि 'राग न करणो कोइ तर काइस्तु रे, मणि रह्याप ता करजा मुनिशु रे। मणि जेम कणी विपना तेम तेहा रे, रागनु मेपज सुजस सनहा रे।' इसका यह अर्थ है कि 'शुद्धि सुख के लिये तो किसी के साथ राग करना ही अनुचित है और यदि किसी के साथ राग करने की ही इच्छा हो तो शम दमादिक सदगुणसम्पन्न मुनिराज के साथ ही करना उचित है। जिस प्रकार मणि से कणीधर का घटा हुआ विष दूर हो जाता है उसी प्रकार मुनिजन के प्रशस्त निस्वाद्य राग से अनादि अप्रशस्त राग का विष दूर हो जाता है।' ऐसा सदुपदेश हृदय में अंकित कर अप्रशस्त राग का दूर करने निमित्त उक्त उपाय का काम में लाने की विशेष आवश्यकता है। इस प्रकार दृढ़ अभ्यास से आत्मा के अधिक लाभ होना समभव है। अपितु जि हाने सम्पूर्ण राग को ओतकर बीतरागदशा प्रगट की है उनकी तो बलिहारी है।

१०७-अशुचि वस्तु जाणों निज काया—अशुचि में अशुचि वस्तु अपना काया है। इस बात की प्रतीति हो-

पुरुष के शरीर में से निकले दुर्गन्धित पदार्थों से हो सकती है। एक अन्न का कवल तक उत्पन्नकाल में सड़ जाता है तो जिसमें प्रतिदिन अन्न प्रक्षेपण हो उस शरीर का तो कहना ही क्या ? यह बात मल्लिकुमारीने अपने पूर्वमय के मित्र राजाओं को प्रतिशोध देने के लिये युक्तिपूर्वक सिद्ध कर बताई है और हम हमारे स्थानुभव में जान सकते हैं कि प्रथम तो यह शरीर अशुचि से ही उत्पन्न हुआ है। पिता का धीरे और माता का रधिर इन दोनों का जब मिश्रण होता है तब इस शरीर की उत्पत्ति होती है। पश्चात् भी इस शरीर का माता द्वारा भक्षण किये रस बनाये और अशुचिरूप पदार्थों से ही प्रतिदिन पोषण होता है। इस प्रकार अशुचि से उत्पन्न हुए अशुचि से बड़े हुए और पवित्र वस्तु को भी अपवित्र कर देनेवाले अशुचिमय देह को जल प्रमुख से शुद्ध करना चाहिये ऐसा सुठा भ्रम केवल मूढ़ पुरुष को ही होता है। तन्वज्ञ को ऐसा भ्रम कभी होता ही नहीं है। इस अशुचिरूप देह में कर्मवशात् व्याप्त चेतन-रत्न युक्ति से निकाल कर समता रस से धोकर साफ कर लेना उचित है। कहा भी है कि जो समतारस के कुंड में स्नान कर पापरूपी मल को धोकर फिर मलिनता को प्राप्त नहीं होते वह अन्तरधारात्मा परम पवित्र हैं। इस अशुचिमय देह में से उपरोक्त आगमयुक्ति से आत्मतत्त्व खोजकर लेने की आवश्यकता है। फिर पुनर्जन्म मरण का भय हाने का कोई कारण नहीं रहता।

१०८-शुचिपुरुष जे परजित माया—जो मोहमाया रहित निर्मायी-निर्दमी है उह ही सच्चा पवित्र पुरुष है। मोह माया में ही जीव मलिन हो गया है। इस मोह माया का

हटाने का सचा उपाय आत्मज्ञान, आत्मग्रह्य और आत्मरमणरूप चारित्र्य है । बिना नींव का इमारत के समान तत्त्वज्ञान और तत्त्वग्रह्य रहित लोकस्वा निमित्त पूजे जाने-मान किये जाने अथवा स्वदाय छुपाने के लिये आढम्बररूप में की हुई मायामय धमकरणी किसी प्रकार से हितरूप सिद्ध नहीं हो सकती है । अतः प्रथम आत्मा की उन्नति में केवल अन्तरायरूप ऐसी मोहमाया को उड़ाने के लिये भरसक प्रयत्न करना चाहिये । आत्मज्ञान और आत्मग्रह्य द्वारा बलप्रयत्न सफल हो सकता है । सराशय निर्मायी का ही बलयाण हो सकता है ' । जिसकी मन, वचन और काया की प्रवृत्ति सराश-माया रहित है वह ही प्रभु की पवित्र आज्ञा का आराधन कर अक्षयसुख प्राप्त कर सकता है अतः जिसका जन्ममरण के अन्तर्दुःख से मय हो और अक्षय, अनन्त, निर्मय मोक्षसुख की सच्ची चाह हो उसे माया-कपट छोड़ कर निष्कपटवृत्ति धारण करने का पूरा प्रयत्न करना चाहिये । उदयरन कहते हैं कि " मुक्ति पुरी जाया तगाजी रे, ए मारम छे शुद्ध रे प्राणी ! म कगीश माया लगार । ' निस प्रकार काजल में चित्र काला हो जाता है उसी प्रकार माया में चारित्र्य मलिन होजाता है, ऐसा समझ कर बुद्धिमान आत्मार्या जनों का मोहमाया का सर्वथा त्याग करने का पूरा लक्ष्य रखना चाहिये ।

१०९—सुधा समान अध्यात्म वाणी—अध्यात्म शास्त्र का उपदेश अमृत समान है । उसमें आत्मा को परम शांति का अनुभव होता है और अनुभव से मोक्षसुख की प्राप्ति हो सकती है । अध्यात्म मार्ग बतलावे वह अध्यात्म वचन है । जो वचन पेका त आत्महित ही के लिये है, जो वचन राग द्वेषादिक विकारवर्जित धीतराम प्रभु की अमृतमय वाणी के

अनुशासक हैं, जो वचन ज्ञान या क्रिया का चेकात्त पक्ष नहीं खींचते हैं, जिन वचनों से ज्ञान और क्रिया की साथ ही माय पुष्टि होती है और जिन वचनोंद्वारा शुद्ध समस्त-पूर्ण शुद्ध क्रिया करने की इच्छा होती है उन्हे अध्यात्म वचन कह सकते हैं। जिस प्रकार पक्षी दो पखद्वारा ही उड़ सकता है और जिस प्रकार रथ दो पहियोंद्वारा ही चल सकता है उसी प्रकार अध्यात्म भी शुद्ध ज्ञान क्रिया के सम्मेलन से ही होता है। उसके बिना अध्यात्म नहीं कहा जा सकता। वस्तुस्तय की यथार्थ शिक्षा प्राप्त कर हिताहित का यथार्थ विवेक कर जो स्वहित साधन में प्रवृत्त हो और अहित कार्य से निवृत्त हो वह ही अन्त में स्वर्गसिद्धि कर सकता है। उसके बिना चेकात्त ज्ञान या क्रिया के पक्ष में पड़ स्वरूप को बड़ा भारी नुकसान किया जाता है। अध्यात्म मार्ग अध्यात्म कल्याण का अमोघ उपाय है, अतः इसमें जो कोई कर्तव्य किया जाता है वह जोरदेखाय के लिये नहीं है परन्तु केवल अपने ही आत्मा का लक्ष्य लेकर केवल उसीकी शुद्धि व उसीकी उन्नति के लिये किया जाता है। ऐसी अन्तरदृष्टि जिसकी हो गई है वह “अध्यात्मदृष्टि” या “अध्यात्मी” कहलाता है। इसका विशेष वर्णन “प्रशमरति” में अध्यात्म सम्बन्धी उल्लेख से जाना जा सकता है।

११०—विपसम कुकथा पाप कदाणी-राजकथा, देश कथा, लोकोकथा और मत्त (मोजन) कथा ये चार विकथा के नाम से प्रसिद्ध हैं। जिस कथा के करने से न तो कोई स्वहित हो सकता है और न कोई परहित ही हो सकता है ऐसी नकामी निःकारिक पापगर्भित या शत्रुविरुद्ध स्वक पोलकल्पित कुकथा करना केवल पाप की ही पुष्टि करनेवाली और दुर्गतिदायक होने से विप समान जानकर वर्जना ही

योग्य है। स्वपरहित इच्छुक भग्यजनों को ऐसी शिक्षा में अपना अमूल्य समय न व्योकर उनका सदुपयोग ही हम प्रकार हित आचरण प्रति उद्यम करना उचित है। शिक्षा द्वारा ना हित आचरण से विमुक्त हो जाने हैं और प्रमाद की पुष्टि हाती है। प्रमाद की पुष्टि से अनेक प्राणी आपदा में फँस जाते हैं, अतः प्रमाद के धमभूत शिक्षा को छोड़ कर जिससे स्वपरहित में अधिक वृद्धि हो ऐसा कार्य करना उचित है।

१११—जहाँ बैठा परमात्मा लहीये, ताहुँ सदाय सुमगति कहिये—जिसकी भगति से परमार्थ-सत्य मिले वही सच्ची मत्संगति है, और ऐसी मत्संगति ही सर्वत्र करना योग्य है। मत्संगति को शास्त्रकारोंने “श्रीतल सदा सत सुरपादप” आदि पदों से कल्पवृक्षादि की उपमा दी है और यह उनके बिलकुल उपयुक्त है। जैसे कल्पवृक्ष की छाया शीतल हाती है वैसे ही मोक्ष बैठनेवाले का शक्ति मिलती है, उसी प्रकार सदाधु जनों की संगति से भग्यजनों का विविध ताप मिट जाता है, और सहज शक्ति समाधि का लाभ हाता है। अथि तु सत्संगति कथय त्रिन करोति पुसाम्? इस वचन के अनुसार सत्संगति से कौन कौन से लाभ नहीं होते? मत्संगति से सब उन्नत होते हैं ‘बुद्धि की जड़ता का हरण करती है, वाणी में सत्य का सिद्धन करती है अर्थात् सबका प्रिय जान पड़े ऐसा मिष्ट और हितकर सत्य सिद्ध जाती है, प्रतिष्ठा की वृद्धि करती है और पाप पुण्य दूर करती है’ आदि अनेक उत्तम लाभ सत्संगति से हाते हैं ऐसा समझ कर कुतुब्धि पैदा करनेवाली कुसंगति का त्याग कर, सुबुद्धि जागृत कर, सदाचरण सीख कर सद्गति प्रदान

करानेवाली सत्संगति का ही प्राप्त करने का हमेशा लक्ष्य रखना चाहिये ।

११२—जहा गया अपलक्षण आवे, ते तो सदाही कुसंग कहावे—जिस की संगति से कोई न कोई अपलक्षण अवगुण प्राप्त हो उसे शास्त्रकार कुसंग कहते हैं और ऐसे कुसंग का सदैव त्याग करने का उपदेश करते हैं । कुसंग से कौन से अवगुण जीव को प्राप्त नहीं होते ? सब अवगुण मात्र कुसंग से ही पैदा होते हैं और इसी लिये शास्त्रकार सर्वथा उसका त्याग करने को फरमाते हैं । जो निकटभयी जन कुसंगति का सर्वथा त्याग कर सत्संगति का आदर करते हैं वे अंत में सर्व उपाधि से मुक्त हो कर निरुपाधिक, निर्द्वंद्व मुक्तिसुख प्राप्त करते हैं । अतः विचारशील प्राणियों को नीच, नादान, जनों की संगति तथा बुरे कामों से दूर रहने को सर्वदा सचेत रहना चाहिये ।

११३—रग पतंग दुर्जन का नेहा, मध्यघार जो आपत छेदा—जो उत्तम पुरुषों के भीक्षित दृढ़ता है, सब का अनिष्ट चाहता है, प्रसंग के उपस्थित होने पर दूसरों का अपाय-अहित करने के लिये चाहे जैसी मुसिवत सहने को तैयार रहता है, यदि उसमें सफल हो जाता है तो फूजा नहीं समाता है और कदाच असफल होता है तो दिनरात उसी की चिन्ता कर तड़ुलिया मच्छ क सदृश दुर्गति के कम बधन करता है, ऐसे कनिष्ठ कोटि के जीव क्षुद्र-दुर्जन कहलाते हैं । उनका स्नेह केवल वृत्रिम-पतंग के रंग सदृश होता है । स्व इच्छित कार्य की सिद्धि के लिये वे ये उपर से राग बतलाते हैं, सुशामद करते हैं, सेवा करते हैं, और हर प्रकार से खुश करने का प्रयत्न करते हैं परन्तु अपना

कृत्पितरनाथ सिद्ध करने का यह प्रत्यक्ष अवसर दृढ़ते रहते हैं और उसका सिद्ध करने में किसी का कृपे या नदी में फेंक दी जा भा नहा डरते । अर्थात् ये अपनी भुद्र स्वायत्त बुद्धि के पाषण निमित्त हरषक भाव काय करने का तत्पर रहते हैं, और ऐसा करने में उन्हें मन में काई लज्जा उत्पन्न नहीं होती वेमे पुण्यो पर विश्वास करना काले भाग पर विश्वास करने में भी अधिक स्वतन्त्रता है । विषय पर सर्प का तादात्म्य होता है लेकिन दुजन पुण्य की जीम की सत्या काई नहीं बतला सकता । अर्थात् ये माका पङ्क पर अनेक उत्तम पुण्यों का अनेक रीति में अनेक बार कष्ट पशुधाने का प्रयत्न करता रहता है । यद्यपि दुजन जन की विषय उमिषे सज्जन पुण्यों के शुद्ध चैतन्य का हरने—नष्ट करने में असमर्थ ही रहती हैं । सज्जन पुण्य सर्व स्थवस्तन्य कम में साधधान हाते हैं इस से उनके दुर्जन लोगों का काई डर नहीं रहता । उनमें तो अपूर्य अपूर्य जागृति में उसका नया नया चतन्य बल उत्पन्न होता जाता है । सज्जनों के दिल का दुखाने का यदि काई सबल कारण है तो यह यह है कि दुजन निष्कारण ही अपने आत्मा का मज्जिन कर के दुरत दुर्गतिगामा बनता है । सज्जन और दुजन का सधे पथ शूटे स्नेह की तुलना करने की श्रीपालकुमार और भयल सेठ का प्रयास प्रसिद्ध है ।

११४—सज्जन स्नेह मजीठ रंग, सर्व काल जो रहत

अमग—जिस प्रकार दुजन स्नेह पतंग के रंग के समान फीका अचिरस्थायी और कृत्रिम है उसी प्रकार सज्जन का स्नेह चाज मजीठ के रंग के समान उमदा, अविरह्य और अकृत्रिम अर्थात् स्वाभाविक है । अतः यह चाह जैसे सम

विषम सयोगों में चाहे जैसी कसौटी पर भी नहीं बदलता, तथा फीका नहीं पड़ता। सज्जन पुरुषों का स्नेहसमागम गंगा नदी के प्रवाह के सदृश पवित्र है, उनकी दृष्टि अमृतमय होती है, उनकी वाणी मधुर होती है इससे वे योग्य जीवों का अनेक प्रकार से उपकारक सिद्ध होती है। अत्यन्त अयोग्य जनों का यदि हित न हो सके तो इसमें सज्जनों का लेश मात्र भी दोष नहीं है, क्योंकि उनकी दृष्टि तो सब का हित करना चाहती है परन्तु वे जीव अपने दुर्भाग्य से सज्जनों से लाभ प्राप्त नहीं कर सकते। जैसे प्रकाशमय सूर्य तो अपने प्रकाश से दश दिशाओं का प्रकाशित कर जगत्मात्र का सभी हित साधता है परन्तु उस समय भी उल्टू की आँखें बंद हो जाती हैं, वर्षा में जब सब वृक्ष नयपल्लवित हो जाते हैं तब जघासा खुल जाता है, वसन्त ऋतु में जब सब वनध्री खिल उठती है तब करीर का वृक्ष मुर्जा जाता है और जब चन्द्र से सब को शीतलता प्राप्त होती है तब घिरही जनों को घिरहाग्नि जलाया करती है तो इसमें किसका दोष? क्या सूर्य, वर्षा, वसन्त या चन्द्र का इसमें दोष है? कदापि नहीं, किन्तु उन दुर्भागियों का ही दोष है। इसी प्रकार यदि सज्जन पुरुषों से हम उत्तम लाभ नहीं उठा सकते तो इसमें सज्जनों का लेशमात्र भी दोष नहीं है परन्तु हमारा ही दोष है। सज्जन पुरुष तो पूर्वोक्त उपमा के ही योग्य हैं। उनका स्वभाव, उनका समागम और उनकी कृति तो जगत्पुरुषों के पैदा होना ही हित के ही लिये है। उनका स्नेह-प्रेम-वार्त्सल्य अभग और अलौकिक होता है। केवल उनके उत्तम समागम का लाभ लेने के लिये हमको योग्यता प्राप्त करने की आवश्यकता है। यदि हम शुद्रतादिक दोषों को छोड़ कर अशुभतादिक उत्तम योग्यता प्राप्त कर सकें तो सब

समीहित की सिद्धि हो सकती है और सज्जनों की शृंषा का भी पुण लाभ मिल सकता है। ऐसी सद्वृत्ति सब काई आत्महितैषी जनों के अतः करण में अकुरित हो और उसका यथेष्ट लाभ उठाने में ये भाग्यशाली बनें।

उपसंहार

अब ग्रन्थ की समाप्ति करते हुए श्रीचिदानन्दजी महाराज कहते हैं कि—यह प्रश्नोत्तररत्नमाला ग्रन्थ सत्तेषु रचिवत जनों के लिए ऊचित समझ कर स्वमुक्ति अनुसार सत्तेषु में रचा है। इसका अर्थ अत्यन्त गम्भीर है। उसको विस्तार से रचिपूर्वक गुरुमुख से सुनने से हृदय में विवेकरूप दीपक पैदा होता है जिससे अनादि अज्ञानरूप अंधकार अपने आप नाश हो जाता है।

यह ग्रन्थ विक्रम १९०६ के कार्तिक मास की उज्ज्वल प्रयोदशी के दिन अचल (शानो) थार को श्री आदीश्वर तथा पार्थिवप्रभु की कृपा से भावमगर में रह कर भवसागर से तरने के लिये नौका समान श्री जिनयात्री के अनुसार रचा गया है।

इस ग्रन्थ के विवेचन में यदि कोई यात घीतराग की वाणी से विरुद्ध लिख दी गई हो अर्थात् कर्त्ता का आशय नहीं समझने से मतिकल्पनापूर्वक लिखा गया हो तो उसके लिये सज्जनों में क्षमा याचना करता हूँ।

श्री चिदानन्दपदरसिक

इति श्री कपूरचन्दजी अपरनाम चिदा
नन्दजी कृता प्रश्नोत्तर रत्नमाला
विवेचन सहिता समाप्ता

श्री निरापथ कुमार मज्जन
की स्तुति

जैन दर्शन में
तत्त्व-मीमांसा

न-सत्य-नीति-दर्शयति जिन देवमाना पुण्य ॥

भीमद्विदानदजी मन्त्रराजहता ॥

प्रश्नोत्तर

२००

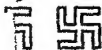
रत्नमाला

[विपचनममेता]

प्रकाशक

श्री धर्मान-मन्त्र-नीति-दर्श

अमदा

श्री ज्ञानेश्वर महाराज
की ज्ञानेश्वर

जैन दर्शन में
तत्त्व-मीमांसा

